

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»  
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ  
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ISSN 2078-1431

# ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

*Збірник наукових праць*

*Випуск 1 (14)*

Ужгород  
2015

УДК 327 (477)  
ББК 66.011.3 (4 Укр)  
Г 36

**Редакційна рада збірника:**

- |                  |   |
|------------------|---|
| Студеняк І.П.    | - доктор фізико-математичних наук,<br>професор (голова) |
| Луговий В.І.     | - доктор педагогічних наук, професор                    |
| Лендзель М.О.    | - доктор політичних наук, професор                      |
| Віднянський С.В. | - доктор історичних наук, професор                      |
| Руденко О.М.     | - доктор наук з державного управління                   |
| Устич С.І.       | - доктор соціологічних наук                             |

**Редакційна колегія:**

- |               |   |
|---------------|---|
| Артюмов І.В.  | - кандидат історичних наук, доцент<br>(голова)                    |
| Кляп М.І.     | - кандидат педагогічних наук, доцент<br>(відповідальний редактор) |
| Вовканич І.І. | - доктор історичних наук, професор                                |
| Палінчак М.М. | - доктор політичних наук, професор                                |
| Остапець Ю.О. | - кандидат політичних наук, доцент                                |
| Динис Г.Г.    | - кандидат юридичних наук, доцент                                 |
| Моца А.А.     | - кандидат юридичних наук   |

*Рекомендовано до друку науковою радою  
НН Інституту євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ»  
(протокол № 4 від 4 жовтня 2015 р.)*

***Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу  
масової інформації КВ № 20545-10345ПП,  
видане Міністерством юстиції України 15.01.2014 р.***

© Навчально-науковий інститут  
євроінтеграційних досліджень  
ДВНЗ «УжНУ», 2015

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE  
STATE UNIVERSITY «UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY»  
EDUCATIONAL AND RESEARCH INSTITUTE  
OF EUROPEAN INTEGRATION STUDIES

ISSN 2078-1431

# **GEOPOLITICS OF UKRAINE: HISTORY AND MODERN TIMES**

*Collection of scientific papers*

*Issue 1 (14)*

Uzhgorod  
2015

UDC 327 (477)

### **Editorial Council**

- I. Studenyak - Doctor of Sciences (Physics and Mathematics), Professor  
(Head of the Editorial Council)
- V. Luhovyi - Doctor of Sciences (Pedagogics), Professor
- M. Lendel - Doctor of Sciences (Politology), Professor
- S. Vidnyanskyi - Doctor of Sciences (History), Professor
- O. Rudenko - Doctor of Sciences (Public Administration)
- S. Ustych - Doctor of Sciences (Sociology)

### **Editorial Board**

- I. Artyomov - Candidate of Sciences (History), Associate Professor (Head of the Editorial Board)
- M. Klyap - Candidate of Sciences (Pedagogics), Associate Professor (Executive Editor)
- I. Vovkanych - Doctor of Sciences (History), Professor
- M. Palinchak - Doctor of Sciences (Politology), Professor
- Y. Ostapets - Candidate of Sciences (Politology), Associate Professor
- G. Dynys - Candidate of Sciences (Law), Associate Professor
- A. Motsa - Candidate of Sciences (Law)

*This journal is recommended for printing by the Scientific Board of the Educational and Research Institute of European Integration Studies of the Uzhgorod National University (protocol No 4, October, 14, 2015)*

***State registration Certificate of journal  
KB № 20545-10345IIP was issued by  
the Ministry of Justice of Ukraine at January, 15, 2014.***

© Educational and Research Institute  
of European Integration Studies  
State University «Uzhgorod  
National University», 2015

ЗМІСТ

<b>Артёмов Іван.</b> Основні завдання і базові принципи державної регіональної політики .....	7
<b>Тодоров Ігор, Тодорова Наталія.</b> Українські міжрегіональні відмінності в контексті російської агресії проти України в 2014-2015 рр. ....	29
<b>Токарь Пётр, Рубан Святослав.</b> Развитие политического диалога между Украиной и Казахстаном .....	43
<b>Волощук Сергій.</b> Трансформації пріоритетів НАТО в умовах міжнародних криз 2014 - 2015 рр.: український сегмент .....	59
<b>Кляп Маріанна.</b> Освітні проблеми переселенців зі Сходу України та їх вирішення в Закарпатській області .....	69
<b>Лукша Олег, Черленяк Іван, Рябоконт Павло.</b> Громадянське суспільство України як фактор сучасних геополітичних процесів та фрактал глобальної «контрвлади» .....	84
<b>Мателешко Юрій.</b> Анексія Криму Росією та її геополітичні наслідки .....	119
<b>Менджул Марія.</b> Окремі проблеми бюджетної реформи в Україні та країнах Центрально-Східної Європи .....	132
<b>Моца Андрій.</b> Щодо окремих політико-правових аспектів вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні ..	143
<b>Токарь Пётр, Рубан Святослав.</b> Украинско-казахстанские отношения: культурно-гуманитарное и научно-техническое сотрудничество .....	160
<b>Черленяк Іван, Кривенкова Руслана.</b> Державне управління стратегією суспільної консолідації України на сучасному етапі геополітичної кризи .....	177
<b>Діус Наталія.</b> Актуальні аспекти вищої освіти України в умовах глобалізації .....	191
<b>Марина Мірела.</b> Тенденції розвитку міжнародного туризму в умовах глобалізації .....	200
<b>Onuchko Tatyana.</b> Certain aspects of Regional Security Challenges and Threats in Central Asia .....	216
<b>ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ</b> .....	231

CONTENT

<b>Artyomov Ivan.</b> Main tasks and base principles of public regional policy .....	7
<b>Todorov Ihor, Todorova Natalia.</b> Ukrainian interregional differences in the context of Russian aggression to Ukraine in 2014-2015 .....	29
<b>Tokar Petr, Ruban Svyatoslav.</b> Development of the political dialogue between Ukraine and Kazakhstan .....	43
<b>Voloshchuk Serhiy.</b> Transformations of NATO's priorities in terms of the international crises 2014 - 2015: the Ukrainian segment .....	59
<b>Klyap Marianna.</b> Educational problems of migrants from the Eastern Ukraine and their decision in Transcarpathia .....	69
<b>Luksha Oleh, Cherlenyak Ivan, Ryabokon Pavlo.</b> Civil society of Ukraine as factor of modern geopolitical processes and fractal of global "contra-power" .....	84
<b>Mateleshko Yuriy.</b> Annexation of Crimea by Russia and its geopolitical consequences .....	119
<b>Mendzhul Maria.</b> Some problems of budgetary reform in Ukraine and in countries of the Central-Eastern Europe .....	132
<b>Motsa Andriy.</b> Some political and law aspects of decision of the problem of the inwardly moved persons in Ukraine .....	143
<b>Tokar Petr, Ruban Svyatoslav.</b> Ukrainian and Kazakhstani relations: cultural, humanitarian, scientific and technical cooperation .....	160
<b>Cherlenyak Ivan, Kryvenkova Ruslana.</b> Governance Strategy Social Consolidation of Ukraine At The Present Stage Geopolitical Crisis .....	177
<b>Dius Natalia.</b> Actual aspects of the higher education of Ukraine in the conditions of globalization .....	191
<b>Maryna Mirela.</b> International tourism trends development in the conditions of globalization .....	200
<b>Onuchko Tatyana.</b> Certain aspects of Regional Security Challenges and Threats in Central Asia .....	216
<b>AUTHORS</b> .....	233

**Іван АРТЬОМОВ,**  
кандидат історичних наук, доцент,  
директор НН Інституту  
євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ»

## **ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ І БАЗОВІ ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ**

*У статті розглядається проблематика основних принципів реалізації державної регіональної політики в умовах реформування взаємовідносин центру та регіонів і надання їм більш широких прав з реформування органів місцевого самоврядування та фінансового забезпечення.*

**Ключові слова:** регіональна політика, сучасна модель, прикордонна співпраця.

*В статье рассматривается проблематика основных принципов реализации государственной региональной политики в условиях реформирования взаимоотношений центра и регионов, а также предоставление им более широких прав реформирования органов местного самоуправления и их финансового обеспечения.*

**Ключевые слова:** региональная политика, современная модель, приграничное сотрудничество.

*The main principles of realization of the state regional policy in the conditions of decentralization are considered in the article.*

**Keywords:** regional policy, modern model, border cooperation.

**Мета статті** – проаналізувати основні завдання і базові принципи державної регіональної політики.

**Виклад основного матеріалу.** Головне завдання регіональної політики – створення і зміцнення єдиного економічного простору, забезпечення економічних, соціальних, правових і організаційних основ державності; вирівнювання умов соціально-економічного розвитку,

ефективне використання потенціалу регіонів та їх комплексний екологічний захист.

До стратегічних завдань регіональної політики слід віднести:

1. Підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу.
2. Забезпечення розвитку людських ресурсів.
3. Розвиток міжрегіонального співробітництва.
4. Створення інституціональних умов для регіонального розвитку.

Державна регіональна політика має спрямовуватися насамперед на розв'язання таких проблем: низька інвестиційна привабливість регіонів та інноваційна активність в них; нерозвинена виробнича та соціальна інфраструктура; зростання регіональних диспропорцій у сфері соціально-економічного розвитку регіонів; слабкі міжрегіональні зв'язки; нераціональне використання людського потенціалу.

Характеризуючи сутність, принципи та основні завдання державної регіональної політики, вчений-регіоналіст З.С. Варналій акцентує увагу на наступному [1].

Регіональна політика має спрямовуватися на: створення в усіх регіонах, містах, сільській місцевості, населених пунктах будь-якого масштабу адекватних умов для життєдіяльності людини, реалізації її можливостей, відтворення робочої сили, праці, побуту, відпочинку; поступове зниження антропо- та техногенного тиску на територію з урахуванням екологічної ємності кожного з регіонів, підтримання або відновлення екологічної рівноваги.

Учений-дослідник регіонального розвитку академік М.І. Долішній вважає, що термін «регіональна політика» слід тлумачити в широкому та вузькому розумінні.

У широкому розумінні регіональна політика – це система цілей і дій, що спрямовані на реалізацію інтересів держави щодо регіонів та внутрішніх інтересів самих регіонів, яка реалізується за допомоги методів, що



враховують історичну, етнічну, соціальну, економічну та екологічну специфіку територій [2]. Учений наголошує, що за сьогоденних умов регіональна політика стає вагомим інструментом просторового регулювання соціально-економічного розвитку, особливо в тих сферах, де дія ринкових важелів обмежена (соціальної, екологічної, науково-технічної).

Тільки через механізми регіональної політики як важливого елемента загальнонаціональної стратегії можна активізувати внутрішні потенціали регіонів для соціально-економічного зростання територій і держави в цілому. Саме регіональна політика може стати універсальним засобом ефективного використання внутрішніх регіональних резервів, чого важко досягти за допомоги галузевих методів управління.

На необхідності розглядати регіональну політику держави у контексті глобалізації наголошує науковець В.П. Семиноженко. Він визначає регіональну політику «як діяльність держави, спрямовану на адміністративно-економічну оптимізацію регіональної структури країни та відносин між центром і територіями з метою забезпечення збалансованого розвитку за рахунок максимально ефективного використання внутрішніх і заохочення зовнішніх ресурсів в умовах глобалізації міжнародної економіки.

Останнє дуже важливо, адже жодна країна у світі не може сьогодні серйозно здійснювати свою регіональну політику, не враховуючи потужного чинника глобалізації світової економіки, оскільки її суб'єктами й об'єктами дедалі більше стають окремі частини держави, тобто регіони» [3, с. 16–21].

Таким чином, під регіональною політикою, як правило, розуміють сферу діяльності з управління економічним, соціальним, екологічним і політичним розвитком країни в регіональному аспекті відповідно до заздалегідь розробленої програми. Державна регіональна політика є невід'ємною складовою політики держави, спрямова-

ної на організацію території країни відповідно до державної стратегії розвитку.

Об'єктивними передумовами регіональної політики є структурна неоднорідність простору країни в природно-географічному, ресурсному, економічному, соціальному, етнічному і політичному аспектах. Неоднорідність, інтереси і особливості регіонів мають враховуватися під час проведення будь-якого заходу.

**Головні положення державної регіональної політики України.**

До головних положень регіональної політики України належать:

✓ *конституційність і законність* – реалізація політики здійснюється відповідно до Конституції та законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України на засадах чіткого розподілу завдань, повноважень та відповідальності між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

✓ *забезпечення унітарності України та цілісності її території*, зокрема єдність економічного простору на всій території держави, грошово-кредитної, податкової, митної, бюджетної систем;

✓ *максимальне наближення послуг*, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, до безпосередніх споживачів;

✓ *диференційованість надання державної підтримки регіонам* відповідно до умов, критеріїв та строків, визначених законодавством;

✓ *стимулювання тісного співробітництва* між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у розробленні та реалізації заходів щодо регіонального розвитку. Зазначені положення були доповнені й конкретизовані у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року.

Так, зазначеною Стратегією передбачалося запровадження планових підходів до управління регіональ-

ним розвитком та удосконалення механізмів його стимулювання, що включає:

- *розроблення та затвердження регіональних стратегій розвитку з визначенням пріоритетів на середньо- та довгострокову перспективу, з урахуванням державних пріоритетних напрямів;*
- *підготовку та укладання угод щодо розвитку регіонів, у яких реалізуються пілотні проекти;*
- *затвердження у державному бюджеті нової бюджетної програми, спрямованої на стимулювання регіонального розвитку;*
- *проведення моніторингу розвитку регіонів, районів і міст обласного значення для визначення проблем, що стримують розвиток територій з ознаками депресивності;*
- *підготовку програм подолання депресивності.*

Стратегічними напрямками регіональної політики України є: досягнення загальнонаціональної єдності та суспільного порозуміння в соціогуманітарному та суспільно-політичному середовищі регіонів України; пошук оптимальної моделі розподілу функцій і повноважень на різних рівнях влади; зміцнення матеріально-фінансових основ місцевого самоврядування та посилення соціального виміру бюджетної політики на місцевому рівні; становлення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку як основи конкурентоспроможності регіонів України; модернізація виробничої та соціальної інфраструктури розвитку територій; використання нових ефективних форм взаємодії регіонів із зовнішнім середовищем.

До основних пріоритетів і принципів державної регіональної політики належать:

1. Пріоритет загальнонаціональних інтересів. Це означає, що дії всіх суб'єктів регіональної політики потрібно спрямувати на зміцнення державності України, збереження її територіальної цілісності, вони не повинні загрожувати національній безпеці держави.

2. Пріоритет інтересів регіону в цілому, його населення щодо галузевих, відомчих, корпоративних, а також інтересів окремих суб'єктів господарювання.

3. Поеднання інтересів. Поточні і стратегічні завдання регіональної політики мають враховувати державні, регіональні та місцеві інтереси, а її практичне здійснення – згладжувати можливі суперечності між ними.

4. Всебічне врахування економічних, природних, історичних, технологічних, етнічних, екологічних, соціально-демографічних та інших умов і факторів регіонів з наданням переваги факторам соціальним та екологічним. Це означає потребу диференційованого підходу до регулювання регіональних процесів з урахуванням їхньої специфіки.

5. Пріоритет інноваційного, ресурсоекономного підходу, що полягає, передусім, у структурних трансформаціях господарських комплексів регіонів на користь інноваційних технологій, товарів народного споживання та послуг у разі раціонального обмеження енерго-, водо-, матеріало- та капіталоемних галузей і виробництв.

6. Необхідність поступового зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, забезпечення порівнянних соціальних стандартів у всіх регіонах та населених пунктах.

7. Принцип об'єктивності. Поточні завдання регіональної політики мають розкривати пріоритетні напрями загальнонаціональної стратегії соціально-економічного розвитку і відповідати реальним можливостям ресурсного забезпечення заходів щодо їхнього вирішення.

8. Принцип збалансованості критеріїв соціальної справедливості та загальнодержавної ефективності, особливо під час вибору методів і форм державної підтримки окремих територій.

9. Принцип партнерства, який передбачає необхідність налагодження тісного співробітництва між органами державної влади всіх рівнів та органами місцевого

самоврядування, забезпечення політичної стабільності й суспільної злагоди у процесі регіональної політики.

За сучасних умов невідпинного зростання взаємозалежності й взаємопов'язаності як національних економік, так і регіонів, поширення процесів економічної глобалізації дедалі актуальнішими є питання підвищення їхньої конкурентоспроможності як запоруки сталого поступового розвитку. У цьому контексті потрібно ефективніше використовувати конкурентні переваги регіонів України. Регіональні конкурентні переваги – це сукупність природних, соціально-економічних, науково-освітніх, технічних, інформаційних, культурних та інституційних умов, які склалися в регіоні, відрізняють його від інших регіонів і визначають довгострокові перспективи виробництва в ньому товарів і послуг.

#### *Сучасні виклики для регіонального розвитку України*

Якщо говорити про виклики регіональній політиці в Україні, то їх можна класифікувати на зовнішні та внутрішні [5, с. 38-39].

##### *Зовнішні виклики:*

1. Розгортання глобальних, світових процесів таким чином, що істотно змінюється міжнародний ринок розподілу праці, наростає конкуренція за всі види ресурсів, у першу чергу енергетичні, не тільки ускладнює умови для розвитку України, а й призводить до втрати державою переваг свого геополітичного розміщення як транзитної держави, мосту між Заходом і Сходом, між Північчю та Півднем Європи. Реальні проекти розміщення нових шляхів транзиту російських та середньоазіатських енергоносіїв у Європу поза Україною, а також будівництво автотранспортних коридорів та логістичних центрів авіатранспортних перевезень за межами України лише підтверджує реальність цієї ситуації.

2. Відставання України від розвинутих країн за показниками якості життя громадян, рівня інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності та розвине-

ності інноваційного середовища продовжує стрімко наростати. Цей виклик пояснюється не лише об'єднанням передових націй у Європейському Союзі і, як наслідок, різким зростанням можливостей розвитку наших сусідів по європейському дому порівняно з Україною, а й передусім внутрішніми українськими проблемами. Перебування 45-мільйонної держави за рівнем конкурентоспроможності в кінці першої сотні держав світу є ганьбою.

3. Створення потенційного напруження на українських кордонах через формування сусідніми державами на прилеглих до державного кордону України територіях центрів зростання, що призводить до відтоку трудових, інтелектуальних та інших ресурсів з прикордонних регіонів України, додаткової соціальної напруженості в цих регіонах.

Наші сусіди на заході, які стали повноправними членами ЄС, ухвалили свої власні регіональні програми, як, наприклад, програма розвитку Східної Польщі з бюджетом понад 16 млрд євро на 7 років, що має перетворити сусідні з Україною воєводства Польщі на високорозвинені та багаті регіони; з іншого боку, програма розвитку Белгородщини і перетворення Белгорода в альтернативу Харкову.

Аналогічна ситуація і менших відтинках українських кордонів з Угорщиною та Румунією. Ставши членами ЄС, наші західні сусіди отримали значно більші порівняно з Україною можливості для власного розвитку і особливо прикордонних регіонів.

*Внутрішні виклики:*

1. Відсутність сформованих загальнонаціональних, визнаних суспільством цінностей, які зміцнювали б єдність держави, а також загальнодержавного політичного, економічного, мовного, культурного, інформаційного простору. На жаль, в Україні відбулась «самоавтономізація» регіональних спільнот. Власні телебачення, газети, вищі навчальні заклади, олігархи, історія із своїми міфами. Розмивання спільнот простору призводить до

внутрішніх протистоянь з причин, які для наших сусідів виглядають дрібними на фоні глобальних викликів.

2. Політична структуризація регіонів і намагання використати її разом з проблемами регіонального розвитку, економічними, соціальними, культурними, ментальними та іншими відмінностями між регіонами для загострення політичного протистояння як на національному рівні, так і в міжрегіональних відносинах. Нетерпимість між політичними силами, що мають дуже виразну регіональну електоральну підтримку, призводить до паралічу інститутів демократії, руйнує перші паростки єдності в українському суспільстві, створює загрозу збереженню територіальної цілісності держави.

3. Відсутність адекватної державної регіональної політики ще більш посилила ризики та негативні тенденції українського життя: наростання асиметрії в рівнях розвитку регіонів, деградація села, криза міської мережі, скорочення кількості та погіршення якості трудового потенціалу, посилення міграції з багатьох регіонів України працездатного населення, особливо молоді за межі України.

Поряд з наведеним переліком внутрішніх та зовнішніх викликів регіонального розвитку України, науковці-регіоналісти дають їх більш широко класифікацію.

Основними сучасними викликами регіонального розвитку України є [1, с. 463]:

- по-перше, небезпека загострення міжрегіонального відчуження внаслідок політичної регіоналізації та відмінностей геополітичної орієнтації населення;
- по-друге, порушення ефективної взаємодії по лініях «центр – регіони» та «регіон – регіони»;
- по-третє, намагання штучної економічної та політичної автономізації окремих регіонів;
- по-четверте, значна диференціація регіонів за рівнем економічного розвитку та якістю життя людей;



- по-п'яте, наявність регіональної асиметрії у системі міжбюджетних відносин;
- по-шосте, недосконалість менеджменту на регіональному та місцевому рівнях.

### ***Загрози регіональному розвитку в Україні***

Поряд з названими викликами у Посланні Президента України до Верховної Ради 2011 р. наводяться дані щодо загроз стабільному та збалансованому регіональному розвитку, серед яких [6, с. 101-102]:

- відсутність рівноправних, партнерських відносин між центром і регіонами, збереження практики ручного управління, втручання органів державної влади у сферу компетенції місцевого самоврядування;

- домінування переважно екстенсивного типу господарювання на місцевому (регіональному) рівні; високий рівень енергетичної залежності локального виробництва та відсутність структурно-інноваційних зрушень, спрямованих на зменшення матеріалоємності, енергоємності продукції, що виробляється на місцях, її здешевлення та підвищення конкурентоспроможності;

- збереження високих показників монополізації регіональних ринків: особливо це стосується ринків енергетичних ресурсів; ринку послуг (у т. ч. теплопостачання, водовідведення та інших послуг, що надаються сферою ЖКГ; транспорту та зв'язку); ринків продовольства та сільськогосподарської продукції тощо;

- збереження орієнтації промислового виробництва індустріальних і старопромислових регіонів – традиційних лідерів економічного розвитку – на збільшення експорту продукції енергоємного та екологічно-ризикованого виробництва (металургійне, хімічне, деревообробне тощо), яке цілком залежить від короткострокових спорадичних тенденцій поживавлення світової ринкової кон'юнктури на групу сировинних товарів і напівфабрикатів;

- неефективність дотаційних і субвенційних механізмів подолання соціально-економічної відсталості те-



риторій; затримки у підготовці та укладанні угод щодо регіонального розвитку як інструменту реалізації стратегій розвитку регіонів.

Неефективність системи міжрегіонального перерозподілу ресурсів і доходу, наявність зазначених системних загроз посилює диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів, перешкоджає гармонійній взаємодії держави та регіонів у процесі посткризового оновлення національної економіки. Тому Україна потребує нової регіональної політики, орієнтованої на раціоналізацію відносин «центр – регіони» та максимальне сприяння освоєнню і використанню власного економічного потенціалу регіонів.

#### *Необхідність нової регіональної політики*

Досягнення нової якості регіонального розвитку вимагає мобілізації та використання наявних у регіоні ресурсів, здатних примножити потенціал розвитку та надати стимули для економічного зростання. Потреба досягнення стабільного та збалансованого регіонального розвитку формує низку завдань у посткризовий період, у тому числі:

- вирівнювання надмірних диспропорцій регіонального розвитку, передусім за соціальними показниками;
- дотримання принципів стабільного та збалансованого регіонального розвитку, гармонійної взаємодії держави та регіонів на основі відмови від «державного патерналізму», активізації місцевої ініціативи, розвитку підприємництва, підвищення дієздатності місцевого самоврядування і місцевих громад;
- стимулювання розвитку на регіональному рівні економічних «точок зростання» та посилення їх взаємозв'язків із периферією; залучення до цього процесу наявних місцевих матеріальних, фінансових і людських ресурсів;
- формування на регіональному рівні розвиненої інфраструктури, в тому числі транспортної, виробничої,

інвестиційної, соціальної, комунікаційної тощо. Орієнтирами розвитку інфраструктури є усунення перешкод на шляху залучення місцевої економіки до процесів регіональної та міжрегіональної кооперації;

➤ формування єдиного загальнонаціонального економічного простору для здійснення господарської та комунікаційної політики, створення сприятливих умов для розвитку проблемних (периферійних і віддалених) територій;

➤ розвиток регіональних і міжрегіональних кластерів, індустріальних парків як основи реалізації інноваційно-інвестиційних структурних зрушень, створення нових робочих місць тощо;

➤ створення на регіональному рівні ефективних господарських структур, орієнтованих на інтенсифікацію використання регіонального потенціалу;

➤ розширення участі громадськості у вирішенні питань розвитку територій, забезпечення відкритості інформації, налагодження прозорого моніторингу соціально-економічного розвитку територій.

Досягнення нової якості регіонального розвитку вимагає застосування партнерських підходів у відносинах держави та регіонів. Цілями розвитку партнерських відносин держави та регіонів є максимальне узгодження інтересів усіх суб'єктів регіональної політики, сприяння конкуренції регіонів за отримання ресурсів державної підтримки, а також перехід від дотаційних до інвестиційних і договірних форм відносин між державою та регіонами.

*Пріоритетними напрямками забезпечення партнерства держави та регіонів є:*

- модернізація відносин «держава – регіон – громада» шляхом удосконалення нормативно-правового забезпечення регіонального розвитку; мінімізація практики «ручного управління» регіонами;

- реформування адміністративно-територіального устрою, оптимізація державного управління на міс-

цях і підвищення його ефективності, усунення дублювання та зайвих рівнів адміністрування;

- формування розвиненого інституційного середовища розвитку регіонів шляхом активізації діяльності агенцій та фондів регіонального розвитку;

- забезпечення регіонального виміру реалізації «національних проєктів» розвитку України;

- покращення інвестиційного клімату в регіонах, у тому числі за рахунок формування системи перспективних інвестиційних проєктів, підготовлених за міжнародними стандартами, створення «єдиного вікна» для роботи з інвесторами.

Євроінтеграційна стратегія України вимагає й оновлення моделей транскордонного співробітництва. На законодавчому рівні мають бути усунені бар'єри для співпраці України з європейськими організаціями, фондами та інституціями, що регулюють питання регіонального розвитку. Транскордонне співробітництво має розширитися до реалізації конкретних інвестиційних проєктів.

Реформування бюджетного забезпечення регіонального розвитку має здійснюватися у напрямі зменшення частки державних ресурсів, отримуваних органами місцевого самоврядування, і збільшення частки самостійно мобілізованих ресурсів. *Таких цілей можна досягти завдяки розширенню фіскальної бази та пошуку небюджетних ресурсів для реалізації політики місцевого розвитку, у тому числі у спосіб:*

- ✓ зміцнення місцевих бюджетів і реформування міжбюджетних відносин у напрямі розширення фінансової спроможності громад;

- ✓ оптимізації нормативів урахування регіональної специфіки при обчисленні обсягу міжбюджетних трансфертів;

- ✓ широкого запровадження програмно-цільового методу планування і використання бюджетних коштів;

✓ мобілізації місцевих джерел фінансових ресурсів, насамперед місцевих запозичень, активізації діяльності органів місцевого самоврядування на фондовому та кредитному ринках;

✓ передання частки надходжень від податку на доходи фізичних осіб і плати за землю до бюджету розвитку з метою створення фінансових можливостей для довгострокового інвестування;

✓ створення Державного фонду регіонального розвитку, що має відповідати за фінансування локальних проектів стратегічного значення, визначати точкові проекти в регіонах для фінансування з метою надання регіонам стимулів до подальшого саморозвитку.

Суттєве збільшення економічної спроможності кожної територіальної громади, зростання реальних можливостей щодо задіяння потенціалу нефіскальних джерел фінансування розвитку регіонів (регіональних цільових фондів, муніципальних цінних паперів, інституцій регіональної фінансової інфраструктури тощо) дозволить реалізувати ідеї бюджетної децентралізації, практично втілити принцип субсидіарності та реально розширити повноваження органів місцевого самоврядування при вирішенні нагальних проблем місцевого (регіонального) розвитку.

У комплексі такі заходи підвищать прогнозованість і керованість процесів реалізації потенціалу розвитку економік регіонів, забезпечать їх соціальну орієнтованість і спрямованість на гарантування безпечного та комфортного проживання людей на всій території України.

Окремо слід зазначити, що регіональна політика в країнах Європейського Союзу підпорядкована вирішенню аналогічних завдань, має схожі принципи та стратегічні пріоритети. Тому аналіз головних принципів, завдань та механізму реалізації регіональної політики ЄС становить особливий інтерес, адже:

- сприяє кращому розумінню перспектив міжрегіонального та транскордонного співробітництва України з Європейським Союзом (Україна з приєднанням держав Центрально-Східної Європи до Євросоюзу має спільний кордон з ЄС);
- імплементація головних принципів регіональної політики ЄС у національне законодавство України сприятиме реалізації одного з пріоритетів зовнішньої політики України – євроінтеграції;
- створення відповідної інфраструктури як системи інституцій (інструментів) для регулювання єврорегіональної політики в Україні є обов'язковою умовою для вступу будь-якої держави в Європейський Союз, отже і для України [7, с.27].

Як зазначає автор монографії Єва Кіш, «в Європі на сьогодні існують чотири основні концептуально-теоретичні підходи до розвитку єврорегіонального співробітництва та міжнародної регіональної інтеграції [8]:

*Перший* – інтеграція як процес усунення перешкод, які заважають інтеграції ринків товарів, послуг, капіталу та робочої сили. Його методологічна основа – неоліберальна теорія (деякими дослідниками визначається як ринковий підхід).

*Другий* – міжрегіональна, як і загальноєвропейська інтеграція, розглядається як поступова передача повноважень національними владами наднаціональним структурам. Це – спроба синтезу неокейнсіанської та інституціональної теорій (також визначається як інституційний підхід).

*Третій* – так званий «сітьовий», чи «мережевий» підхід; розглядає соціально-економічний простір як систему транснаціональних макрорегіонів, що перетинаються.

*Четвертий* – це сценарій просторового розвитку Європи на найближчі 50 років, який отримав назву концепції «Червоного восьминога». Він передбачає, що до

2026 року в Європі і надалі найбільш розвинутою територією буде центральне ядро, яке ще називається «синій банан». Але невдовзі від нього протягнуться своєрідні «коридори розвитку» («щупальці»), які досягатимуть всіх віддалених кутків Європи. Вздовж них формуватимуться могутні транскордонні агломерації («Червоний банан») [8, с. 98]».

У той же час Є.Б.Кіш зазначає існуючі недоліки в концепціях регіональної політики, які можна сфокусувати у трьох вимірах [8, с. 99]:

1) регіони, які відстають за своїм розвитком, неспроможні на закріплення конкурентоспроможності своїх регіональних структур, навіть за рахунок кількісного росту, з іншого боку, встановлення структур «ззовні» сприяє більшій залежності регіонів від субсидій;

2) пріоритет індустріалізації регіонів з часом втратив актуальне значення щодо розвитку концепції проблем регіонів;

3) незважаючи на мету збалансованого розвитку, традиційна регіональна політика в основному ігнорувала недоліки регіонів, адже економічне зростання було єдиним виміром успіху за умов жорсткої конкуренції.

Таким чином, головною метою державної регіональної політики України на сучасному етапі розвитку є створення умов, що дозволять регіонам повністю реалізувати наявний потенціал, зробити максимальний внесок у національну економіку, здобути конкурентні переваги на зовнішньому ринку [1, с. 63-64].

Стратегічними завданнями регіональної політики вважають підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їхнього ресурсного потенціалу, забезпечення розвитку людських ресурсів, розвиток міжрегіонального співробітництва.

Пріоритетними шляхами вирішення цих завдань є вдосконалення державного регулювання у сфері соціально-економічного розвитку регіонів, відповідних пра-

вових, організаційних, економічних механізмів, а також підвищення ролі та відповідальності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за вирішення покладених на них повноважень і завдань.

*Сучасні моделі регіонального співробітництва та розвитку*

Україна проводить державну регіональну політику, засновану на європейських цінностях, засадах демократії та національної єдності, орієнтовану на підвищення економічних і соціальних стандартів життя населення кожного регіону. З метою надання більших повноважень регіонам державна регіональна стратегія спрямовується на подолання інституційних, соціально-економічних та морально-психологічних перешкод гармонійного розвитку регіонів як складових єдиної держави. Метою регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів, поглиблення процесів ринкової трансформації, підвищення рівня життя населення, забезпечення гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина.

Будь-яка регіональна політика, а особливо активна політика, передбачає процес формування сприятливих передумов для підвищення конкурентоспроможності регіонів. Сьогодні саме цей аспект є ключовим стратегічним пріоритетом регіональної політики України. Говорячи про сучасні моделі єврорегіонального розвитку, слід зазначити, що дефініція «модель» пов'язана передусім з наявністю двох принципових підходів до ідентифікації [1, с. 617, 619], – відзначає вчений-регіоналіст З.С. Варналій.

*Перший* з них визначає модель як довільну множину значень елементів з певними функціями. З цього випливає, що з позиції математичної логіки модель є формулою (функцією), яка пов'язує кілька взаємозумовлених чинників відповідного соціального чи економічного процесу.



Другий підхід характеризує погляд на модель як можливість глибокого аналізу певних явищ у суспільно-му житті. Відомий англійський «Словник сучасної економіки Макміллана» визначає модель як «формальну або неформальну структуру аналізу, що прагне абстрагуватися від складнощів реального світу, але зберегти характеристики економічної системи, що дозволяє зрозуміти поведінкові, організаційні і технічні взаємозв'язки, які лежать в основі аналізованої системи. Метою ж полегшення пояснення економічних явищ і є розробка економічних прогнозів регіону, галузі, підприємницької структури тощо» [1, с. 618].

З огляду на це дещо інше тлумачення може дати поняття «індикативна модель», яка має лише дослівний характер і дозволяє по-іншому, ніж це робилося в минулі роки, інтерпретувати існуючі нині макроекономічні показники чи отримані нові дані, формули, результати тощо.

Таким чином, моделі в сучасній системі економічного розвитку та регіонального співробітництва можуть розглядатися з трьох позицій:

1) *глобальні (національні) економічні*, які передбачають відповідний механізм і інструментарій регулювання макроекономічних пропорцій;

2) *математичні (чи логіко-математичні)* вказують такий апарат, що дозволяє значно краще, ніж за допомогою традиційних інструментів, ідентифікувати те чи інше соціально-економічне явище в процесі регіонального співробітництва;

3) *прогнозні*, за рахунок використання селективних механізмів, інструментів та дослідного апарату попередніх моделей дозволяють з високим ступенем достовірності передбачати темпи розвитку та кінцеві результати відповідних змін в соціально-економічному житті суспільства.

З огляду на це можна зробити висновок, що регіональна модель може розглядатися як частина національ-



ної, а тому механізми та інструменти її реалізації будуть тісно пов'язані з методами регулювання пропорцій, що впливають із конкретних особливостей домінуючої в країні парадигми. В основному їх можна звести до п'яти груп [1, с. 617, 619]:

1. *Ліберальна, неоліберальна чи приватно-корпоративна* – характерна для англосаксонських країн (США, Австралія, Нова Зеландія). Для неї притаманні: низька питома вага державної власності, законодавче забезпечення максимальної свободи суб'єктів ринку, низька питома вага державного бюджету в структурі ВВП.

2. *Соціально-ринкове господарство* – притаманна для країн-членів ЄС, Канади та Ізраїлю. Інколи її називають соціал-демократичною (соціал-ліберальною) моделлю. Характерним для неї є перерозподіл доходів приватного сектора через податкову систему. Частка держбюджету в ВВП перевищує 50%, розвинута система соціальної підтримки, яка здійснюється не на рівні підприємств, а на національному рівні.

3. *Азійсько-тихоокеанська модель* – характерна для Японії, Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру. Полягає у рідкісній гармонізації інтересів підприємців та держави, експортній орієнтації економіки та організації фірм на довготермінову перспективу.

4. *Соціалістична* – представлена невеликою кількістю країн (Куба, В'єтнам, Північна Корея). Планова економіка, що панувала в них, призвела до значних спотворень у виробництві та розподілі, вичерпала екстенсивний шлях розвитку господарства і сформувала низьку конкурентоспроможність національної економіки.

5. *Пострадянська* – притаманна для Білорусі, Туркменістану, Казахстану, Молдови. В економічному плані вона являє собою конгломерат як ринкових моделей правління регіональним розвитком, так і традиційних соціалістичних, пов'язаних з активним адмініструванням і спрямуванням розвитку окремих територій за ра-

хунок значних дотацій з боку національних бюджетів депресивним регіонам.

Аналізуючи сучасні моделі регіонального розвитку, слід зазначити велику кількість інструментів регіонального розвитку, розроблених державними органами, які можуть застосовуватися в різний спосіб. «Не існує єдиного підходу до здійснення «регіонального розвитку», – відзначають науковці Інституту громадянського суспільства [2, с. 10-11].

По-перше, регіональний розвиток сам по собі не пов'язаний з автоматичною необхідністю реформування держави або її політичних чи адміністративних інституцій. Чимало країн запровадили форми «регіонального розвитку», які фундаментально не вимагають суттєвої модифікації суспільних або державних органів чи перегляду їхніх повноважень. Такою, як правило, але не завжди, є ситуація в невеликих країнах – Ірландії, Норвегії, Швеції, Фінляндії, Нідерландах; такою, принаймні до 1998 року, була вона й у Великій Британії – скрізь існують форми втручання на рівні регіонів (або безпосередньо з боку держави, або через місцеві інституції), але жодна з них не вимагала проведення масштабних реформ державних інститутів.

Процеси регіонального розвитку, що мають такий характер, ми можемо назвати функціональними, на відміну від політичних та адміністративних. Функціональний регіональний розвиток має на меті, головним чином, економічний розвиток і може й не супроводжуватися ширшими політичними процесами на зразок децентралізації чи регіоналізації держави. У принципі ті країни, котрі в контексті політики регіонального розвитку ЄС розробили певну форму функціонального регіонального розвитку, загалом не здійснювали ніяких основоположних реформ державних інститутів.

Водночас на практиці існували випадки, коли більш широкі процеси децентралізації або регіоналіза-

ції держави (як правило, з політичних або інших нееконімічних міркувань) здійснювалися одночасно зі створенням структур регіонального розвитку або в рамках створення таких структур. У таких випадках часто проходить перегляд конфігурації державних інвестицій (та час від часу податкових повноважень), внаслідок яких формується певна регіональна політика або навіть відбувається регіоналізація. Саме це трапалося в Західній Німеччині після війни, Іспанії після 1981 р., Італії (у дедалі більшому обсязі після 1970 р.), Бельгії (після 1980 р.). Великій Британії (після 1997 р.), Польщі з 1999 р., Чехії з 2001 р. та, певною мірою, у Франції після 1982 р. Деякі з цих країн уже проводили політику функціонального регіонального розвитку в тій чи іншій формі, як правило, на основі іншої логіки, але поглиблене реформування держави вело до децентралізації та регіоналізації.

Попри це, здійснення регіонального розвитку в суто економічних /функціональних рамках є цілком можливим. Саме так, у загальних рисах, виглядає ситуація в Україні.

### Список використаних джерел

1. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 № 2850-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://kodeksy.com.ua /pro\\_stimulyuvannya\\_rozvitku\\_regioniv.htm](http://kodeksy.com.ua/pro_stimulyuvannya_rozvitku_regioniv.htm)
2. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2007–2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р. № 1819 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1819-2006-%D0%BF>
3. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія; за ред. З.С. Варналя. – К.: НІСД, 2077. – 768 с.

4. Ващук Ф.Г. Пріоритети державної стратегії регіонального розвитку України та роль інституціональних об'єднань у процесі її реалізації / Ф.Г.Ващук // Єврорегіональне співробітництво України та його інтеграційний потенціал: зб. наук. пр. за матеріалами круглого столу експертів (м. Ужгород, 20 квітня 2012 р.) /відп. ред. І.В. Артьомов. – Ужгород: ЗақДУ, 2012.
5. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24.06.2004 № 1861-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>
6. Регіональне співробітництво між Україною та ЄС // Офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/eu-regional-cooperation>.
7. Артьомов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія / І.В. Артьомов. – Ужгород: Ліра, 2009. – 520 с.
8. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 256 с.; проекти Закону України «Про засади державної регіональної політики», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про Агенцію регіонального розвитку» від 09.02.2011 року, постанови Кабінету Міністрів України «Про Методику моніторингу реалізації державної регіональної політики» від 09.02.2011 // Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід. – Видання друге, доповнене / за заг. ред. А. Ткачука. – К.: Леста, 2011.

**Ігор ТОДОРОВ,**  
доктор історичних наук,  
професор кафедри країнознавства ДВНЗ «УжНУ»

**Наталія ТОДОРОВА,**  
кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри полікультурної освіти  
та перекладу ДВНЗ «УжНУ»

## УКРАЇНСЬКІ МІЖРЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ В 2014-2015 рр.

У статті визначено міжрегіональні відмінності як внутрішні фактори сучасної війни в Україні. З'ясовано вплив міжрегіональних відмінностей на складність геополітичного становища України. Досліджено загострення міжрегіональних протиріч через деструктивні дії окремих політичних еліт та зовнішні впливи. Показано формування нової соціокультурної реальності в Україні в умовах російської агресії.

**Ключові слова:** геополітичне становище України, міжрегіональна мобільність, непопулярність ідей сепаратизму, окупація частини України, політика українізації, політична нація, Революція Гідності, регіональна ідентичність, регіональні відмінності.

В статье определены межрегиональные отличия как внутренние факторы современной войны в Украине. Выяснено влияние межрегиональных отличий на сложность геополитического положения Украины. Исследовано обострение межрегиональных отличий вследствие деструктивных действий некоторых политических сил и внешних влияний. Показано формирование новой социокультурной реальности в Украине в условиях российской агрессии.

**Ключевые слова:** геополитическое положение Украины, межрегиональная мобильность, непопулярность идей сепаратизма, оккупация части Украины, политика украиниза-

ции, политическая нация, Революция Достоинства, региональная идентичность, региональные отличия.

*The article deals with the interregional differences as an internal factors of modern war in Ukraine, its influence for the geopolitical position of Ukraine. Based on the results produced, new social culture reality in Ukraine was formed in conditions of the Russian aggression.*

**Keywords:** *geopolitical position of Ukraine, interregional mobility, unpopularity of the separatism, occupation of the part of Ukraine, policy of ukrainization, political nation, revolution of dignity, regional identical, regional differences.*

Сьогодні українське суспільство, політичні та державні інститути влади переживають складний період свого розвитку. Вперше після проголошення незалежності на порядок денний так гостро поставлені питання збереження національно-державного суверенітету, відновлення цілісності України. Причому загрози і виклики, що виникають у цьому контексті, є не лише продуктами зовнішнього походження. На жаль, російська агресія певною мірою стала можливою саме через внутрішні чинники, які мотивували зовнішнє втручання у внутрішні справи нашої країни. Серед таких, в числі іншого, необхідно вказати на міжрегіональні протиріччя, оформлені у відповідні ідеологічні, партійно-політичні та громадські структури.

Питання студіювання міжрегіональних протиріч в Україні в зв'язку з сучасною російською агресією мають неабияке наукове і практичне значення. Наукові розвідки в цій царині поки що є доволі нечисленими. Зокрема, можна віділити праці О. Задорожного, І. Кононова, О. Кравченка, О. Палія, К. Скоркіна, О. Стяжкіної, Ю. Темірова [1].

**Метою статті** є визначення міжрегіональних відмінностей у контексті сучасної російської агресії проти України. Мета дослідження визначила такі завдання:

з'ясувати складність геополітичного становища України через міжрегіональні відмінності; дослідити загострення міжрегіональних протиріч через деструктивні дії окремих політизованих еліт та зовнішні впливи; показати формування нової соціокультурної реальності в Україні в умовах російської агресії.

Реалізація визначених завдань спиралася на використання документів органів державної влади, матеріалів засобів масової інформації, соціологічних досліджень тощо.

Упродовж останніх 10 років «регіональна карта» постійно розігрується політичними ворогами як всередині самої держави, так і назовні. Для них демократична, незалежна, європейськи орієнтована Україна стала головним об'єктом зусиль стосовно дискредитації її внутрішньополітичного і зовнішньополітичного курсів. Викликом незалежності України, її територіальній цілісності виступають не стільки самі по собі чинники міжрегіональних протиріч, скільки деструктивні дії окремих політизованих регіональних еліт, які задля мобілізації підконтрольного їм електорату штучно загострюють питання мовної, регіональної політики, міжконфесійних відносин, впливу зовнішнього чинника на ситуацію в Україні та її окремих регіонах.

Ще починаючи з президентських виборів 1994 р., вживається метафора «двох Україн». Використовуючи фактори українсько-російської двомовності та поліконфесійності, відповідні сили намагалися переконати широку громадськість у «неприродності» України як держави, принаймні, у її теперішніх кордонах; всіляко роздмухувалися міфи про немовби агресивну антиросійську сутність української влади, здійснювалися постійні атаки на гуманітарну сферу нашої країни як таку, котра нібито будується на фальсифікації історії. Україна зображувалася як держава, що поділена на «україномовний і націоналістичний захід» і «російськомовний та се-



паратистський схід». Цей поділ пояснювався наслідками взаємодії «українського заходу» з Польщею та Австро-Угорщиною, а також асоціацією «українського сходу» з Росією і Радянським Союзом.

Проте, безумовно, дослідження політичних культур України свідчать про сегментацію політико-культурного простору країни. Окремі його складові відрізняються особливостями свідомості регіональних спільнот, в основі якої — регіональна ідентифікація, інтереси, цінності, спільний історичний та політичний досвід, етноконфесійні особливості. Складність геополітичного становища в Україні зумовлена значною мірою тим, що регіоналізм в Україні має і геополітичний, і етнокультурний підтексти. Доведеним фактом є наявність культурних та соціально-політичних протиріч та відмінностей між регіонами України.

Виявлення регіональних відмінностей — це значною мірою суб'єктивний процес. Він, як правило, зумовлений метою, завданнями та методологічним інструментарієм експерта-дослідника. Проте потребує й плюралізму думок і концепцій. В Україні виокремлюють такі етнорегіональні територіальні ареали: Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька області); Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області); Північно-Центральний (Житомирська, Київська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська області та місто Київ); Волинський (Рівненська та Волинська області), Східний (Донецька, Луганська, Харківська); Північно-Східний (Сумська, Чернігівська); Південний (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області, Автономна Республіка Крим та місто Севастополь). Втім, ці регіони можуть бути розділені на підрегіони. Зокрема, Карпатський регіон варто в цій схемі розділити на три підрегіони: Закарпатський (Закарпатська область); Прикарпатський (Львівська та Івано-Франківська) й Північно-Буковинський (Чернівецька).



Наведений розподіл певною мірою враховує регіональні відмінності етнонаціонального складу населення нашої держави. Водночас у межах етнополітичного аналізу виникає потреба базуватися не тільки безпосередньо на етнорегіональних реаліях, зокрема, частці етнічних українців і етнічних меншин, етнічній мозаїчності тих чи інших областей. Поряд із цим необхідно враховувати й ті етнонаціональні особливості, які є відображенням політико-регіональних процесів і мають геополітичне значення. Це, насамперед, мовна структура населення, ступінь асиміляції етнонаціональних груп, особливості їхньої політичної активності, ступінь інтегрованості в українське культурно-політичне середовище.

Такий стан речей був досить вигідним регіональним олігархічно-клановим (політико-економічним) групам, оскільки принцип «поділяй і володарюй» як ніякий інший відповідає їх прагматичним інтересам у сфері власності, а також зовнішнім деструктивним силам, оскільки внутрішня боротьба еліт, розколоте за регіональним принципом суспільство робить країну слабкою та узалежнює її не лише від внутрішніх проблем, а й від зовнішнього тиску. Ще в Законі України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 р. серед загроз національній безпеці України справедливо були зазначені прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів країни [2]. Мешканці України, і зокрема Донбасу та Криму, особливою мобільністю не відрізнялися. Така ситуація підсилювала ксенофобські настрої. Адже тривалий час українці в різних регіонах існували в різних політичних режимах і, фактично, росли в різних культурах. Практика засвідчує, що ліками від помилкових переконань можна вважати подорожі та спілкування. В цьому ж контексті варто додати, що соцмережі сприяють розвитку почуття спільності українців з різних областей. Війна — найсерйозніше випробування для будь-якого народу, і саме вона

довела, що насправді українці готові йти назустріч один одному, незважаючи на відмінності.

Кожна нація, кожна людина створює свої стереотипи. Стереотипи, як форми категоризації, що описують поведінкову норму для членів певної групи, можуть допомагати, а можуть завдавати шкоди, залежно від того, як ми їх використовуємо.

Стереотипи корисні, коли вони точні, описують, а не оцінюють, і коли людина усвідомлює, що користується стереотипом як першим найкращим припущенням про групу, готова його змінити на підставі спостережень і досвіду, що отримані від взаємодій з реальними людьми й ситуаціями. Ефективне використання стереотипів дозволяє людям розуміти й діяти адекватно в нових незнайомих ситуаціях [3].

Стереотипи мають негативну дію, коли ми розміщуємо людей не у ті категорії, коли ми неточно описуємо норму групи, коли ми неправильно оцінюємо групу чи категорію, коли ми плутаємо стереотип з описом окремої людини і коли ми не в змозі змінити стереотип на підставі наших фактичних спостережень і досвіду. Проте, вони навряд чи стануть причиною для війни, тільки якщо на таких хибних категоріях спеціально буде побудована політика впливу на масову свідомість, яка перебільшує значення відмінностей та сіє ненависть.

Оскільки держава у нас велика, то відмінності відчутні між мешканцями різних регіонів. Відрізняються вони подібно мешканцям північної і південної Італії, Саксонії та Баварії. Україна в цьому контексті не відрізняється від інших великих європейських країн. Історично на європейському континенті регіональна (місцева, локальна) ідентичність формувалася та існувала набагато раніше за «національну», якщо останню розуміти у сенсі належності до спільноти, об'єднаної громадянством певної національної держави. Ця послідовність простежується на рівні таких найпотужніших держав – засновників Єв-

ропейського Союзу, як Німеччина та Франція, також Іспанія та Італія. Фактично, майже кожна сучасна європейська країна протягом тривалого періоду формувала спільну національну ідентичність шляхом «накладання» її на вже існуючі попередньо ідентичності нижчого рівня (об'єднуючи таким чином баварців із саксонцями, каталонців з андалузцями й т. ін.). Зазвичай політику регіоналізації Європи, що її впроваджує протягом багатьох років Європейський Союз, пояснюють бажанням досягти більш демократичного соціального устрою за рахунок: загальної децентралізації; практичної реалізації принципу субсидіарності (ухвалення рішень на максимально низькому, наближеному до громади рівні); надання більших можливостей самоврядування з метою збереження самобутності населення тих регіонів, жителі яких мають етнокультурні відмінності від мейнстріму в межах національних держав [4].

Так звана «різниця» між українцями має стати нашою конкурентною перевагою, нашою можливістю реалізуватися як повноцінна багатогранна нація. Нові соціологічні дослідження довели, що не існує не тільки «двох Україн», а навіть такого поняття, як (однорідний) Південно-Східний регіон, у межах якого Путін та його емісари в Україні збиралися утворити свою «Новоросію». Політична свідомість і поведінка більшості громадян Харківщини, Дніпропетровщини, південних областей (Запорізької, Миколаївської, Херсонської, Одеської) значно відрізняється від свідомості й поведінки жителів Донбасу [5].

Тож лінія поділу на тих, хто з Україною, і тих, хто нехай пасивно, але підтримує чи то об'єднання з Росією, чи то утворення відокремленої від України самостійної політичної одиниці, проходить не по Дніпру, а тим паче не по Збручу, як сподівалися російські імперські ідеологи й політики, а всередині найбільш східного регіону країни – Донбасу. У соціологічному замірі, зроблено-

му луганськими дослідниками у 2010 році, у свідомості мешканців Донбасу на перший план вийшла загальнонаціональна ідентичність. Ідентифікаційні профілі населення Донбасу рухалися у напрямі схожості до ідентифікаційних профілів населення Галичини. Але з кінця 2013 року регіональна, локальна ідентичність стала знову виходити на перший план. Значною мірою це відбулося через провокативну діяльність російських та проросійських медій [6].

Ідеї сепаратизму не були популярні в Україні в цілому. За даними загальнонаціонального опитування населення України, проведеного НГО «Громадська варта» за участі Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» в березні 2014 р., ідею відокремлення своєї області (регіону) від України та приєднання до іншої держави у середньому в Україні підтримало 8% опитаних з коливанням від 18% на Донбасі до 0,5% – у Західному регіоні. Незважаючи на помітні ціннісні відмінності, є багато чого, що об'єднує мешканців географічно полярних регіонів країни. Об'єднує їх, зокрема, сприйняття України як своєї Батьківщини (на Заході таких було 97% серед опитаних у березні 2014 року, на Донбасі – 89%). Водночас, усі регіони України є більш авторитарними та патерналістськими, ніж регіони країн Центральної та Східної Європи [7].

Звичайно, не можна заперечувати існування певних відмінностей і протиріч у поглядах респондентів з різних регіонів країни; втім, спираючись на оприлюднені дані відомих соціологічних центрів країни, можна говорити про те, що респондентам з усіх регіонів притаманне приблизно однакове бачення загроз і проблем, які їх турбують. Цей перелік проблем і загроз (а навіть і «страхів») є в принципі однаковим, лише відрізняється силою модальності і кількісним наповненням.

Якщо ще до подій на Євромайдані можна було говорити про українців, як про спільноти різного типу, то

кінець 2013 – початок 2014 рр. подав уже численні приклади соціальної мобілізації цих спільнот і їхнього переходу у нову якість – самоврядних громад. Власне з таких самоуправних і добре солідаризованих громад в сучасній Україні постає громадянське суспільство.

Проте за 24 роки української незалежності вище керівництво держави так і не виробило дійової програми подолання політичного роз'єднання України: окрім напруги по вісі східний регіон – західний регіон, в Україні спостерігалось зміщення рівноваги в системі «центр–регіони» на користь центру. Він виступає монополістом всіх політичних, економічних, інтелектуальних ресурсів держави, в той час, як регіони залишалися залежними від нього.

Одним із способів нейтралізації регіонального протистояння мала б бути політика українізації. Вона передбачає інтеграцію українського суспільства на основі мови, культурної традиції, історичної і політичної самосвідомості українського етносу, що фактично має на увазі асиміляцію етнічних росіян, що мешкають в Україні. У м'якій формі ця політика реалізовувалась за президентства Л. Кравчука, в обмежених масштабах вона була продовжена при Л. Кучмі, деякі елементи цієї політики були заявлені і під час президентства В. Ющенка. За Януковича активно проводилася де-українізація. Революція Гідності сприяла українізації знизу, яку підтримала державна влада, проте достатньо суперечливо.

Інтеграція українського суспільства та нейтралізація регіональних протиріч можливі шляхом: посилення економічних зв'язків між регіонами, зменшення розриву у рівні соціально-економічного розвитку та рівні життя між окремими регіонами країни, розвиток української економіки як єдиного господарчого комплексу, децентралізації владних повноважень від центру до регіонів України. Децентралізація державного управління уявляється найбільш оптимальним шляхом розв'язання іс-

нуючих проблем у відносинах між центром і регіонами. Вироблення інтеграційної гуманітарної політики, спрямованої на формування єдиної політичної нації, зокрема формування сучасної української ідентичності (нової, сучасної системи ідентифікуючих символів українства). Формування в Україні єдиного інформаційного простору, протидія російському інформаційному імперіалізму. Зміцнення державного статусу української мови поряд з відповідними умовами для регіональних мов і мов меншин на рівні територіальних громад.

Одним із найважливіших наслідків Революції Гідності є посилення консолідації українців та формування загальноукраїнської ідентичності, що має важливе безпекове значення. У Стратегії національної безпеки України зазначається, що нагальними завданнями політики національної безпеки є збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності. Також акцентується увага на реалізації комплексу заходів державної політики, спрямованих на консолідацію українського суспільства та пошук загальнодержавного консенсусу щодо ключових питань розвитку держави [8].

Відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 р. серед пріоритетів цієї політики визначалися стимулювання міжрегіональної інтеграції, інтеграції регіональних економічних, інформаційних, освітніх просторів у єдиний загальноукраїнський простір, подолання міжрегіонального відчуження; поліпшення матеріального, фінансового, інформаційного, кадрового та іншого ресурсного забезпечення розвитку регіонів, сприяння здійсненню повноважень органами місцевого самоврядування [9].

Якщо слідувати за логікою стрімкого розгортання подій і формування нової соціокультурної реальності, можна говорити про те, що динаміка цих процесів

дає добру надію на відновлення і збереження цілісності України у майбутньому (навіть у випадку продовження російського тиску). Але наразі цей процес в Україні стримується низкою чинників: конфліктом ідентичностей, досить сильними позиціями регіональних субідентичностей, що мають різні ціннісні домінанти; низьким рівнем міжрегіональної взаємодії в соціокультурній сфері; недостатнім рівнем розвитку вітчизняної культури, формування історичної пам'яті, здійснення патріотичного виховання; негативним впливом російських медіа, впливом глобалізаційних процесів (уніфікація, масовізація культури, культ споживання), наявністю елементів пострадянської ідентичності; певними особливостями ментальності українців (індивідуалізм, фаталізм, конформізм); посиленням процесів відчуження і, головне, російською агресією, що триває.

На рівні держави потрібно розробити і впровадити такі заходи щодо формування загальнонаціональної ідентичності: забезпечувати всебічну підтримку процесу мовно-культурного відродження українців як титульного етносу та інших етнічних спільнот України; здійснювати захист інформаційного простору України; сприяти вільному функціонуванню та розвитку української мови та мов національних меншин; забезпечувати популяризацію вітчизняної історії, культури, мови через медіа; здійснювати розвиток історичної пам'яті українського народу шляхом створення національних «місць пам'яті», здійснити процес декомунізації та деколонізації української пам'яті; підтримувати інтенсивний розвиток вітчизняних культурних індустрій шляхом формування режиму державного протекціонізму для національного виробника культурних товарів і послуг; стимулювати розвиток вітчизняної системи освіти, особливо викладання історичних дисциплін, спираючись на кращі зразки історичного минулого; створити ефективні механізми збереження національної історико-культурної спадщи-



ни, зокрема посилити відповідальність за руйнування чи розкрадання пам'яток культури; сприяти гармонізації державно-церковних та міжцерковних відносин, усунути політизацію церкви; утверджувати моральність та духовність громадян; створити довготривалі програми міжкультурного та міжрегіонального діалогу; створити механізми сприяння задоволенню мовних, культурних, освітніх потреб українців за кордоном; вдосконалити шляхи ефективного забезпечення соціальної адаптації біженців в українському суспільстві; посилити контроль над міграційними процесами.

Агресивні дії Росії, що здійснюються з метою знищення Української держави, включають окупацію та анексію Автономної Республіки Крим, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічну підтримку, зокрема військову, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей; інформаційно-психологічну війну, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими медіа альтернативної дійсності, викривленої інформаційної картини світу. Відносний успіх РФ обумовлений передусім ефективним веденням інформаційної війни проти України, відсутністю цілісної комунікативної політики держави, недостатнім рівнем медіакультури суспільства.

Таким чином, зберігання міжрегіональних суперечностей певною мірою обумовлене недостатньою ефективністю вітчизняної державної влади, високим рівнем і системним характером корупції, неадекватністю реагування державних органів на конфліктні загострення у сфері політичних, економічних, соціальних, міжетнічних, міжконфесійних відносин, радикалізацією суспільних настроїв і поширенням проявів екстремізму, зокрема, інспірованих російським втручанням. Варто



усвідомлювати, що російська загроза має довгостроковий характер і це обумовлює необхідність адекватних відповідей.

### Список використаних джерел

1. Задорожній О. АТО проти терористів проти мирного населення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eramedia.com.ua/article/201225/>; Кононов І.Ф. Етнос. Цінності. Комунікація. (Донбас в етнокультурних координатах України). – Луганськ: Альма матер, 2000. – 494 с.; Кравченко О.В. «Схід» як чинник української національно-культурної ідентифікації // *Культура України*. Випуск 46. 2014. – С. 15–24; Палій О. Весь світ у шоку від брехні Путіна, а Янукович закінчить, як Іуда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/politika/291842.html>; Скоркін К. Міт Новоросії: край реакційних утопій // *Часопис «Критика»*: Рік XVIII, число 9-10 (203-204); Стяжкіна Е. Кто считает, что конфликт на Донбассе затянется на десятки лет, тот не способен думать о будущем. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/person/2015/04/25/192952/>; Стяжкіна О. «Сепаратизм» як універсальне заспокійливе. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/137352>; Теміров Ю. Зрозуміти Донбас – зберегти Україну або пастки позаісторичного мислення // *Безпековий огляд ЦДАКР «Виклики і Ризики»*. 2014. – № 10.
2. Закон України про основи національної безпеки. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
3. Adler N. J. (1991) *International Dimensions of Organizational Behavior*. 2nd ed. PWS-KENT Publishing Company

4. Проблеми європейських ідентичностей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nastupna.com/articles/euro-identity>
5. Міжрегіональні поділи в Україні і деякі принципи публічного врядування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=1231>.
6. Матеріали круглого столу, який відбувся у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна 18 квітня 2014 року. «Регіони України: що нас роз'єднує та що об'єднує? – погляди соціологів». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soc.univ.kiev.ua/uk/news/materiali-kruglogostolu-regioni-ukrayini-shcho-nas-roziednuie-ta-shcho-obiednuie-poglyadi>.
7. Сепаратистські настрої підтримують близько 20% жителів Донбасу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/11/7022123/>.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента України від 26 травня 2015 року №287. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>.
9. Закон України Про засади державної регіональної політики. Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.

**Пётр ТОКАРЬ,**

*директор Українського центру науки и культури  
при Посольстве Украины в Республике Казахстан,  
зарубежный профессор Евразийского национального  
университета им. Л.Н. Гумилёва*

**Святослав РУБАН,**

*студент магистратуры  
специальности «Политология»  
Евразийского национального университета  
им. Л.Н. Гумилёва*

## РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИАЛОГА МЕЖДУ УКРАИНОЙ И КАЗАХСТАНОМ

*У статті аналізується історичне минуле двосторонніх відносин між Україною та Казахстаном, а також детально розглядається сучасний етап співробітництва цих країн. Підкреслюється особистий внесок керівників двох країн в активізацію політичного діалогу між Україною та Казахстаном, розвиток взаємовигідного співробітництва в економічній і культурно-гуманітарній сферах, а також міжрегіональних контактів. Особлива увага приділена перспективам взаємодії двох країн в енергетичному сегменті, зокрема у питаннях поставки казахстанської нафти в Україну та її транзиту через українську територію.*

**Ключові слова:** *співробітництво України і Казахстану, політичний діалог, взаємовигідні економічні та культурно-гуманітарні відносини, українсько-казахстанське співробітництво в енергетичній сфері.*

*В статье анализируется историческое прошлое двусторонних отношений между Украиной и Казахстаном, а также детально рассматривается современный этап сотрудничества этих стран. Подчеркивается личный вклад руководителей двух стран в активизацию политического диалога между Украиной и Казахстаном, развитие взаимо-*

*выгодного сотрудничества в экономической и культурно-гуманитарной сферах, а также межрегиональных контактов. Особое внимание уделено перспективам взаимодействия двух стран в энергетическом сегменте, в частности в вопросах поставок казахстанской нефти в Украину и ее транзита через украинскую территорию.*

**Ключевые слова:** *сотрудничество Украины и Казахстана, политический диалог, взаимовыгодные экономические и культурно-гуманитарные отношения, украинско-казахстанское сотрудничество в энергетической сфере.*

*The history and modern relationship between Ukraine and Kazakhstan is considered. Special focus was given to the cooperation in the sphere of energy, transportation Kazakhstani oil to Ukraine and its transit to Europe.*

**Keywords:** *cooperation between Ukraine and Kazakhstan, political dialogue, economic, culture and humanity relations, Ukrainian-Kazakhstani cooperation in the sphere of energy.*

Отношения между Украиной и Казахстаном своими корнями уходят в эпоху скифов и сакков, Киевской Руси и Золотой Орды. Великая степь от Алтайских до Карпатских гор, от Иртыша до Днепра и Дуная издревле служила связующим мостом между народами Азии и Европы. С востока на запад и с запада на восток перекатывались через славянские, кыпчакские и половецкие степи племена и народы: скифы, сарматы, гунны. Все они были вскормлены этими землями, оставили свой уникальный след на территориях, входящих сегодня в состав Украины, Казахстана и других государств.

Наши народы соединены миллионами связей, в которых переплетены истории судеб двух народов со времен становления двух государств Киевской Руси и Золотой Орды. Общие страницы нашей истории дополнились в новое время, когда в 1768 году на территорию

нынешнего Казахстана стали высылать участников гайдамацкого национально-освободительного движения против Российской империи и многих других.

После уничтожения Запорожской Сечи казахстанская земля стала второй родиной для многих тысяч гонимых и преследуемых по указаниям российских императоров украинских казаков, предки которых живут в Казахстане и поныне. А Тараса Шевченко, прославившего на весь мир Украину, достойно почитают в Казахстане как народного акына Тарази (народный поэт Тарас). Очень похожи судьбы украинцев с казахами как минимум в последние 350 лет, находясь под давлением Российской, Австро-Венгерской и других империй.

В 20-м веке Украина и Казахстан практически одновременно приняли на себя целенаправленные тяжелейшие удары Голодомора и репрессий против наших народов, организованных сталинским политическим режимом. Казахи бережно хранят память о депортированных в Казахстан почти 500 тыс. украинцев (а также сотнях тысяч немцев, поляков, литовцев, крымских татар, словаков, корейцев и других народов) и мы искренне благодарны им за это. Мы помним и о том, что тысячи казахов, в основном состоятельные баи, были также переселены в украинские степи, многие из которых сохранили свою этническую идентичность и поныне. Прежде всего потому, что эти нити сегодня сплетены узами дружбы и взаимопонимания. Результатом общей истории стали дружеские и бесконфликтные партнерские двусторонние межгосударственные отношения, которые в новейшее время, несмотря на глобальные вызовы, обозначенные в Послании Президента РК [1], особенно успешно развиваются.

Так исторически сложилось, что обе страны в силу объективных географических, политических, экономических, демографических факторов занимают ключевые позиции в своих регионах. Из этого закономерного

вытекает сходство геополитических интересов наших государств: Казахстан стремится укрепить свои позиции в европейском регионе, а Украина – расширить своё присутствие в Центральной Азии. Стать звеньями одной цепи, которая бы соединяла Европу и Азию, входит в намерения и Украины, и Казахстана.

Дух Великой степи и сейчас продолжает жить в наших народах. Этот дух на подсознательном уровне роднит наших людей и вызывает неизменное взаимное расположение. Главная задача политиков, предпринимателей, дипломатов, научно-образовательной и культурной интеллигенции двух стран – помочь всепроникающему велению духа Великой степи реализоваться в реальных делах.

После распада Советского Союза на политической карте мира появился ряд новых независимых государств. Руководство молодой перспективной Украины изначально выбрало курс на европейскую и евроатлантическую интеграцию, но пыталось максимально поддерживать связи с ключевым партнером в Центральной Азии – Республикой Казахстан, избравшим многовекторную внешнюю политику, главным вектором которой стал вектор экономических связей со странами ЕС. Обычно это было обусловлено традиционными историческими, политическими, экономическими и культурными связями. В течение многих лет сотрудничество с Украиной для РК происходило в рамках СНГ. Основными направлениями сотрудничества для Украины с Казахстаном являются: вопросы энергетической политики, развития новых энерготранспортных коридоров, расширение своего присутствия на казахстанском рынке, участие в разработке нефтегазовых месторождений на территории Казахстана, привлечение казахстанских инвестиций в экономику нашего государства, поддержка многочисленной украинской диаспоры в Казахстане и расширение культурно-гуманитарных связей. Так, бывший посол

Республики Казахстан в Украине Амангельды Жумабаев в ряде интервью определяет современное состояние отношений между двумя государствами как перспективные [2; 3; 4]. В первую очередь он выделяет важность экономических связей, развитие межрегионального сотрудничества и культурно-гуманитарных аспектов сотрудничества. Посол Украины в Казахстане Олег Демин в своей статье в газете «Казахстанская правда» [5] подчеркивает значение политического диалога между Казахстаном и Украиной, а именно – поддержку друг друга в международных организациях. В. Литвин достаточно глубоко проанализировал историческое прошлое становления отношений между украинским и казахским народами и показал динамику развития экономических отношений [6].

Поэтому вопросы анализа основных направлений и эффективности двустороннего сотрудничества, сложившиеся на современном этапе развития обоих государств, выявление путей его углубления и развития являются чрезвычайно актуальными.

Еще в 1991 году между Украинской Советской Социалистической Республикой и Казахской Советской Социалистической Республикой был подписан Договор, в котором определялся формат отношений между сторонами как сотрудничество [7]. Одним из первых государств, которое сразу после провозглашения Республикой Казахстан своей независимости (16 декабря 1991 г.) признало его независимость, была Украина. Дипломатические отношения между странами были установлены 23 июля 1992 года. С этой даты установления дипломатических отношений сотрудничество между обеими странами динамично развивается и укрепляется во всех сферах жизнедеятельности. С каждым годом находится все больше и больше точек соприкосновения, расширяется поле активного взаимодействия. Это касается и политики, и экономики, и гуманитарных отно-



шений во всем их разнообразии. Важным этапом развития договорно-правовой базы стали 1994–1997 годы, когда в рамках взаимных визитов президентов наших государств в целом было подписано более 30 двусторонних документов, то есть почти половина из числа ныне действующих. Именно в этот период нарабатывались основные концептуальные аспекты сотрудничества между Украиной и Казахстаном, определялись приоритеты взаимодействия, разрабатывалась законодательная база двусторонних отношений, а в Алматы и в Киеве на взаимной основе открылись дипломатические миссии. С мая 1994 г. в Казахстане действует Посольство Украины в Алматы (с 2001 г. в Астане), а с декабря 1994 – Посольство Республики Казахстан в Киеве. Кроме этого, в г. Алматы было открыто Генеральное консульство Украины (2001 г.), а затем и офисы Почетных консулов в г. Львов (2008), г. Костанай (2004), г. Караганда (2012).

Политические контакты на высшем уровне засвидетельствовали политическую волю и обоюдное желание обоих государств развивать взаимовыгодное сотрудничество в различных сферах, углублять сотрудничество с учетом современных геополитических и геоэкономических процессов и национальных интересов. Во время официального визита Президента Казахстана в Украину в январе 1994 года были подписаны базовый Договор о дружбе и сотрудничестве и Декларация президентов «Современный мир: вызовы и опасности» [8], которая обозначила основные общие задачи внешней политики обеих стран на ближайшую перспективу. Среди них наибольшее значение приобрели вопросы разоружения и отказа от ядерного арсенала времен Советского Союза. В числе прочего были созданы комиссии по вопросам сотрудничества в сфере внешней политики, ставили на повестку дня вопросы европейской и евроатлантической интеграции, сотрудничество в ООН, СНГ и других международных организациях. Украинско-казахстан-



ский диалог был в значительной степени активизирован официальными визитами Президента Украины Л. Кучмы в Казахстан в сентябре 1995г., в октябре 1997, рабочим визитом Президента в новую столицу Казахстана Астану в июне 1998 года. Большим вкладом в развитие двусторонних отношений стал визит Президента РК Н. Назарбаева в Украину в 1999 году. Итогом визита стало подписание договора об экономическом сотрудничестве на 1999–2009 годы [9]. Этот договор способствовал развитию торгово-экономического сотрудничества, основная задача которого – диверсификация источников и путей поставок нефти и газа в Украину.

На украинский энергорынок пытались выйти казахские нефтяные компании, появились идеи совместного участия Украины и Казахстана в достройке нефтепровода Одесса–Броды до Плоцка; путем использования морского пути поставок энергоносителей в порты Украины через Грузию планировалось дать толчок идее восстановления «шелкового пути». Это геополитическое задание является крайне важным для РК. Во-первых, это бы открыло косвенный доступ Казахстана до Черного моря. Во-вторых, придало бы географическому положению Казахстана нового гео-политического значения, сделав его вместе с Украиной своеобразным мостиком между Европой и Азией, что в перспективе могло принести не только политические, но и экономические дивиденды. Для Украины тогдашнее оживление сотрудничества с Казахстаном имело стратегическое значение, ведь программа диверсификации источников и маршрутов поставок энергоносителей получила практическое измерение.

Энергетический сегмент во внешней политике Украины и РК является одним из самых важных. Идея создания программы диверсификации источников и путей поставок энергоресурсов возникла еще в 90-х годах, но утвердилась лишь в 2006 году. Она предусматривала

налаживание диалога в формате ЕС – Украина – Казахстан для реализации проекта Евразийского нефтетранспортного коридора, предусматривающего создание условий для поставки азиатских нефти и газа в европейские страны и является стратегическим проектом платформы ЕС «Энергетическая безопасность» в рамках инициативы «Восточное партнерство»[10].

**Справка:** за годы новейшей истории двустороннее украинско-казахстанское сотрудничество сформировало прочную нормативно-правовую базу. В течении 25 лет подписано около 90 договоров, соглашений – более 60-ти, из которых действуют и укрепляют наши отношения и сегодня. Ни одна страна в мире, кроме Украины, сегодня не имеет права на 90 дней пребывания без визы на территории Республики Казахстан.

Новый импульс украинско-казахстанскому сотрудничеству дал визит Президента Украины В. Ющенко в Астану в мае 2005 года.

В последующие годы, в дополнение к этому вектору внешнеполитического сотрудничества, расширилось сотрудничество в культурно-гуманитарной сфере, в направлении поддержки украинской диаспоры в Казахстане и налаживании тесных межэтнических отношений между народами. С этой целью 2007-2008 годы стали соответственно Годом Казахстана в Украине и Украиной в Казахстане [11].

Проведение Года Казахстана в Украине в 2007 году и Года Украины в Казахстане в 2008 году стало демонстрацией настоящей дружбы между народами двух стран. Желание наших народов больше общаться, обмениваться своими достижениями в различных областях, расширять межрегиональное сотрудничество вышло за рамки официально запланированных мероприятий. В который раз была подтверждена важность и эффективность двустороннего сотрудничества, открылись новые

возможности для дальнейшего развития политических и деловых связей, углубления партнерства, совместной работы, культурного обмена.

Снова вспомнить о возможности диверсификации энергетических ресурсов с помощью азиатских источников Украину заставили высокие цены на российский газ, а также слишком частое использование РФ рычагов энергетического давления, что приводило к конфликтам Украины с европейскими государствами (2006, 2009 годы). Поэтому уже в сентябре 2010 года, во время официального визита Президента РК Н. Назарбаева в Украину, была достигнута договоренность о восстановлении поставок казахстанской нефти в нашу страну в соответствии с ранее подписанными соглашениями, в частности Соглашения о принципах сотрудничества в нефтегазовых отраслях и Соглашения о сотрудничестве в поставках казахстанской нефти в Украину и её транзите по территории Украины [12].

Стремление к европейской и евроатлантической интеграции выявило общие задачи Украины и Казахстана в сотрудничестве с Организацией по безопасности и сотрудничеству в Европе. Соответственно Украина поддержала РК во время её выдвижения и председательства в ОБСЕ в 2010 году и, переняв опыт казахских коллег, в 2013 году сама председательствовала в этой влиятельной международной организации.

Стороны находят общие задачи и в рамках сотрудничества в ООН. Так, Украина и Казахстан являются активными лоббистами идеи разоружения и отказа от ядерного оружия, ведь обе страны имеют большой и трагический опыт, связанный со взрывом на Чернобыльской АЭС (Украина) и действием в течение 40 лет Семипалатинского полигона по испытанию ядерного оружия (Казахстан) [13].

Глава казахстанского МИД Ержан Казыханов в канун 20-летия установления дипломатических отноше-

ний с Киевом в августе-2012 подтвердил желание Астаны развивать эти отношения: «Экономические отношения с Украиной являются приоритетными в нашей внешней политике. Украина – государство с огромным человеческим ресурсом, промышленным потенциалом, с уникальным географическим расположением, она имеет выход к морю, обладает вместительным внутренним рынком и развитой транспортно-транзитной инфраструктурой. Взаимный товарооборот неуклонно растет. В прошлом году он составлял 4,4 млрд дол. и подошел к отметке докризисного 2008 года, когда цифра достигла почти 5 млрд. За I квартал текущего 2012 года показатель составлял 1,2 млрд долларов и по сравнению с аналогичным предыдущим периодом, вырос на 27,7%. Таким образом, Казахстан остается одним из ключевых торговых партнеров Украины» [14].

Следует отметить значение совместной межгосударственной украинско-казахстанской комиссии по экономическому сотрудничеству. Комиссия является постоянно действующим органом, в соответствии с возложенными на него функциями, представляет Украину и Республику Казахстан в их взаимоотношениях и обеспечивает выполнение обязательств страны, вытекающих из межгосударственных и межправительственных двусторонних соглашений и договоренностей. Заседания Комиссии проводятся по предложению одной из сторон, но не реже одного раза в год, поочередно в Республике Казахстан и в Украине. С момента создания Комиссии проведено 11 совместных заседаний. В результате обсуждения актуальных вопросов двустороннего экономического сотрудничества, Комиссия поручила министерствам и ведомствам Украины и Казахстана принять меры по активизации двустороннего сотрудничества [15].

Таким образом, в течении 25 лет, широкий круг глобальных, региональных и двусторонних вопросов

часто обговорюється во время зустрічей глав держав, правительств, членів парламентів, міністрів іноземних справ, інших вищих посадових осіб. Такі політичні контакти підтверджують взаємний інтерес в обговоренні різних напрямків співпраці, свідчать про бажання до взаємовигідного розвитку відносин.

Після Революції Гідності першим контактом на вищому рівні була зустріч Президента України П.А. Порошенка з Президентом Казахстану Н.А. Назарбаєвим в рамках консультацій в форматі ЄС–Україна–«Євразійська трійка» (26 серпня 2014 р., м. Мінськ). Петро Порошенко подякував Нурсултану Назарбаєву за підтримку України в боротьбі за незалежність і суверенітет нашої країни. «Я знаю Вашу тверду принципову позицію. Спасибі за рішучі дії і підтримку в питанні захисту суверенітету і територіальної цілісності України, встановленні миру!», – сказав Президент України. Президент Казахстану відзначив, що його країна налаштована на розвиток двостороннього співпраці з Україною. Він підкреслює, що в цьому контексті «для Казахстану не є перешкодою угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом». Президент України також відзначив, що форма взаємодії і побудови моделі співпраці між зоною вільної торгівлі України і Європейського Союзу, з однієї сторони, і країнами митного Союзу, з іншої, повинен зняти всі бар'єри в розвитку торговельних відносин. «Ми маємо значущий потенціал взаємовідносин в цьому напрямку», – відзначив Петро Порошенко [16].

Остання зустріч на високому рівні відбулася 22 грудня 2014 року во время робочого візиту Президента Казахстану в Україну. По результатам переговорів досягнуті принципиальні домовленості по активізації співпраці в енергетичній, машинобудівній

ной, авиастроительной, космической отраслях и углублении кооперации в военно-технической сфере. Также обсуждались вопросы сотрудничества в космической сфере, в частности, объединение возможностей производств украинских КБ «Южное», «Южмаш» и «Харьтон» с возможностями казахской стороны, включая космодром «Байконур» [17].

На сегодняшний день Нурсултан Назарбаев прикладывает усилия по продвижению процесса мирного урегулирования конфликта в Луганской и Донецкой областях Украины. Так, в ходе телефонных разговоров с лидерами стран «нормандской четверки» было предложено провести её следующую встречу и переговоры в Астане [18]. И даже после подписания договора «Минск-2», актуальность организации такой встречи в Астане осталась.

Следует отметить, что по данным исследования Украинского центра экономических и политических исследований имени Разумкова, которое было посвящено вопросу стратегического партнерства Украины, были приведены результаты общенационального опроса о том, какие страны должны стать стратегическими партнёрами страны, Казахстан в рейтинге занял пятую позицию (59,9%) [19].

В Украине высоко ценят дружественные отношения с Казахстаном – нашим надежным партнером как в сфере развития двусторонних отношений, так и в совместных действиях, направленных на решение актуальных проблем международной политики, глобального и регионального развития, противостояния современным вызовам и угрозам, сохранения и поддержания мира и безопасности.

Сегодня мы с уверенностью можем констатировать наличие в политике двух государств общих взглядов и подходов к ключевым вопросам современной международной жизни. Прежде всего, это четкие по-

зиции политического руководства наших стран относительно выполнения Будапештского меморандума (Меморандум о гарантиях безопасности в связи с присоединением Украины к Договору о нераспространении ядерного оружия [20], о гарантии неприкосновенности границ стран, отказавшихся от ядерного оружия). Эти позиции повсеместно поддерживаются Европейским Союзом и многими другими странами, желающими сохранения независимости и территориальной целостности наших государств и мира на планете.

#### Список использованных источников

1. Официальный сайт Президента Республики Казахстан / Послание Главы государства народу Казахстана «НҮРЛЫ ЖОЛ – ПУТЬ В БУДУЩЕЕ» 11 ноября 2014 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.akorda.kz/ru/page/page\\_218338\\_poslanie-glavy-gosudarstva-narodu-kazakhstan](http://www.akorda.kz/ru/page/page_218338_poslanie-glavy-gosudarstva-narodu-kazakhstan)
2. Жумабаев А. Украина – стратегический партнер / А. Жумабаев // Дело.– 2006. – 11 июля.– № 171.
3. Жумабаев А. Казахстан и Украина: в нового этапа взаимоотношений / А. Жумабаев, Л. Мазуко // День. – 2008. – № 42. – 6 февр. – С. 1, 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/197592/>.
4. Сирук М. Амангельды Жумабаев: Транзитные возможности Украина вызывают интерес в Казахстане / М. Сирук // День. – 2006. – № 217.– 12 дек.– С. 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/173929/>
5. Демин О. Украина – Казахстан: Вековая дружба, взаимовыгодное партнерство [Электронный ресурс] / О. Демин // Казахстанская правда. – № 83-84. – 10 августа, 2012. – Режим доступа: <http://kazpravda.softdeco.net/c/1344558532>



6. Литвин В. Украинско-казахстанские отношения: исторические корни и современность / В. Литвин // *Голос Украины*. – 2005. – 11 нояб. – С. 2-3.
7. Договор между Украинской Советской Социалистической Республикой и Казахской Советской Социалистической Республикой [Электронный ресурс] // *Лига Закон – главный правовой портал Украины*. – Режим доступа: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/MU91004U.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU91004U.html)
8. Договор о дружбе и сотрудничестве между Украиной и РК // *Официальный вестник Украины*. – 2007. – № 19. – С. 70; Декларация Президента Украины Л.М. Кравчука и Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева «Современный мир: вызовы и опасности» // *Официальный вестник Украины*. – 2006 г. – № 43. – С. 337.
9. Договор об экономическом сотрудничестве между Украиной и Республикой Казахстан на 1999 – 2009 годы // *Официальный вестник Украины*. – 2000. – № 21. – С. 5.
10. Постановление КМУ от 8 ноября 2006 № 1572 «Об утверждении Программы диверсификации источников поставок нефти в Украину на период до 2015 года». // *Правительственный курьер*. – № 215. – 15 ноября, 2006. – С. 8.
11. Указ Президента Украины «О проведении Года Республики Казахстан в Украине» от 10.01.2006 [Электронный ресурс] // *Верховная Рада Украины*. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1/2006>.
12. Договор между Правительством Украины и Правительством Республики Казахстан о принципах сотрудничества в нефтегазовых отраслях [Электронный ресурс] // *Законодательство Украины*. – Режим доступа: [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=398\\_006](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=398_006); соглашение между Кабинетом



- Министров Украины и Правительством Республики Казахстан о сотрудничестве по поставкам казахстанской нефти в Украину и ее транзита территорией Украины [Электронный ресурс] // Законодательство Украины. – Режим доступа: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/398\\_064](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/398_064).
13. Краткий отчет ГА ООН: Действие атомной радиации. – Нью-Йорк. – 22 октября, 1997. – С. 5.
  14. Казыханов Ержан. Казахстан – Украина: веками закреплена дружба [Электронный ресурс]. – Ержан Казыханов / День, 2012. – № 140. – 10 августа. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/panorama-dnya/kazahstan-ukrayina-stolittyami-zakriplena-druzhba>
  15. Правительственный портал / Состоялось 11-е заседание совместной Межгосударственной украинско-казахстанской Комиссии по экономическому сотрудничеству/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art\\_id=246213788](http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246213788)
  16. Официальное интернет-представительство Президента Украины / Президент Украины провел встречу с Президентом Казахстана / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.president.gov.ua/news/31087.html>
  17. Посольство Украины в Республике Казахстан / Политические отношения между Украина и Казахстаном [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-kz/diplomacy>
  18. Официальный сайт Президента Республики Казахстан / О возможности проведения встречи лидеров Украины, России, Германии и Франции в Астане / [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://www.akorda.kz/ru/page/page\\_218866\\_o-vozmozhnom-provedenii-vstrechi-liderov-ukrainy-rossii-germanii-i-frantsii-v-astane#page](http://www.akorda.kz/ru/page/page_218866_o-vozmozhnom-provedenii-vstrechi-liderov-ukrainy-rossii-germanii-i-frantsii-v-astane#page)

19. Стратегические партнёры Украины: декларации и реалии (Аналитический доклад УЦЭПИ) // Национальная безопасность и оборона.– 2000. – № 12. – С. 7.
20. Меморандум о гарантиях безопасности в связи с присоединением Украины к Договору о нераспространении ядерного оружия [Электронный ресурс] // Законодательство Украины. – Режим доступа: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998\\_158](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158)

**Сергій ВОЛОЩУК,**  
кандидат історичних наук, доцент,  
доцент кафедри нової і новітньої історії  
та історіографії ДВНЗ «УжНУ»

**ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРІОРИТЕТІВ НАТО  
В УМОВАХ МІЖНАРОДНИХ КРИЗ  
2014 – 2015 рр.: УКРАЇНСЬКИЙ СЕГМЕНТ**

*Агресія РФ проти України 2014-2015 рр. зумовила кризу існуючої системи міжнародних відносин, міжнародних безпекових структур, загрожує поновленням «холодної війни» в новітньому «гібридному» вимірі. Зміни в діяльності НАТО як наслідок даних процесів здатні оновити Альянс, вплинути на майбутнє України. Сутність трансформацій НАТО — предмет аналізу статті.*

**Ключові слова:** НАТО; гібридна війна; європейська безпека; партнерство.

*Агрессия РФ против Украины 2014-2015гг привела к кризису существующей системы международных отношений, структур международной безопасности, угрожает возобновлением «холодной войны» в новейшем «гибридном» измерении. Изменения в деятельности НАТО как следствие данных процессов могут привести к обновлению Альянса, влиять на будущее Украины. Статья посвящена анализу сущности трансформации НАТО.*

**Ключевые слова:** НАТО, гибридная война, европейская безопасность, партнерство.

*Russian Federation aggression against Ukraine in 2014-2015 stipulated to crises of the existent system of international relations, international safety structures, threatens by renewal of «cold war» in the newest «hybrid» type. NATO's activity as a result of these changes are able to renew Alliance, influence on the future of Ukraine. Essence of NATO transformations is the subject of the analysis in the article.*

*Keywords: NATO; hybrid war; European safety; partnership.*

Людство знову переживає події, логіка та перебіг яких не вписується в тенденції триваючої епохи, а наслідки докорінно змінюють міжнародний клімат.

Різними шляхами (війнами та перемир'ями, жорсткими авантюрами та компромісами, міжнародними конвенціями, резолюціями ООН, протистояннями ОВД та НАТО, Гельсінкським актом 1975 р. і, навіть, принесенням в жертву на алтар історії СРСР, світової соціалістичної системи) вибудовувалася хитка, проте, порівняно дійова рівновага двополюсного світу часів «холодної війни», система протидії викликам міжнародній безпеці в епоху постбіполярного світу на основі фундаменту, закладеного в епоху міжнародної розрядки 1970-х років, нового політичного мислення другої половини 1980-х років, протидії нерозповсюдженню зброї масового знищення, локальним конфліктам, міжнародному тероризму кінця ХХ - початку ХХІ ст.

Звісно, узагальнюючий перелік цих тенденцій не претендує на вичерпність, проте актуалізує розуміння того, чим для світової історії, міжнародних відносин можуть стати 2014-2015 роки. Як мінімум, з-поміж інших його характеристик, вони вважатимуться роками гострої кризи існуючої системи міжнародної безпеки, роками випробування на міцність країн та здатність націй протидіяти новим «гібридним» формам агресії, як внутрішньої так і зовнішньої, початком масштабної ревізії парадигм і механізмів гарантування безпеки та миру. Інші можливі загрозливі характеристики тверезий людський розум, поки що, прагне категорично відкинути.

Наріжним каменем окресленої проблеми є спровокована наближенням України до асоціації з Європейським Союзом та Революцією Гідності в Україні окупація Російською Федерацією Криму, а згодом й, очевидне

сьогодні всім, розпалювання нею конфлікту на Сході України, що переріс у неприховану агресію, яку, проте, вона прагне замаскувати методами гебельсівської пропаганди в очах та мізках власних громадян та риторикою часів «холодної війни» на міжнародній арені. Парадокс у тому, що і Україна, і РФ є країнами, що долучилися до Гельсінського акту 1975 року. Точкою відліку спіралі конфлікту стала заява В. Путіна в одну з попередніх владних каденцій, що розпад СРСР – найбільша геополітична катастрофа ХХ ст. з натяками на претензії цю ситуацію виправити.

За щасливим збігом обставин країни Балтії у 2004 році встигли сховатися під «безпекову парасольку» НАТО (Альянс доти реформувався й реалізував дві хвили розширення, взявши на себе роль гаранта європейської безпеки). Оговтавшись та переосмисливши кризь призму власних геополітичних інтересів наслідки Революції троянд в Грузії, Помаранчевої революції в Україні, РФ, що називається, пішла ва-банк саме в переддень Бухарестського саміту НАТО 2008 року (агресія проти Грузії та заява про штучність держави Україна, схід якої подарований Росією, а Захід в минулому належний Європі) [11].

Альянс повівся на російську атаку, не надавши Україні та Грузії Плану дій щодо членства (ПДЧ), з міркувань не наражатися на зростаючу протидію Росії, з якою поглиблювалися особливі партнерські відносини ніби-то в спільними зусиллями в боротьбі з міжнародним тероризмом. В 2010 році через прокремлівську частину політичної еліти РФ домоглася позаблоковості України, відмови від євроатлантизму, чим прирекла нашу державу на беззахисність та перебування у «вакуумі безпеки». Все, чим драматично супроводжувалися ці зміни міжнародних акцентів всередині України в 2010-2013 роках, ще свіже в пам'яті.

Що ж засвідчено політикою НАТО на тлі ренесансу російського неоімперіалізму та наскільки Альянс, який

претендував на роль оплоту європейської безпеки, виявився здатним продемонструвати свою ефективність? Очевидно, неповний перелік попередніх висновків може виглядати таким чином.

1. Будапештський меморандум, після відмови України від ядерної зброї в 1994 році, до якого мали відношення провідні члени Альянсу, виявився “мильною булькою”. Аморфність та неконкретність його формулювань створили підґрунтя для різночитань його духу та букви і, як результат, його цілковита недієздатність.

2. РФ поховала всі напрацювання та здобутки (а вони були чималі) партнерства з НАТО 1990-х — 2000-х років та підійшла впритул до визнання її, де-факто, загрозою світовій безпеці рівновеликою “Ісламській державі” [7].

3. Російській Федерації НАТО має завдячувати, хоча й повільним (через різні ступені занепокоєння та стурбованості) відкриттям третього дихання (друге дихання прийшло після завершення «холодної війни» та трансформації Альянсу в 1990 – 2000 роках у нову якість). Знаковим в цьому сенсі став саміт в Уельсі (вересень 2014 р.), де підведено ризику під періодом краху ілюзій та, більш – менш, все названо власними іменами.

Підсумовуючи цей етап в діяльності НАТО, екс-генсек Альянсу Андерс Фог Расмуссен висловився про подвійну загрозу для західних цінностей. Угрупування «Ісламська держава» і Росія Володимира Путіна є ворогами свободи, демократії та верховенства права. Росія розтоптала всі норми і зобов'язання, які втримували мир у Європі й у світі від кінця «холодної війни», і тепер цілком очевидно: Росія ставиться до Заходу як до супротивника, а не партнера. То ж і з боку і Росії, і «Ісламської держави» Заходові протистоять сили пригноблення, які відкидають західну ліберальну демократію і західний ліберальний ґрунтований на певних правилах світовий порядок. Хоча їхні цілі й ідеології різні, вони жорстоко

ненавидять Захід і його цінності свободи, демократії, верховенства права і прав людини» [7].

4. НАТО заговорило про ротацію контингентів та військового обладнання в Східній Європі, реанімувало проект створення сил швидкого реагування, які, за заявами нового генсека Єнса Столтенберга, можуть бути розміщені будь-де, з огляду на те, що частиною «Русского мира» можуть стати й країни Балтії — члени Альянсу, а в перспективі, гіпотетично, й країни Східної Європи, які в другій половині 1940-х — кінці 1980-х перебували в зоні геополітичного домінування СРСР за залізною завесою.[8] Боб Єйневорт, депутат британського парламенту в «Guardian» влучно підмітив: «політика Сталіна вштовхнула світ в холодну війну, а Путін має потенціал бути не менш небезпечним» [7].

5. Європа так довго насолоджувалася миром, що почала вірити в неможливість війни на європейській землі [2]. Російська агресія різко прискорила дрейф від берегів нейтральності до євроатлантичної солідарності таких країн як Фінляндія та Швеція.

6. Тероризм, Афганістан поступово відходять на другий план в переліку головних пріоритетів НАТО й поступаються місцем згаданим вище загрозам. За висновком «Guardian» дії Росії в Україні надали згасаючій та громіздкій організації можливість оновитися [2].

7. Щодо ролі та місця України: попри стриманість НАТО (це засвідчив саміт в Уельсі) питання допомоги зброєю та відмову США у визнанні за нашою державою статусу «основного союзника США поза НАТО», вона:

а) змогла забезпечити політичну та дипломатичну, солідарну підтримку абсолютної більшості країн Альянсу;

б) різко активізувала внутрішні процеси в Альянсі, націлені на реальні, а не уявні показники військової здатності (скандал у ФРН з боєготовністю збройних сил та

факт відповідності витрат на військові потреби на рівні 2% лише в США, Великій Британії, Греції та Естонії);

в) Єнс Столтенберг 24 вересня 2014 року перед вступом на посаду заявив про те, що повернення до колишнього формату відносин між НАТО та Росією на сьогодні неможливе. Крім того, визнав серйозність ситуації в Україні, адже військова сила застосовується для зміни кордонів держав. Україна є партнером НАТО і межує з державами — членами Альянсу. Він припустив, що Україна буде головним пріоритетом Альянсу [5].

8. На думку експертів, саміт в Уельсі показав, наскільки НАТО наблизився до військової межі (адже умиротворення В. Путіна через санкції не зупинило агресію). «Трастові фонди» для модернізації українських збройних сил — це вже не політична декларація, а підготовка до створення антипутінської коаліції (за взірцем антисаддамівської чи коаліції проти Каддафі). Це не афішується широко, але участь усіх країн НАТО не обов'язкова і кожна країна сама визначає міру участі [9].

9. В своїх останніх заявах Андерс Фог Расмуссен у вересні 2014р. зазначав, що своїми діями в Україні, Росія виявила повну зневагу до міжнародного права та жорстку рішучість перекроїти кордони силою. Генсек зізнався, що вважав, «історичною можливістю» свого покоління прагнення стратегічного партнерства з Росією. Але в той час, як Росія і НАТО розширили практичне співробітництво в спільній боротьбі з тероризмом, наркотиками та піратством, ніколи не було досягнуто згоди щодо ПРО [1]. Щодо останньої, то з-поміж чинників, які, поза сумнівом, впливатимуть на політику НАТО і надалі, а саме:

- мілітаризація Криму на противагу ПРО на території Румунії;

- те, що Україна — полігон для випробування нового виду «гібридної війни», нової військової техніки (до слова, Україні є що запропонувати НАТО вже сьогодні — цінний досвід протидії гібридній війні);



- місце і роль України в системі євроатлантичного партнерства;

- зростаючі настрої зміни позаблоковості України вектором євроатлантичного руху ( 48% українців за соціологічними опитуваннями жовтня 2015р. готові проголосувати за вступ України до НАТО[6] ) в поєднанні зі станом конфлікту, що унеможлиблюватиме ПДЧ для України та Молдови в осяжній переспективі, якщо не брати до уваги заяви окремих радикальних політиків Росії та їх європейських проплачених агентів про нові геополітичні конфігурації в Центральній-Східній Європі в ХХІ ст.;

- обмеженість можливостей допомагати партнерам НАТО — Україні, Молдові, Грузії, при тому, що Путін кидає виклик солідарності НАТО.

Загалом, дезорієнтована Європа, не цілком рішучі США в рамках формату НАТО досить довго шукали консенсус у питанні розуміння того, що сталося, як наслідок, дорожню карту подальших кроків. На літо-осінь 2015р. Альянс спромігся досягти більш-менш сталого консенсусу щодо декількох ключових моментів:

- Росія веде агресивну війну проти України, порушуючи власні зобов'язання за угодами, що лягли в основу системи міжнародної безпеки після припинення холодної війни;

- Її збройна інтервенція становить смертельну загрозу для України, а також суттєву загрозу для Європи;

- Цей конфлікт є загрозою системного характеру, адже В.Путін не може дозволити собі поразку в Україні, водночас, йому не можна дозволити здобути перемогу(ескалацію військових дій в Україні не можна виключати);

- Для відповіді на цей виклик НАТО повинен узгодити власні інструменти та прийоми стримування щодо загроз «нового покоління», зокрема, застосування інформаційної та «гібридної» війни проти слабких дер-

жав, вразливих до вторгнення, провокацій та підривної діяльності;

- Європейська система стримування та оборони в цілому буде поставлена під удар, якщо Росія досягне своєї мети в Україні. Саме тому потрібно докласти всіх можливих зусиль для того, щоб не допустити територіального розпаду України та хаосу всередині держави;

- «Російський виклик», схоже, є проблемою у довготривалій перспективі [4].

У політиці Північноатлантичного Альянсу, законмірно, щодо України утвердився політико-дипломатичний підхід. Візит Генсека НАТО в Україну у вересні 2015р. став свідченням подальшої підтримки Альянсом нашої держави. Після розширеного засідання РНБО її секретар Олександр Турчинов та генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг підписали Дорожню карту програми партнерства зі стратегічних комунікацій (комплексної підтримки України у протидії російській пропаганді та інформуванні громадськості про події в Україні). Україна і НАТО підписали низку угод: про статус представництва НАТО в Україні та спільну декларацію про посилення військово-технічної співпраці [10].

Насамкінець, дворічна розгубленість НАТО змінилася рішеннями зустрічі глав МЗС 30 листопада 2015р. в Брюсселі, мета яких - найбільш масштабні заходи з укріплення власної обороноздатності у відповідь на російську експансію поблизу кордонів НАТО з часів «холодної війни». Альянс прагне відігравати стабілізуючу роль на тлі відмови від ілюзій щодо можливості повернення агресора в русло дипломатичного діалогу або попереднього статус-кво. Альянс має перетворити адаптацію до гібридних проявів війни на одну з функцій безпеки, адже джерела таких загроз лише посилюються. Для України важливим є те, що її не виключають з поля зору на фоні намірів РФ перенацілити увагу на Сирію та проблеми боротьби з тероризмом ІДІЛ.

НАТО зближується з ЄС у питаннях реагування на міграційні потоки з Близького Сходу, а також чітко підтримує Туреччину в її праві на захист своїх кордонів [3].

Поза сумнівом, сьогодення своїми контурами формує майбутні геополітичні конфігурації ХХІ століття. Україна в них — явно не на світовій периферії. Та, маючи підтримку світу, нашій державі слід зосередитися на власному зміцненні та перетворенні на повноцінний суб'єкт міжнародних відносин.

### Список використаних джерел

1. Екс-генсек НАТО пророкує нові проблеми з Росією [Електронний ресурс]. – 28 вересня 2014. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/28/7039154/>
2. НАТО має дякувати Путіну [Електронний ресурс]. – 4 вересня 2014. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/inozmi/bbc/2014/09/4/7036726/>
3. НАТО как механизм стабилизации [Електронний ресурс]. – 30.11.2015. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/den-planety/nato-kak-mehanizm-stabilizacii>
4. НАТО та Україна: межі консенсусу щодо членства та співпраці з Києвом [Електронний ресурс]// Джеймс Шерр // 08.07.2015р. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/07/8/7035688/>
5. Новий генсек НАТО: Україна буде головним пріоритетом альянсу [Електронний ресурс]. – 24 вересня 2014. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/24/7038801/>
6. Підтримка вступу України до НАТО досягла рекордного рівня [Електронний ресурс]. – 16.09.2015р. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/10/16/7085112/>
7. Режим Путіна приречений (світова преса)[Електронний ресурс]// С. Драчук // 17 вересня 2014року. – Ре-

- жим доступу: <http://www.pravda.com.ua/inozmi/svoboda/2014/09/17/7038028/>
8. Ситуація в Україні «є найбільш серйозною загрозою європейській безпеці за останні десятиліття і вимагає рішучих дій НАТО». [Електронний ресурс]. – 20 вересня 2014 року. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/20/7038404/>
  9. Спастись от обломков. В украинской политике НАТО наступил перелом [Електронний ресурс]/ В. Портников// 5.09.2014. – Режим доступу: [http://www.liga.net/opinion/200555\\_spastic-ot-oblomkov-v-ukrainskoj-politike-nato-nastupil-perelom.htm?utm\\_source=opin](http://www.liga.net/opinion/200555_spastic-ot-oblomkov-v-ukrainskoj-politike-nato-nastupil-perelom.htm?utm_source=opin)
  10. Україна і НАТО підписали низку угод [Електронний ресурс]. – 22.09.2015. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/09/22/7082202/>
  11. «Украина – это вообще не государство». – В. Путин Дж. Бушу [Електронний ресурс] –Режим доступу: <http://novostionline.net/politika/putin-7-let-nazad-ugrozhal-razvalit-ukrainu-sergej-medvedev/>.

*Маріанна КЛЯП,*

*кандидат педагогічних наук, доцент,  
заступник директора НН Інституту  
євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ»*

### **ОСВІТНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ЗІ СХОДУ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВИРІШЕННЯ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

*Стаття розглядає вирішення освітніх запитів дітей і молоді із сімей внутрішніх переселенців в Україні. Проаналізовані кількісні показники дітей-переселенців у різних областях України, висвітлюється питання про їх залучення до навчання. Показано успішне вирішення більшості проблем щодо задоволення освітніх потреб дітей-переселенців у Закарпатській області.*

**Ключові слова:** *внутрішньо переміщені особи, освітні запити, діти-переселенці, Закарпатська область.*

*В статье рассмотрены проблемы удовлетворения образовательных запросов детей и молодежи из семей внутренних переселенцев в Украине. Проанализированы количественные показатели детей-переселенцев в разных областях Украины, освещается вопрос об их привлечении к учебе. Показано успешное решение большинства проблем, связанных с удовлетворением образовательных запросов детей-переселенцев в Закарпатской области.*

**Ключевые слова:** *внутренне перемещенные особи, образовательные запросы, дети-переселенцы, Закарпатская область.*

*The article considers repletion of educational needs of children and teenagers from internal migrant's families in Ukraine. Analyzed quantitative indicators of child migrants in different regions of Ukraine, emphasized the issue of their involvement in educational process. Describes the successful solution of problem*

*with educational needs of migrant's children in Transcarpathian region.*

**Keywords:** *internally displaced persons, educational needs, children, immigrants, Transcarpathian region.*

Анексія Російською Федерацією території Автономної Республіки Крим, а також збройний конфлікт на Сході України призвели до того, що сотні тисяч українців вимушено покинули свої домівки та стали переселенцями. Ці люди не тільки були позбавлені свого житла, але й місця роботи та засобів для існування, втратили зв'язок з рідними, сусідами, друзями, пенсіонери – регулярні соціальні виплати, спілкування із знайомим сімейним лікарем, а учні та студенти – налагоджене щоденне навчання, підтримку своїх педагогів, товаришів і друзів. Всі проблеми, пов'язані з вимушеним переїздом великої кількості людей на нове місце проживання, в дуже короткий проміжок часу в умовах збройного протистояння з російським агресором змушена була вирішувати Українська держава. Серед цих проблем було і вирішення питання щодо задоволення освітніх запитів переселенців.

Аналіз реалізації освітніх проблем вимушено переміщених осіб та наслідків цього процесу на всеукраїнському рівні ще не були предметом наукового дослідження. Нормативні документи щодо розв'язання освітніх проблем переселенців з Криму та районів проведення антитерористичної операції представлені на сайті Міністерства освіти і науки України у рубриці «Для жителів Донбасу і Криму». Обговорення зазначених проблем широко представлене в електронних ЗМІ та на форумах соціальних мереж членами різноманітних громадських організацій, зокрема представниками Міжнародного фонду «Відродження».

**Мета статті** – висвітлити питання про вирішення освітніх проблем вимушених переселенців в Україні, зокрема у Закарпатській області.

Загострення політичного протистояння між Україною та Російською Федерацією, внаслідок чого відбулася окупація, а згодом і анексія Криму, антиукраїнська діяльність сепаратистів в Донецькій та Луганській областях привели до зіткнення із зброєю в руках на українській території. З метою захисту національного суверенітету, цілісності території держави та безпеки українських громадян у окремих східних районах України проходить антитерористична операція. Сутички із військовими з'єднаннями сепаратистів загрожують мирному населенню цих регіонів, руйнують будівлі та інфраструктуру, тому значна частина мешканців цих територій вирішила шукати захисту в найближчих районах, де військові дії не відбуваються, а також в центральних та західних областях України. Ці внутрішні мігранти дістали згідно із статтею 1 Закону України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» статус «внутрішньо переміщених осіб» [1].

Відповідно до зазначеного Закону України внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Після прибуття на нове місце фактичного проживання вимушені переселенці стають на облік у структурному підрозділі державної адміністрації з питань соціального захисту населення, де в поданій заяві щодо реєстрації на новому місці проживання, окрім іншої інформації, вказують наявні освітні потреби (ст.4, п.6). Ці освітні потреби (необхідність влаштування дітей у дошкільні чи загальноосвітні навчальні заклади, продовження навчання учнів ПТНЗ чи студентів вищих навчальних закладів) відповідно до ст. 4 п. 14 також вносяться до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо пе-

реміщених осіб, яка створена з метою обліку переселенців. Пунктом 9 статті 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» передбачено, що зареєстрована (взята на облік) внутрішньо переміщена особа має право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування, порядок фінансування встановлюється Кабінетом Міністрів України. Зокрема, внутрішньо переміщені особи мають право на влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади (ст. 9, п.1).

Стаття 11 згаданого закону України визначає повноваження центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Загальна координація вирішення питань щодо задоволення освітніх потреб внутрішньо переміщених осіб відповідно до пункту 4 зазначеної статті покладена на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти і науки, тобто на Міністерство освіти і науки України. МОН України:

- створює умови для здобуття громадянами дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної освіти, професійно-технічної, вищої освіти з урахуванням відомостей про внутрішньо переміщених осіб;

- здійснює координацію діяльності органів виконавчої влади, у тому числі органів управління освітою місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування з метою реалізації права на освіту внутрішньо переміщених осіб;

- координує діяльність місцевих органів управління освітою в частині формування оптимальної мережі навчальних закладів для задоволення освітніх потреб населення з урахуванням потреб внутрішньо переміщених осіб;

- формує щороку та доводить до підпорядкованих навчальних закладів державне замовлення на підготовку



фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб з урахуванням кількості внутрішньо переміщених осіб.

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують, відповідно до п.п.8 і 9 статті 11, влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади державної та комунальної форм власності, а також влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до відповідних навчальних закладів, спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей [1]. Таким чином, в умовах гібридної війни та фінансової скрути України було розроблено законодавче обґрунтування для вирішення освітніх проблем вимушених переселенців.

За даними представників фонду «Відродження» на кінець лютого 2015 року в Україні нараховувалося 1 092 405 внутрішньо переміщених осіб (ВПО). З них, за приблизними оцінками, 20 тисяч з Криму і понад 1 070 000 – зі Сходу України. Близько 60% внутрішньо переміщених осіб – це пенсіонери, 23,1% – працездатні особи, 12,8% – діти та 4,1% – неповносправні особи [2]. Згідно з оперативною інформацією ДСНС України станом на квітень 2015 року найбільше внутрішньо переміщених осіб розміщено у Луганській (162 тис. 13 осіб, з них – **12 тис. 574 дитини**), Харківській (161 тис. 771 особа, з них – **17 тис. 783 дитини**), Донецькій (106 тис. 983 особи, з них – **22 тис. 310 дітей**), Дніпропетровській (83 тис. 129 осіб, з них – **15 тис. 575 дітей**), Запорізькій (61 тис. 861 особа, з них – **15 тис. 459 дітей**), Київській (37 тис. 890 осіб, з них – **8 тис. 623 дитини**) областях та у м. Київ (39 тис. 47 осіб, з них – **10 тис. 181 дитина**) [3]. За нашими підрахунками у відсотковому відношенні лідером щодо прийому дітей-переселенців були м. Київ та Запорізька область – 26 % та 25 % дітей відповідно із загальної кількості внутрішньо переміщених у ці адміністративні одиниці осіб, далі

йдуть Київська – 22, 3% дітей, Донецька – 20,9% дітей, Дніпропетровська – 18,7% дітей, Харківська – 11% та Луганська області – 7,8% дітей.

Найменша кількість розселених у Тернопільській (2 тис. 513 осіб, з них – **647 дітей**), Чернівецькій (2 тис. 574 особи, з них – **822 дитини**), Івано-Франківській (3 тис. 295 осіб, з них – **1 тис. 22 дитини**), Закарпатській (3 тис. 671 особа, з них – **1 тис. 2 дитини**), Рівненській (3 тис. 673 особи, з них – **1 тис. 69 дітей**) та Волинській (3 тис. 770 осіб, з них – **1 тис. 69 дітей**) областях [3]. У цій групі областей лідером щодо прийому дітей-переселенців були Чернівецька та Івано-Франківська області – 31,9% та 31% дітей із загальної кількості внутрішньо переміщених у ці області осіб. Цей показник трохи зменшується у Рівненській – 29,1%, Волинській – 28,3%, Закарпатській – 27,3% та Тернопільській – 25,7% областях. Однак, порівнюючи ці дві групи областей, можна визначити, що у західні області прибувало у відсотковому відношенні більше дітей-переселенців, ніж у центральні або сусідні з районом проведення антитерористичної операції.

Проаналізуємо дані ще з окремих адміністративних одиниць, не згаданих у звіті міжнародного фонду «Відродження».

Тільки до Львівської області, станом на лютий 2015 року, прибуло 10100 переселенців, з них понад 3 тисячі з Криму, інші – з районів проведення АТО. З числа цих осіб понад 1500 дітей були зараховані до школи, 230 – відвідували дошкільні заклади, близько 1000 студентів переведені на навчання у різні ВНЗ Львівщини. Крім того, за рік, з березня 2014 року до лютого 2015 року, на Львівщині народилося у сім'ях переселенців 77 дітей, понад 160 вагітних з цієї категорії осіб були на обліку [4]. Таким чином, 28,1% з числа осіб, що оселилися у Львівській області, це діти та студенти.

Одеська область станом на квітень 2015 року прийняла 23,9 тисячі переселенців, з них дітей – 5 тис. 745 [5] або 24%.

У Вінницькій області із загальної кількості (16179) внутрішньо переміщених осіб 1866 або 11, 5% – діти. З них 1121 дитина залучені до шкільного навчання, для 373 дітей організоване перебування у ДНЗ, 69 – учні ПТНЗ, 313 – зараховані до навчання у ВНЗ [6]. Таким чином, підтверджується загальна тенденція щодо більшої питомої ваги дітей і молоді із загальної кількості внутрішньо переміщених осіб у адміністративній одиниці на Заході та Півдні України.

За даними Управління з координації гуманітарних питань ООН та Міністерства соціальної політики України, станом на 7 серпня 2015 року кількість людей, що залишили свої домівки на окупованих територіях Донбасу і Криму, становить 1млн 428 тис. 77 осіб [7], значна частина яких – це діти й молоді люди, що навчаються. Тому держава і суспільство опинилися перед необхідністю оперативно вирішувати проблему забезпечення освітніми послугами дітей і молодь з числа вимушених переселенців.

Задоволення освітніх потреб є однією з найбільш важливих і складних публічних послуг, що надаються державою для своїх громадян. Необхідність забезпечення всього комплексу організаційно-правових, навчально-методичних та соціально спрямованих заходів вимагає від Міністерства освіти і науки України, місцевих органів управління освітою, керівників закладів освіти, педагогічних та науково-педагогічних працівників злагоженої та системної роботи. Специфіка перебігу навчального процесу вимагає послідовності і систематичності, відповідності державним стандартам. Починаючи з весни 2014 року, Міністерством освіти і науки України був розроблений і ефективно відпрацьований комплекс нормативно-правового і методичного забезпечення діяльності загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладів, спрямований на реалізацію права на навчання дітей внутрішньо переміщених осіб. У регіональні органи

управління освітою міністерством було надіслано понад 40 наказів і листів організаційно-методичного характеру [8]. Так, були реалізовані механізми відновлення втрачених документів учням, які виїхали із зони АТО, і тим самим запобігти можливим випадкам порушення їх права доступу до освіти. Незважаючи на проблеми недостатнього фінансування закладів дошкільної та шкільної освіти, переповненості груп та класів, які мають місце у більшості регіонів, всі питання залучення дошкільнят та школярів до навчання вирішувалися дуже оператив-но і без бюрократичних перепон [9].

Позитивний результат вирішення питання щодо залучення до навчання школярів і дошкільнят з сімей внутрішньо переміщених осіб у всіх регіонах був досягнутий, на нашу думку, в тому числі, завдяки притаманній українським педагогам та батькам місцевих дітей соціальній відповідальності, громадянській свідомості та толерантності. Це проявилось у випадках «позитивної дискримінації» дітей-переселенців, які поза чергою отримували місця у переповнених дошкільних групах, отримуванні цільового фінансування перебування учнів-переселенців у приватних школах, численних додаткових безкоштовних заняттях з дітьми, які раніше навчалися в російськомовних школах, проведенні благодійних акцій щодо забезпечення шкільним приладдям «Збери портфель другові» [9]. Відмінності політичних уподобань та менталітету між мешканцями східних регіонів, які стали внутрішньо переміщеними особами, та місцевим населенням не відбилося на відносинах між дітьми та у батьківській громадськості. Не виникали проблеми і через різні мовні уподобання (російська чи українська мови), існує свобода спілкування, діти із сімей вимушених переселенців адаптуються до вживання української мови як під час навчального процесу, так і у побуті [3]. Випадків негативного ставлення до дітей-переселенців та їх батьків не зафіксовано ні у

офіційних документах, ні у повідомленнях ЗМІ. У всіх навчальних колективах педагогами створюється сприятлива дружня атмосфера, працівники психологічної служби надають дітям із сімей внутрішньо переміщених осіб необхідну допомогу [10].

Особливо важливим для учнів-випускників із анексованого Криму та районів, де хазяйнують так звані ДНР та ЛНР, є питання про можливість вступу до вищих навчальних закладів України. Документи про отримання загальної середньої освіти (повної чи базової), видані школами на території, непідконтрольній Україні за 2014-2015 роки, Міністерством освіти і науки України не визнаються, є складнощі з проходженням випускниками цих шкіл зовнішнього незалежного оцінювання в Україні. На сайті Міністерства освіти і науки України розміщена рубрика «Для жителів Донбасу і Криму», де можна ознайомитися з Дорожньою картою випускників (шість кроків до мети для тих, хто хоче вступити у ВНЗ України), переліком шкіл, в яких здійснюється навчання учнів з окупованої території Криму, м. Севастополя та непідконтрольних українській владі територій Донецької та Луганської областей, порядком перетинання лінії зіткнення з метою здачі ДПА та ЗНО, іншою актуальною інформацією для учнів, студентів, педагогів, батьків [11].

За інформацією МОН України, у 2015 році зареєструвалися на основній сесії ЗНО 288 977 осіб, з них з Луганської області серед охочих брати участь було більше чотирьох тисяч осіб, тобто були діти, які долали перешкоди і хотіли поступати в українські ВНЗ. Особливих умов для вступників-переселенців або мешканців непідконтрольних Україні територій минулого навчального року не було визначено, крім тих абітурієнтів, які втратили когось із батьків в зоні АТО (вони належали до пільгових категорій) [12].

Щодо здобуття вищої освіти, то Міністерство освіти і науки спростило процедуру переведення студентів

із Криму до вишів на материковій частині України, але до студентів із зони АТО ці правила не застосовні [13]. Так студенти із зони АТО мали труднощі щодо роботи консультаційного центру МОН України, не чітко були визначені документи, необхідні для зарахування студента-переселенця в український ВНЗ, виникали проблеми з академізницею, доступним житлом, а інколи із реєстрацією внутрішньо переміщеної особи.

Загалом із зони АТО переїхали на підконтрольну українську територію 16 ВНЗ та 10 наукових установ, але всі вони мають проблеми з приміщеннями (зокрема гуртожитками), матеріально-технічною базою та переїздом науково-педагогічних працівників із сім'ями [12].

За станом на лютий 2015 року у 101 вищому навчальному закладі Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Одеської, Харківської областей та м. Київ навчалося 9367 колишніх студентів із ВНЗ зони АТО. 5521 колишній студент Донецької та Луганської областей здобували освіту за кошти державного бюджету, а 3846 – платили власні кошти або навчалися за кошти юридичних осіб. 5753 студенти були поселені у гуртожитках, а решта проживали у своїх родичів, знайомих та на орендованих квартирах. Значна частина студентів-контрактників були готові змінити форму навчання, щоб мати змогу працювати і оплачувати свої витрати [3].

Закарпатська область, як і інші адміністративні одиниці України, прийняла значну кількість внутрішньо переміщених осіб, в тому числі дітей та молоді. За даними департаменту освіти і науки Закарпатської облдержадміністрації всі бажаючі з числа переселенців отримали місця у дошкільних закладах, загальноосвітніх школах, були зараховані до професійно-технічних та вищих навчальних закладів. Динаміку кількості дітей і молоді у навчальних закладах Закарпаття подано у таблиці 1.

Таблиця 1

**Динаміка зміни кількості дітей-переселенців  
у навчальних закладах Закарпаття**

№ з/п	Місяць	Кількість переселенців, влаштованих у ВНЗ	
		Схід	Крим
1	29 жовтня 2015	502	33
2	25 вересня 2015	500	33
3	10 липня 2015	601	56
4	12 червня 2015	601	56
5	15 травня 2015	599	56
6	09 квітня 2015	597	56
7	03 березня 2015	569	55
8	13 лютого 2015	551	55
9	22 січня 2015	539	53
10	19 грудня 2014	521	52
11	28 листопада 2014	503	50
12	03 жовтня 2014	467	45
13	18 вересня 2014	423	40

Зокрема, з числа дітей-кримчан 8 були влаштовані у дошкільні заклади, 25 – у школи, 1 студент навчався у ВНЗ. Найбільша кількість дітей-кримчан проживали у м. Ужгород (14 осіб) та у м. Мукачево (7 осіб).

У ВНЗ області за станом на листопад 2014 року нараховувалося 32 студентів, а за станом на листопад 2015 року навчалися 62 студенти із Автономної Республіки Крим та зони проведення АТО (один із АР Крим, 16 із Луганської області та 45 з Донецької).

У професійно-технічних навчальних закладах області навчаються 6 учнів із зони проведення АТО (3 (одна з них сирота) із Луганської області та 3 із Донецької).

На листопад 2015 року розміщення дітей-переселенців зі Сходу України по адміністративним районам області дещо стабілізувалося, окремі діти із сім'ями виїхали за межі Закарпаття. Найбільша кількість дітей знаходиться в м. Ужгород (180 осіб) та в м. Мукачево (81 особа). На нашу думку, це пов'язано з тим, що в цих містах є більше можливостей працевлаштування для батьків, і, крім того, в м. Ужгород функціонує єдина в області школа з російською мовою навчання (Ужгородська спеціалізована школа I-III ступенів № 3 з поглибленим вивченням англійської мови). Розміщення дітей-переселенців станом на жовтень 2015 року узагальнено у таблиці 2.

Таблиця 2

**Найвність дітей-переселенців з Донецької та Луганської областей станом на 29.10.2015 року**

№ з/п	Назва адміністративної одиниці	Загальна кількість зареєстрованих дітей			ДНЗ			ЗНЗ		
		Всього	Луг.	Дон.	Всього	Луг.	Дон.	Всього	Луг.	Дон.
1	м. Ужгород	180	55	125	58	15	43	122	40	82
2	м. Мукачево	81	18	63	11	3	8	70	15	55
3	м. Берегово	23	4	19	4	1	3	19	3	16
4	м. Хуст	20	6	14	2	0	2	18	6	12
5	м. Чоп	4	1	3	0	0	0	4	1	3
6	Берегівський	2	0	2	0	0	0	2	0	2
7	Великоберезнянський	1	4	7	0	0	0	11	4	7
8	Виноградівський	35	20	15		3	4	28	17	11
9	Воловецький	3	1	2	1	1	0	2	0	2
10	Іршавський	18	5	13	1	1	0	17	4	13
11	Міжгірський	5	3	2	1	1	0	4	2	2
12	Мукачівський	26	12	14	2	0	2	24	2	12
13	Перечинський	10	2	8	0	0	0	10	2	8



Продовження таблиці 2

14	Рахівський	12	9	3	1	1	0	11	7	4
15	Свалявський	21	2	19	6	0	6	15	2	13
16	Тячівський	23	4	19	6	0	6	17	4	13
17	Ужгородський	12	5	7	0	0	0	12	5	7
18	Хустський	16	3	13	1	0	2	14	3	11
	ВСЬОГО	502	153	349	102	26	76	401	127	273

Робота щодо задоволення освітніх запитів дітей і молоді з сімей внутрішньо переміщених осіб координується місцевими органами управління освітою. Ставлення до дітей внутрішньо переміщених осіб у навчальних закладах Закарпатської області є дружнім та толерантним. Педагоги надавали індивідуальні консультації учням, які раніше навчалися у російськомовних школах, шкільні психологи проводили роботу щодо адаптації, учні – допомагали з шкільним приладдям. Зокрема, 28 лютого 2015 року на базі Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти була проведена обласна школа методистів, що відповідають за роботу психологічної служби міст і районів, на якій розглядалося питання про надання першої психологічної допомоги переміщеним особам, що перебували в зоні збройного конфлікту.

**Висновки.** В умовах обмежених фінансових ресурсів та гібридної війни центральному та місцевим органам управління освітою вдалося в стислі терміни організувати навчальний процес для величезної кількості дітей і молоді з сімей внутрішньо переміщених осіб. Діти-дошкільнята та школярі залучені до навчального процесу, педагогічні колективи, учні та батьківська громадськість створюють для дітей вимушених переселенців максимально толерантне середовище.

Держава розробила і підтримує механізм (можливо, не зовсім оптимальний) надання можливості випускникам шкіл з тимчасово непідконтрольних Україні

територій навчатися у формі екстернату у школах України, здавати ДПА та ЗНО, і, таким чином, стати студентами українських вищих навчальних закладів.

Необхідне удосконалення порядку переведення на навчання студентів, що навчаються на тимчасово непідконтрольній Україні території, до українських ВНЗ, розробити систему преференцій для них, особливо щодо поселення у гуртожитках, матеріальної допомоги при переїзді, бронювання першого робочого місця.

Актуальним є розроблення МОН України Стратегії щодо забезпечення дітей внутрішньо переміщених осіб доступом до якісної освіти на період до 2020 року, в якій визначити основні напрями організаційно-правової, навчально-методичної та виховної роботи всіх навчальних закладів, батьківської громадськості, громадських активістів щодо реалізації зазначеного документа.

### **Список використаних джерел**

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706–VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1706-18>
2. Вироблення політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні: підготовлено за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irf.ua/content/files/dp-2015-7.pdf>
3. Звіт за результатами громадського моніторингу доступу тимчасових переселенців до освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.irf.ua/content/files/idp\\_education\\_needs\\_monitoring\\_report\\_21\\_04\\_2015.docx](http://www.irf.ua/content/files/idp_education_needs_monitoring_report_21_04_2015.docx)
4. Кількість переселенців на Львівщині перевищила 10 тисяч [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://galnet.org/news/258083-kilkist-pereselensiv-perevyschylo-10-tysyach>

5. В Одеській області зареєстровано майже 24 тисячі переселенців із зони АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://health.unian.ua/regnews/1063955-v-odeskiy-oblasti-zareestrovano-mayje-24-tisyachi-pereselentsiv-iz-zoni-ato.html>
6. У Вінницькій області проживає понад 12 тисяч переселенців // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.myvin.com.ua/ua/news/region/36031.html>
7. На Херсонщині знайшли прихисток майже 12,5 тисяч переселенців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://p.ks.ua/obshestvo/43-20-na-khersonshchini-znajshli-prikhistok-majzhe-12,5-tisyach-pereselentsiv-infografika.html>
8. Нормативно-правова база [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/>
9. Проблеми переселенців зі Сходу і Криму в нових школах і дитсадках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#>
10. Проблеми вимушених переселенців легше розв'язувати гуртом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/.../problemi-vimushenih-peresel>.
11. Для жителів Донбасу і Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/dlya-zhiteliv-donbasu-i-krimu/>
12. Нові правила вступу до ВНЗ: переселенці з Донбасу не отримують пільг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://newsradio.com.ua/2015\\_07\\_10/Nov-pravila-vstupu-do-VNZ-pereselenc-z-Donbasu-ne-otrimajut-p-lg-SHubko-2889/](http://newsradio.com.ua/2015_07_10/Nov-pravila-vstupu-do-VNZ-pereselenc-z-Donbasu-ne-otrimajut-p-lg-SHubko-2889/)
13. Держава і переселенці: байдужість і люди? // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/derzhava-y-pereselenci-bayduzhist-i-lyudi-.html>

**Олег ЛУКША,**  
кандидат фізико-математичних наук, доцент,  
Міжнародний інститут людини  
і глобалістики «Ноосфера»

**Іван ЧЕРЛЕНЯК,**  
доктор наук з державного управління,  
професор, ДВНЗ «УжНУ»

**Павло РЯБОКОНЬ,**  
здобувач кафедри міжнародного бізнесу,  
менеджменту та логістики ДВНЗ «УжНУ»,  
Агентство місцевого розвитку  
та інформаційних ресурсів «Європоліс»

## **ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ФРАКТАЛ ГЛОБАЛЬНОЇ «КОНТРВАДИ»**

У статті аналізуються проблеми взаємовідносин громадянського суспільства (ГС) і державної влади в Україні в контексті як внутрішніх суспільних трансформацій, так і впливу на геополітичні процеси в якості фрактальної частини глобальної «контрвади». Запропоновано методологічно розглядати ці проблеми в рамках інформаційно-світоглядної моделі суспільства (ІСМС). Підсумовано, що станом на кінець 2015 р. ініціативи ГС України в багатьох аспектах розвитку країни продовжують відігравати роль генератора альтернатив проти важливих недієздатних функціональних варіантів політики, пропонованих органами державної влади.

**Ключові слова:** громадянське суспільство, реформи, системний підхід, інформаційні потоки, державна політика, глобальна контрвада.

В статті аналізуються проблеми взаимоотношений гражданского общества (ГО) и государственной власти в Украине в контексте как внутренних общественных транс-

формаций, так и влияния на геополитические процессы в качестве фрактальной части глобальной «контрвласти». Предложено методологически рассматривать эти проблемы в рамках информационно-мировоззренческой модели общества. Указано, что по состоянию на конец 2015 года инициативы ГО Украины по многим аспектам развития страны продолжают играть роль генератора альтернатив против важных недееспособных функциональных вариантов политики, предлагаемых органами государственной власти.

**Ключевые слова:** гражданское общество, реформы, системный подход, информационные потоки, государственная политика, глобальная контрвласть.

*Problems of relations between the civil society (CS) and the government in Ukraine in the context of both internal social transformations and impact on the geopolitical processes are considered in the article.*

**Keywords:** civil society, reforms, system approaching, information streams, state policy, global contra-government.

**Вступ.** Фундаментальні положення геополітики кінця 19-го – початку 20-го століть базувалися на принципі «силового» географічного детермінізму. Цей принцип пояснював, чому саме одні держави займають домінуюче становище, а інші є об'єктом геополітичних впливів. Зокрема, «біогеографічна» концепція німецького геополітика Ратцеля трактувала державу як органічний результат взаємодії «Ґрунту» і «Народу». Для стабільного функціонування і розвитку держава потребує «життєвого простору» (Lebensraum), в межах якого формується основа для подальшого геополітичного впливу. Для Росії як дуже великої в розумінні географічних розмірів країни, «біогеографічна» концепція» явно і неявно надавала і надалі надає можливість пропагувати свою місіонерську імперську «цивілізаційну» особливу роль для «відсталих» сусідів. Російський письменник та філо-

соф Л. Гумільов навіть переформулював смисл «біогеографічної» концепції в ідеологему особливої пасіонарності російського народу.

Геополітика ХХ століття уже розвивалася насамперед з огляду на потенціал та амбіції «великих держав», які мали або територіальні претензії, або претендували на сфери впливу інших великих держав. Малі держави не як суб'єкти геополітики, а скоріше, як об'єкт впливу великих держав. Тому у ХХ столітті геополітику правителі великих держав (і наука, яка їх обслуговує) ще традиційно розуміють як контроль над територіями поза межами великих своїх держав.

Нові виклики, які з'являються у другій половині ХХ ст., змушують увагу геополітики трансформуватися у напрямі від великих утворень (континентів, держав) до людини. Найбільш яскравим прикладом трансформації змісту геополітичних досліджень є французька школа. Остання позбавлена вірусу експансіонізму, на відміну від німецької, англійської чи американської шкіл, і більш спрямована на гуманітарні цінності. Засновник французького напрямку геополітичної науки Поль Відаль де ля Блаш критикував Ратцеля за його географічний детермінізм. Він запропонував як протипагу важливий для сучасної геополітики принцип «посибілізму», згідно з яким «простір» лише надає людині можливості для побудови тієї чи іншої геополітичної конфігурації. Проте дійова реалізація геополітичних можливостей повністю залежить від волі людей. І також від розгалуженої системи соціальних інститутів і різноманітних структур, які притаманні території. Тобто, французька школа геополітики пропонує розглядати проблему геополітичних конфліктів крізь призму факторів, які можна розуміти як зіткнення саме соціальних інтересів [1]. Такі послідовники Поля Відаля де ля Блаша як Альберт Деманжон, Жан Ансель та Арістид Бріан свідомо почали розвивати людиноцентричні концепції геополітичного дискурсу.

Ці вчені вбачали у створенні політичного та економічного співтовариства держав вирішення проблеми європейської безпеки зокрема, і світової в цілому.

На межі ХХ і ХХІ століть у геополітичному дискурсі відбулися ще більш помітні трансформації у визначенні джерел геополітичних зрушень: поряд з військовою силою великих держав, економічною могутністю держав та їх союзів факторами геополітики почали визнаватися і феномени соціального, суспільного та людиноцентричного порядку. До них належать суспільна думка громадян провідних держав, артикульована позиція громадянського суспільства демократичних країн і т.д. Згодом, внаслідок зростання рівня комунікацій між громадянськістю різних держав, виникла так звана «народна дипломатія». Почали виникати й інтегровані міжнародні організації, співзасновниками яких є громадські організації або партії національного масштабу, що обумовило в геополітиці появу нового феномену – «глобальне громадянське суспільство». Проникнення в геополітичні дослідження нового поняття «глобальне громадянське суспільство» відбиває об'єктивні процеси. Так, якщо в 1990 році у світі існувало близько сотні організацій, що діяли в глобальному масштабі, то уже у 2000-му їх нараховується десятки тисяч, причому це число має тенденцію до швидкого зростання [2].

Геополітика вивчає ризики та загрози виникнення військових конфліктів між державами та групами держав, економічні та торговельні війни, міграційні хвилі тощо. Досліджуючи характер ризиків суспільств як основи діючих в ХХ столітті держав, У. Бек дійшов висновків про поступове наростання рівня ризиків, пов'язаних із розвитком рівня глобальної цивілізації. Продовжуючи ці дослідження, автор дійшов висновку, що важливим джерелом ризиків є державна влада. В епоху глобалізації мова вже повинна йти про глобальну владу одержавленої природи. На його думку протистояти зростанню



рівня ризиків від глобальної влади повинна така нова форма екзистенції організованого соціуму, як глобальна «контрвлада» [3]

Становлення глобального громадянського суспільства збагачує структуру системи міжнародних відносин, трансформує відносини між усіма міжнародними суб'єктами. Це обумовлює актуальність аналізу особливостей становлення глобального громадянського суспільства в умовах сучасних трансформацій міжнародної системи.

### **Аналіз останніх досліджень та публікацій**

Проблематика сутності, функціонування та перспектив розвитку глобального громадянського суспільства достатньо глибоко досліджена у наукових працях зарубіжних авторів. Серед них варто виділити дослідження Д. Балужева, У. Бека, І. Валерстайна, В. Іноземцева, В. Кувалдіна, С. Кружалова, Ю. Резника, Дж. Розенау, Д. Хелда, М. Чешкова, М. Шоу та ін. Важливим у їхніх працях є обґрунтування взаємозалежності та різних аспектів взаємодії глобального громадянського суспільства та глобальної (транснаціональної, субнаціональної) держави. З-поміж українських дослідників глобального громадянського суспільства, на наш погляд, варто виокремити праці В. Буряка, В. Бебика, Р. Войтович, О. Полторакова, В. Співака, В. Степаненка, К. Трима. Значну увагу вони надають аналізу сутності глобального громадянського суспільства, визначаючи його, перш за все, новою формою соціальної організації, а також – інституційним аспектам його функціонування. Однак, зважаючи на багатомірність глобалізаційних процесів, їхні суперечності на національному та транснаціональному рівнях, можемо констатувати недостатню вивченість українськими дослідниками проблеми глобального громадянського суспільства та проблеми формування контрвлади. Малодослідженими є зв'язки відповідності між глобальним громадянським суспільством та його екзистенцією в українському країновому вимірі.



**Мета роботи:** аналіз тих умов, причин і чинників, в результаті яких ГС України за відносно короткий історичний період набуло особливих власних «національних» ознак і спроможностей; виявити ті основні соціальні та управлінські детермінанти, що дозволять ГС України адекватно зайняти місце у глобальному громадянському суспільстві та глобальній «контрвладі»; дослідити тенденції змін структурно-функціональних компонент ГС України, які дозволять йому стати більш вагомим чинником геополітичних процесів на пострадянському і постсоціалістичному просторі; показати, що саме ріст креативного змісту ГС України може стати ключем як до вирішення проблем у внутрішній реформаторській політиці України, так і до міжнародних проблем країни, що мають глобальне геополітичне значення.

**Основна частина.** Геополітична ситуація в світі змінюється, як правило, за рахунок війн, політичних криз, розпаду військово-політичних союзів, демографічних вибухів та демографічних занепадів, технічних та технологічних стрибкоподібних новацій, економічних вибухів-прискорень або криз на території певного геополітичного регіону, групи країн або «великої» країни.

Розпад у 1991 році Варшавського договору (від 1955 р.), розвал СРСР, Югославські війни 1991–2001 рр., перманентні військово-політичні кризи в країнах Близького Сходу, ісламський тероризм, військова агресія РФ проти України, війна в Сирії та, як наслідок, гуманітарно-політична криза в Європі є тими параметрами, які і відображають, і детермінують зміст поточної еволюції геополітичної системи.

Паралельно із зміною військово-політичних детермінант сьогодні у світі швидко змінюються та виникають інші детермінанти: технологічні, економічні, соціальні, гуманітарні. Комп'ютерна технологічна революція 60-х–80-х років минулого століття, інтернет-сітьова кому-

нікаційна технологічна революція початку XXI століття сформували глобальне інформаційне покриття планети як можливість і як нову реальність. На цій основі виникло глобальне інформаційне співтовариство користувачів та співвиробників інформаційної оболонки економічної, соціальної та управлінської систем Землі. Далі, на цій мереживно вмотивованій технічній та технологічній основі, виникає самоорганізована система соціальних комунікацій та нова форма соціального близько-далекого зв'язку – глобальне суспільство.

Глобальне суспільство – це нова організаційна реально-віртуальна дійсність. В реальному просторі, діючи у міжнародному масштабі, глобальне суспільство об'єднує представників різних держав, народів, спільнот, етносів, які концентрують свою діяльність та активність з метою подолання наслідків гуманітарних конфліктів, захисту прав людини, формування демократичних міжнародних коаліцій тощо. Головними структурними елементами реального формату глобального суспільства в цьому контексті виступають недержавні або неурядові організації національних громадянських суспільств, які трансформуються у міжнародні неурядові організації. Прикладами можна вважати «Міжнародну амністію», яка спочатку діяла як незначна британська недержавна організація, а також – «Репортери без кордонів», «Грінпіс», «Міжнародна організація захисту прав людини» та інші, що у своїй діяльності національно не обмежені [4, с. 157]. Метою цих утворень є вплив на діяльність наднаціональних та національних органів управління. Але це та грань існування влади глобального суспільства, яку ми назвемо комплементарною.

Окрім комплементарного формату існування глобального суспільства існує ще контраверсійний формат. Цей формат претендує на формування глобального суспільства як центру контрвлади. Обумовлюється це тим, що інформація була і є однією із важливих компонентів не тільки управління, але й влади. В минулі часи інфор-

мованість «громадськості» країни про те, що незадоволення владою короля (імператора, царя тощо) існує в багатьох окремих центральних та периферійних громадах, приводила до бунтів чи революцій. Це стосувалося і того, чи підтримує правитель сусідньої держави бунтарів (або заколотників), чи ні

Глобальна інформація та глобальна інформованість обумовила зміни в глобальній владі, що відобразилося на чинниках формування геополітики та міжнародної політики. Під впливом глобальної інформації у геополітиці розвивається новий феномен – інформаційно-комунікаційний політичний активізм. Формується такий новий фактор геополітики як «інтернет-солідарність», яка через реалізацію мобілізаційної, соціалізаційної, інтеграційної, мотиваційної, маніпулятивної функцій політичних комунікацій та функцій зворотного зв'язку перетворює розрізнених учасників віртуального середовища на активний і згуртований колектив однодумців, здатних діяти та стати активними учасниками політичних процесів.

Сьогодні інструменти втручання влади в особисте життя громадян урізноманітнюються та вдосконалюються. Посилюється перманентна присутність влади в щоденному житті громадян. Одним із дійових засобів протидії цьому є вимоги зростання публічності державної влади через активну присутність невіддільних соціальних організацій у щоденному житті влади. На сучасному етапі в розвинутих країнах публічність влади забезпечується не тільки вимогами загальнодемократичного характеру щодо її підзвітності, прозорості, транспарентності, встановлення періодичного дійового контролю за нею з боку громадськості. Необхідним є рівноправний діалог влади та громадянського суспільства при прийнятті та підготовці політики влади.

Розвиток інформаційних технологій та системи глобальної комунікації сприяє інформованості про нові можливості суспільного розвитку та прогресу, вкорінює

у суспільній свідомості багатьох народів нові цінності буття, формує міжкультурний діалог. На основі новітніх інформаційних технологій утворюються соціальні мереживно-комунікаційні спільноти. Ці спільноти локалізовані на певних комунікаційних центрах з інтересами. За рахунок саме таких різноманітних зв'язків формується нове мереживне глобальне громадянське суспільство, функціонування якого в основному спрямоване на захист прав і свобод людини державою, їх пріоритетністю.

Дослідники М. Хардт та А. Негрі розглядають сучасну геополітичну систему як пірамідальну структуру, яка складається з трьох ярусів, що послідовно розширюються, кожен з яких ділиться, в свою чергу, на кілька рівнів. На вершині піраміди знаходиться єдина наддержава США, котра утримує гегемонію використання сили в глобальному масштабі, – наддержава, яка може діяти самостійно, але виступає поряд з іншими державами в рамках Організації Об'єднаних Націй. Цей унікальний статус був набутий Америкою по закінченні Холодної війни і вперше підтверджений нею в ході війни у Персидській затоці. На другому рівні, що складає все ще перший ярус піраміди, кілька національних держав контролюють найважливіші важелі світової фінансової системи та мають, таким чином, можливість керувати процесом глобалізації. Вони представлені низкою організацій – Велика Сімка (G7), Паризький та Лондонський Клуби, Давоський економічний форум. Нарешті, на третьому рівні першого ярусу знаходяться різні об'єднання (з участю такого ж кола держав, що домінують у військовій та фінансовій сферах), які володіють владою в питаннях культури та політики в глобальному масштабі.

Нижче першого та головного ярусу єдиної системи світового панування розташовується другий ярус, влада в якому не зібрана воедино, а розподілена по всьому світу, а наголос робиться не стільки на організаційній єдності, скільки на узгодженості дій.

Структура цього ярусу визначається в основному мережевими структурами, створеними транснаціональними корпораціями на світовому ринку: це мережі руху капіталу, технологій, міграцій населення. Ці виробничі структури, котрі формують та живлять ринки, пронизують весь світ завдяки захисту та гарантіям з боку центральної влади, яка становить перший рівень глобальної системи. Єдиний та незаперечний центр управління світом тим самим з'єднується з транснаціональними корпораціями та організацією ринків. На другому ярусі розташовується основна маса суверенних національних держав, об'єднаних в регіональну організацію за територіальною ознакою. Ці держави виконують різні функції, такі, як політичне опосередкування з огляду на інтереси провідних світових держав, господарська діяльність з урахуванням інтересів транснаціональних корпорацій та перерозподіл доходів у відповідності з біополітичними потребами на своїй обмеженій території. Національні держави є своєрідними фільтрами в системі світового обороту; через них, як через регулятори, поширюється світове панування, іншими словами, вони контролюють та регулюють переміщення багатств до центру світової влади та в зворотному напрямі, а також насаджують дисципліну серед власного населення, наскільки це можливо.

Третій, найбільш широкий ярус піраміди складається з різних груп, які представляють інтереси населення в системі світової влади. Маси не можуть бути включені в її структуру напряму, але повинні пройти через своєрідні фільтри, створені механізмами представництва. Однак не тільки держави формують та представляють народ в новій глобальній системі. На третьому ярусі піраміди народ більш чітко та безпосередньо представлений не урядами, а цілою низкою організацій, які є хоча б відносно незалежними від держави та капіталу. Нерідко ці організації розглядаються як частини глобального громадянського суспільства, котрі надають

потребам та бажанням мас форм, здатних бути представленими в функціонуючій системі глобальної влади. В цьому новому утворенні глобального масштабу можна знайти традиційні компоненти громадянського суспільства, такі, як засоби масової інформації та релігійні інститути. Найновіша і, можливо, провідна сила глобального громадянського суспільства представлена неурядовими організаціями (НУО).

Розвиток міжнародних політичних та економічних організацій водночас і сприяє активістам у галузі соціальних перетворень у різних країнах, і вимагає більшої співпраці через збільшення їхнього внеску у швидке поширення інтернаціонально об'єднаних громадських рухів. Але наскільки ці дедалі помітніші рухи визначають «світове громадянське суспільство»? Чи справді міжнародні громадські рухи та організації (МГРО) сприяють розвиткові соціального капіталу з точки зору політично принадного світового громадянського суспільства? МГРО роблять це, забезпечуючи таку інфраструктуру, яка створює сприятливі умови для міжнародних зв'язків та акцій шляхом розвитку міжнаціональної єдності дій та публічних дискусій. Чи завжди ефективні такі підходи, чи справді зростає якість соціального капіталу країни та як наслідок – якість влади та управління в країні?

У працях Роберта Патнема (1995 р.) про соціальний капітал та зокрема його твердження про сучасний занепад соціального капіталу у Сполучених Штатах проведено дослідження взаємозв'язків між громадянським суспільством та демократичним управлінням. Аналізуючи суперечності указаної праці Р.Патнема, зокрема його висновки про занепад соціального капіталу в США, Майкл Фолі та Боб Едвардс (1996 р.) вказали на потребу розрізнення сучасних форматів існування громадянського суспільства.

Майкл Фолі та Боб Едвардс у своїй роботі (1996 р.) наголосили, що необхідно розрізняти Громадянське суспільство-I та Громадянське суспільство-II.

Громадянське суспільство-I описане у праці Алексіса де Токвіля про вплив американського суспільного життя на демократичне управління. Згідно з цим підходом, аполітичні асоціації, які охоплюють найвагоміші напрями протистояння всередині суспільства, допоможуть створити атмосферу стриманості та компромісу, необхідну для ефективного демократичного правління. Організації, які поляризують суспільство шляхом активного стимулювання політичної боротьби, мають бути виключеними з поняття «Громадянське суспільство-I». Таким чином, така дефініція громадянського суспільства охоплює лише ті організації, які ставлять за мету наведення мостів для подолання соціальних і політичних розбіжностей, а не ті, що загострюють їх. У рамках цього підходу особлива увага приділяється здатності колективного життя в цілому і навичкам спілкування і спільної роботи, зокрема, запроваджувати цивілізований спосіб життя і манеру поведінки у демократичній державі. Ефективність такого підходу настає тільки при відповідно високій культурі і представників владної еліти, і загалу громадян. І тільки в умовах реальної, а не дефектної представницької демократії.

На відміну від додаткового до змісту та функцій держави Громадянського суспільства-I, зміст Громадянського суспільства-II – противага державній владі. Цей зміст стає більш зрозумілим завдяки аналізу традицій протидії суспільних верств та квазіорганізацій у країнах Варшавського договору 1950–1990 рр., тиску СРСР та політиці узурпації влади маріонетковими комуністичними режимами. Концепція Громадянського суспільства-II найвиразніше сформульована Яцеком Куронем, Адамом Міхніком і їх соратниками в ході вироблення стратегії опору комуністичному режиму у вісімдесятих роках у Польщі. Вона присутня також у роботах, присвячених процесам «редемократизації» в Латинській Америці. Це – концепція громад і вона підкреслює властивість грома-



дьянського суспільства бути сферою діяльності, незалежної від держави, і внаслідок цього здатної пробуджувати і жити опір тиранічному режиму.

Між «Громадянським суспільством-I» і «Громадянським суспільством-II» є смисловий та діяльнісний антагонізм, оскільки перше стверджує позитивну роль громадських об'єднань в системі управління (правда, у демократичній системі управління), а друге підкреслює важливість громадянських об'єднань саме як противици державі.

В Україні Громадянське суспільство-I в суспільній практиці матеріалізується через такі інститути – сім'я, церква, об'єднання за інтересами, профспілки, органи громадської самодіяльності, громадські організації, політичні партії, недержавні засоби масової інформації. Головною ознакою цих інститутів є те, що вони утворюються не державою, а самими індивідами, і тому їх реальне функціонування є показником громадської зрілості суспільства, усвідомлення ним своїх власних потреб, рівня його самосвідомості. Серед інститутів громадянського суспільства слід виокремити українські політичні партії та рухи, оскільки вони мали би виступати і виступають своєю «перехідною ланкою» від інтересів громадянського суспільства до здійснення державної влади. З одного боку, діяльність політичних партій України мала би бути спрямована на сферу громадянського суспільства, звідки акумулюються політичні настрої та сподівання населення, а з іншого — мала би бути спрямована на здобуття державної влади і важелів управління в загальнонаціональному масштабі для виконання настанов суспільства щодо соціального економічного розвитку країни. Але політичні партії є частиною одержавленого істеблішменту та бізнесу, яку спрощено люди називають олігархатом, або диктатом фінансово-промислових груп. Тому «Громадянське суспільство-I» в Україні є напівреальним (сім'я, родина, церква, кредитні



спілки тощо) і напіввіртуальним. І тому повністю «ручним» і зручним для економічної та політичної влад.

Як протизвага недієздатності, і як доповнення до «Громадянського суспільства-I» в Україні хвилями революційного підйому формується «Громадянське суспільство-II». Воно близьке за своїм концептуальним змістом до феномену «контрвлади» У. Бека.

«Громадянське суспільство-II» в Україні формується та відтворюється насамперед через соціальні мережі. М. Кастельс визначає мережу як «сукупність пов'язаних між собою вузлів» [5, с. 31]. Мережа – напівпрозора система, а, отже, вона є демократичною і надає людям рівні можливості. Як зазначають О. Бард та Я. Зодерквіст, принцип прозорості виявляється в тому, що усі учасники Мережі мають доступ до всієї необхідної інформації і в будь-який момент можуть зробити власний внесок [5, с.196]. Мережа дозволяє моментально і майже без зайвих витрат часу, сил та енергії встановити велику кількість прямих контактів і цим полегшує виявлення партнерів, тому знайти людей з необхідними якостями в умовах Мережі набагато простіше, ніж при використанні будь-якої іншої форми взаємодії [6,7].

В Україні сформувалася технологічна основа масових комунікацій, що привело до якісних змін гуманітарного та соціального капіталу. Експерти по-різному оцінюють глибину цих змін. В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень 2014 р. [8]. є кілька показових висновків, які опосередковано описують також становлення компонентів громадянського суспільства-II:

*«Під впливом якісних змін у політичній ситуації, реагуючи на еволюцію суспільних настроїв, громадянське суспільство України у 2013 р. набуло якісних проявів мобілізації активних громадян для вирішення стратегічних для розвитку Української держави проблем. Було створено низку інституційних осередків, які продемонстрували здатність*

формулювати загальнонаціональний порядок денний і змушувати рахуватися з ним різні політичні сили».

Варто звернути увагу на констатацію того факту, що жодна з політичних партій в найвідповідальніший момент євроінтеграційної зради восени 2013 р. навіть не планувала ніякі впливові реагування чи дії, як це не роздумуючи здійснювало ГС України. І далі в Аналітичній доповіді [2] підсумовано:

*«Отже, 2013 р. – початок 2014 р. можна відзначити як період кризового зламу у відносинах між державою та громадським сектором і водночас як період нових очікувань і можливостей. Гострі суперечності між владою та громадськістю щодо подальшої розбудови національної державності загрожує втратою попередніх державотворчих здобутків і навіть самої незалежності. Тому досягнення державницького консенсусу основних політичних сил і ГС стає нагальним завданням української спільноти, вирішення якої за жодних обставин не можна відкласти».*

Станом на початок 2016 р. можемо констатувати, що вже між новою владою і ГС України суперечності нікуди не зникли, а також, так само немає «державницького консенсусу основних політичних сил і ГС». Тепер же – щодо шляхів і глибини реалізації основних завдань Революції Гідності: зміни системи влади, а не облич у владі; проведення справжніх і радикальних системних реформ; подолання корупції; забезпечення верховенства права і справедливого правосуддя; прискорення євроінтеграції.

Вважаємо, що для вивчення феномену ГС України доцільним є модельно-конструкційне застосування системного підходу. Зауважимо, що мова може йти про вибір т. зв. моделі різнорідних систем (рис.1), кожна з яких у свою чергу, складається із сімейства однорідних систем. Змістова частина елементів моделі різнорідних систем формується у процесах розвитку відповідних наук:

## ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

економіки, політології, соціології, екології, права тощо. Наступним кроком є використання методологічних напрацювань т. зв. інформаційної світоглядної моделі суспільства (ІСМС), яка в загальному вигляді описана в роботі [9].



Рис.1. Приклад моделі загальної системи, яка складається з різномірних взаємодіючих систем Інформаційної світоглядної моделі суспільства (ІСМС). За даними роботи [9].

Використання ІСМС виправдане тим, що людство фактично уже увійшло в інформаційну епоху свого роз-

витку. Схема на рис. 2 відображає інформаційний аспект контуру самоорганізації суспільства, поля якого належать як інституціям державної влади, місцевого самоврядування, освіти і науки, бізнесу тощо, так і ОГС. Для того, щоб організувати свою діяльність у просторі планети, включаючи природу і суспільство (за Вернадським – у ноосфері), людина мусить орієнтуватись на світоглядні основи, які відображаються ІСМС. У свою чергу, суспільство формує ІСМС через діяльність як окремих людей, так і їх спільнот. Подібний інформаційний «кругообіг» дозволяє суспільству розвиватись, виконуючи свою місію в Природі і соціумі.

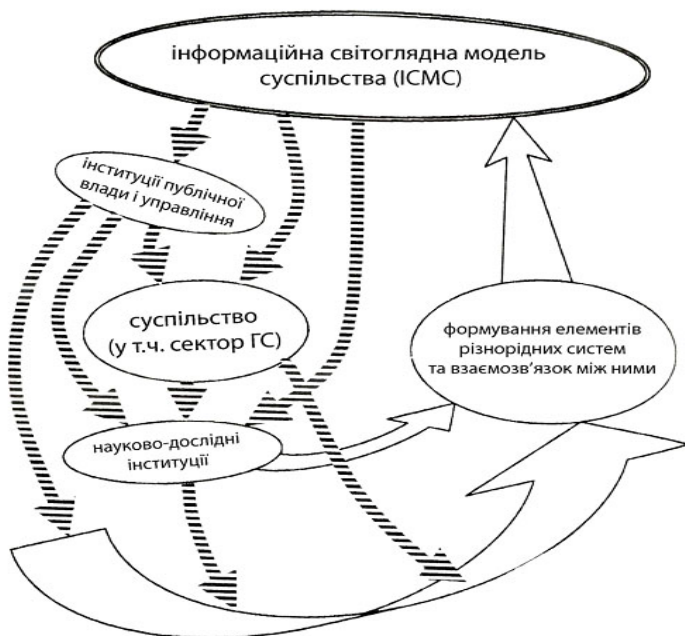


Рис. 2. Схема формування Інформаційної світоглядної моделі суспільства (ІСМС) та складових елементів її взаємодії  
За даними роботи [9].

Ще одним важливим кроком методологічного підходу з використанням ІСМС є врахування змін у часі практично всіх складових цієї моделі, включаючи сукупні потоки інформації (СПІ), які здійснюють «кругообіг» і пронизують суспільство та спільноти його людей у країнах і їх поселеннях (див. рис. 2), формуючи і їх світогляд, і дії. Отже, у певному проміжку часу визначеного історичного періоду можна говорити про фіксацію на конкретний рік (місяць, навіть інколи тиждень) стану суспільства і характеристик його світоглядної основи і суспільних дій під впливом СПІ. Вкрай важливими особливостями цієї моделі є те, що на часовій траєкторії СПІ змінюють свою інтенсивність, ступінь охоплення суспільств і, головне, природу, структурний розподіл і якість інформаційних потоків. В рамках позитивного і об'єктивного процесу прискорення інформаційно-комунікаційної глобалізації це природно. Але є уряди низки держав у світі, які штучно формують СПІ, здійснюючи фактично цілеспрямоване зомбування великих спільнот громадян з внутрішньополітичними цілями підтримки своєї влади або/та суспільної підтримки зовнішньої агресії чи тероризму. Прикладами таких держав або квазідержав чи псевдодержав є путінська Росія, донедавна Лівія, Іран, Придністров'я, Ісламська держава та низка інших країн.

Отже, в модельному системному підході ІСМС слід зосередитись на тому, як під дією СПІ, що самі змінювались у часовому періоді незалежності України, що розглядається власне і розвивалось її ГС. Про постановку і розв'язання (соціальне дослідження) такого завдання в Україні авторам не відомо. Якісні і частково кількісні оцінки розвитку ГС України та його наслідків автори віднаходили здебільшого в розробках, дослідженнях і публікаціях самих представників ОГС та його експертного середовища. Державна влада відносно мало приділяла цьому уваги або ж діяла низькопрофесійно. Як буде показано нижче, у цьому є свої мінуси, але й немало плю-

сів. Принаймні, українська влада, починаючи з 1991 року й донині, не мала якихось масштабних і стратегічних програм розвитку ГС, тим більше, програм його інформаційного зомбування або ж обмеження інформаційно-комунікаційного впливу країн демократичного Заходу, включаючи США, Канаду і ЄС. Саме тому диктаторські закони 16 січня 2014р., серед яких був і закон дискримінаційного обмеження діяльності ОГС України в зносинах із міжнародною спільнотою країн, викликав обурення і несприйняття українського суспільства.

**Біфуркаційні інтервали та визначальні штрихи розвитку ГС України в системному підході ІСМС.** У якості «визначальних штрихів» оберемо узагальнення і оцінки експертів, дослідників, публіцистів щодо етапів становлення і розвитку ГС України. Це дає можливість виявити набуті національні ознаки і спроможності ГС України, що здатні зробити його контрвладою не лише всередині країни, але й у геополітичному вимірі. Використання системного підходу через ІСМС цією постановочною роботою лише закладає методологічну та інформаційну платформу для кристалізації і розуміння специфіки і ролі ГС України в розвитку держави і суспільства. Потрібні подальші дослідження в цьому напрямі з використанням системного підходу.

Нижче в таблиці наведені ті напрями діяльності ОГС та їх мереж і коаліцій в Україні, які в тих чи інших формах були представлені як доступні інформаційні ресурси (в друкованому чи електронному вигляді), у тій чи іншій мірі були поширені і стали надбанням суспільства задля їх практичного використання. У тому числі у вигляді наукової продукції, результатів прикладних досліджень і розробок, публікацій, літературних творів і публіцистики, монографій і журналів, інформаційних ресурсів у соціальних мережах та на окремих сайтах поширюваного досвіду тощо. Отже, створювані в надрах ГС України впродовж останніх чверть століття інфор-

маційні ресурси можна розглядати в якості окремих потоків інформації в СПІ в схемі формування ІСМС та складових елементів її взаємодії (див. рис. 2). Автори в таблиці умовно розділили окремі, створені зусиллями ГС, інформаційні ресурси за трьома якісними оцінками їх впливу на суспільний розвиток і на формування світоглядних основ громадян: помірний вплив; сильний вплив; дуже сильний вплив.

Таблиця 1

**Напрями суспільно важливої діяльності ГС України та якісна характеристика впливовості створеного ГС інформаційного ресурсу на державний розвиток**

№ з/п	Напрями діяльності ГС	Помірний вплив *	Сильний вплив **	Дуже сильний вплив ***
1.	Обґрунтування історичних і цивілізаційних основ розвитку України	*		
2.	Формування суспільної свідомості щодо процесів державотворення і націєтворення	*		
3.	Створення засадничих основ системного реформування і модернізації України		**	
4.	Обґрунтування і впровадження реформних засад ефективної територіальної влади і спроможного місцевого самоврядування		**	
5.	Розробка концептуальних основ конкурентоспроможності та інноваційності економіки України	*		
6.	Розробка і впровадження європейської моделі регіональної політики та методологій стратегічного планування розвитку територій			***

Продовження таблиці 1

7.	Формування і впровадження правових основ малого підприємництва як основи середнього класу	*		
8.	Обґрунтування і просування ідей пріоритетності розвитку людського капіталу, освіти, науки, культури і духовної сфери, здоров'я нації	*		
9.	Боротьба за екологізацію державної політики і суспільної свідомості, за охорону природи і довкілля України		**	
10.	Активна промоція щодо впровадження принципів сталого розвитку територій, запобігання глобальним кліматичним змінам	*		
11.	Транскордонне співробітництво як інструмент розвитку, людських комунікацій і партнерства		**	
12.	Захист євроінтеграційного цивілізаційного вибору, формування суспільної готовності до євроінтеграційних процесів			***
13.	Захист прав і свобод людини, сім'ї, молоді та дитини. Промоція основ гендерної політики	*		
14.	Розвиток культури і духовності нації та національної мовної політики	*		
15.	Розвиток культур національних меншин і субетнічних культур. Промоція принципу «Єдність у розмаїтті»	*		
16.	Розвиток фізкультури, промоція оздоровлення і масового заняття спортом, здорового способу життя	*		



## ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

<i>Продовження таблиці 1</i>				
17.	Захист принципів свободи слова і незалежності ЗМІ як основи відкритого суспільства	*		
18.	Практична участь у забезпеченні обороноздатності країни та військових діяч. Матеріальна і моральна підтримка Збройних Сил України (волонтерський і добровольчий рухи)			***
19.	Сприяння розвитку військово-патріотичного виховання дітей і молоді	*		
20.	Сприяння діяльності благодійних і ветеранських організацій. Допомога неповноправним і соціально незахищеним громадянам	*		
21.	Забезпечення громадського контролю за діяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування та правоохоронних органів	*		
22.	Виявлення та запобігання явищам корупції і корупційній діяльності	*		
23.	Безоплатна правова і юридична допомога населенню, сприяння підвищенню правової культури	*		
24.	Сприяння економічному, соціальному, екологічному і культурному розвитку села як носію коду української нації	*		
25.	Сприяння охороні, збереженню і використанню багатой природної та історико-культурної спадщини України	*		
26.	Сприяння впровадженню енергоощадних технологій, досягненню енергоефективності в економіці і житлово-комунальній сферах та змінах у суспільній свідомості щодо енергоспоживання	*		

Продовження таблиці 1				
27.	Розвиток молодіжних та жіночих рухів і ОГС молоді і жінок	*		
28.	Сприяння розвитку і діяльності громадян творчих професій – літераторів, музикантів, митців, композиторів і творчих колективів	*		
29.	Підтримка у підвищенні професійного рівня, оволодіння новою професією, відкритті власної справи і підприємництва та фермерства	*		
30.	Сприяння у поширенні знань і технологій городництва, садівництва, виноградарства, бджільництва органічного землеробства тощо	*		

Зауважимо, що наведений у табл.1 перелік напрямів суспільно-впливової діяльності ГС України вкупі з якісною характеристикою впливовості створеного інформаційного ресурсу не претендує на повноту. Набуття ознак створеного інформаційного ресурсу за кожним з напрямів підтверджується чисельними публікаціями, поширеними серед суспільних кіл України. Приклади подібних публікацій з різних напрямків наведені у списку використаних джерел [10-18]. Звісно, наведений перелік публікацій являє собою надто малу долю створюваного інформаційного ресурсу за кількістю і зовсім не відображає різнобічні напрями діяльності ГС України. Подібний ґрунтовний аналіз належить ще здійснити в рамках підходів ІСМС з тим, щоб об'єктивно і обґрунтовано оцінити роль і вплив ГС на розвиток України, а відтак – і на геополітичні процеси у світі. Втім, окремі узагальнення і висновки уже викристалізуються. І вони більшою мірою стосуються різних аспектів взаємодії ГС і державної влади в Україні.

*Комплексний простір «Громадянське суспільство I + Громадянське суспільство II»: функціональне доповнення + альтернатива політиці державної влади.* Нещодавно урядові структури розробили і поширили доволі об'ємний проект документа [19] під назвою «Стратегія державної підтримки сприяння розвитку ГС в Україні на 2016–2020 роки». Ця розробка за своїм концептуальним змістом нічим не відрізняється від тих, що продукувались урядовими інституціями за авторитарного режиму Януковича. Аналіз проблем сприяння розвитку ГС в Україні, здійснений у Стратегії, стосується вузької проблематики і бачення лише політики Уряду щодо ГС і зрідка – щодо відношення органів місцевого самоврядування до ОГС. Таким чином, виявилась *штучно звуженою* проблематика ГС в Україні загалом та роль ОГС у здійсненні державної політики такими центральними владними інституціями, як Верховна Рада України, Адміністрація Президента України, новостворювані антикорупційні органи – Антикорупційне бюро, правоохоронні і антикорупційні структури тощо, а на регіональному і місцевому рівнях – місцевими державними адміністраціями (РДА і ОДА) та регіональними представництвами урядових і правоохоронних структур.

Діяльність і провідна роль організаційних утворень ГС в подіях Революції Гідності і поваленні авторитарного режиму Януковича, в розробці і просуванні реформних змін в постєвромайданний період 2014–2015 років, у створенні та підтримці волонтерського і добровольчого руху, спрямованого на захист суверенітету і територіальної цілісності України в період військової агресії і сепаратистської загрози на Сході України є **незрівнянно вищими за масштабами і суспільною значущістю, аніж питання будь-яких політичних партій чи державних інституцій.** Це факт. Цей факт щоденно підтверджують не тільки ЗМІ України та світу, але і публічні виступи Президента України, Прем'єр-міністра

України та інших високопосадовців. Реальна важлива оцінка нової суспільної якості ГС України, на жаль, зовсім не відображена, не підтримана (свідомо чи несвідомо), не наведена, не передбачена у підтримці державою та державними програмами у Стратегії. Слід зауважити, що жодне ГС розвинених європейських країн у ХХІ столітті не зіштовхувалось з такими викликами і загрозами існуванню держави, національній безпеці і навіть проблемами геополітичної безпекової ваги, як ГС України в умовах явної ослабленості та бездіяльності політичних партій і державних органів та інституцій. Історії ще належить правдиво оцінити роль і значення дій ГС України у 2014-2015 рр. Така оцінка, на жаль, теж не наведена у представленій Стратегії, що нашою думкою про спробу зниження нинішньої ролі ГС у розвитку держави і українського суспільства.

У представленій Стратегії нечітко і з позицій лише якісного співставлення подається той факт, що в українському суспільстві рівень довіри громадян до суспільних інститутів розподіляється саме між волонтерськими організаціями, Збройними Силами, релігійними і громадськими організаціями, тоді як довіра до політичних партій і державних владних інституцій постійно і катастрофічно падає. Серед іншого, це означає і падіння довіри громадян та громадських організацій до результатів і дій державної політики, включаючи і представлену Стратегію.

Зауважимо, що з точки зору логіки системного підходу «Стратегія державної політики щодо сприяння розвитку ГС в Україні на 2016–2020 роки» в якості документа середньострокової дії не може в принципі бути розроблена і схвалена без широкого обговорення в самому ГС в усіх українських регіонах. Такий партисипативний підхід – це аксіома стратегічного планування в будь-яких сферах суспільного життя – економіці, державному управлінні, розвитку територій тощо. Ідею

партисипативного співуправління розвитком ГС не було запропоновано з боку державних структур. При тому, що на нинішньому етапі суспільного розвитку України незаперечно важливим є той факт, що саме ГС у 2013-2014 роках стало головним ініціатором і провідником як подій Революції Гідності і повернення країни до євроінтеграційного курсу розвитку, так і необхідних та довгоочікуваних суспільних трансформацій і зокрема – зміни системи влади через проведення конституційних змін, децентралізації та системних реформ місцевого самоврядування, судової і правоохоронної систем та антикорупційних реформ. На сьогодні, наприкінці 2015 року, ГС України продовжує відігравати провідну роль у перелічених суспільних трансформаціях, незважаючи на поглиблення кризових явищ в країні. Отже, нинішні роль і місія ГС не можуть (і не мають права) не бути адекватно відображені в усіх компонентах і розділах представленої Стратегії, включаючи її План дій.

План дій з реалізації Стратегії до 2020 року, як це не дивно, є всього лиш набором формулювань чогось віртуально нереального на зразок 7-ми «Операційних цілей», кожна з яких має від 4-х до 8-ми «Операційних завдань». Але вони – як «Операційні цілі» так і «Операційні завдання» – не є адресними (тобто, не створюють завдань структурам урядової влади, зокрема міністерствам і відомствам); не мають розбивки за термінами виконання; не відомо, якими нормативними документами чи іншими урядовими рішеннями вони будуть завершені; немає даних, які ресурси буде виділено, коли і кому задля реалізації Стратегії.

Всі інші компоненти структури Стратегії – принципи, чотири стратегічні напрями, організаційне і фінансове забезпечення, очікувані результати реалізації Стратегії, моніторинг та оцінка, звітування – також є надто загальними і слабо ув'язаними між собою, а щодо самої Стратегії загалом, то так і залишається невідомим,

якого статусу набуде цей документ з доволі розпливчастими формулюваннями і мало конкретним змістом.

Загалом представлена розробка є швидше Концепцією державної політики сприяння розвитку ГС в Україні на період до 2020 року, аніж її Стратегією. Втім, як би надалі не називався цей документ, головні сутність і зміст висловлених зауважень залишаються в силі.

Більше того, сьогодні слід формувати умови самоактивізації українського соціуму, при якій діяльність ГС могла б бути визначальним доповненням до процесів діяльності державної влади. А насправді, принаймні тепер, ГС продовжує бути альтернативою державній політиці в таких сферах: боротьба з корупцією; посилення олігархічно-кланової природи моделі діючої влади; наповнення змісту, визначення темпів реформних змін і системи влади й інших сфер розвитку країни; прискорення євроінтеграційних процесів; становлення середнього класу; справедлива соціальна політика; розбудова самого ГС.

Діяльність ГС України за останні рік-два дозволяє констатувати, що воно в силу своєї ролі у внутрішніх трансформаційних процесах, транскордонному співробітництві, активної участі в міжнародних мережевих організаціях ГС-II, – цілком може розглядатися як фрактальна частина глобальної контрвлади. Втім міжнародний і глобальний аспекти діяльності ГС потребують свого поглибленого системного аналізу у рамках ІСМС.

У сучасних умовах у складі громадянського суспільства є різні позадержавні організації. Одні надають громадянам платформу для висловлення поглядів і політичних позицій, інші – цілу низку послуг. З цієї позиції виділяються два основні типи таких організацій – адвокатські і сервісні. Адвокатські організації орієнтуються на захист прав населення, на вплив на політику і громадську думку, сервісні організації надають соціальні і освітні послуги, працюють у сфері спорту і дозвіл-

ля, є частиною системи медичного обслуговування. Серед адвокатських організацій виділяють організації, що просують соціально-економічні інтереси певних груп населення (профспілок), і організацій, які захищають суспільний інтерес: правозахисні (Міжнародна амністія, Гельсінська федерація, Human Rights Watch); природоохоронні (Всесвітній фонд дикої природи, Greenpeace, Earthlink, Міжнародний суд екологічного арбітражу і примирення), економічні – Міжнародний кооперативний альянс (МКА), Європейський діловий конгрес (ЄДК), організації, які претендують на роль світового уряду (Римський клуб, Дукарський клуб, Комітет 300). Особливу групу громадянського суспільства представляють так звані think tank, призначення яких полягає у створенні експертних знань (Економічне товариство з вивчення громадської думки та маркетингових досліджень (ЕСОМАР), Transparency International) [20-28].

Глобальне громадянське суспільство має певні можливості. Визнаючи роль громадянського суспільства, розвинені країни і міжнародні організації країн систематично залучають громадян та їх об'єднання до вирішення проблемних питань у всіх сферах життєдіяльності людства. Глобальне громадянське суспільство визначається особливостями своїх позицій і можливостей: глобальне громадянське суспільство є основним бенефіціаром стабільного світового економічного розвитку, що сприяє зростанню людського і соціального капіталу на глобальному та національному рівнях, реалізації політичних, соціальних та економічних прав громадян; інтереси глобального громадянського суспільства в контексті глобальної стабільності є необхідною умовою для його активної участі у вирішенні глобальних проблем; інститути глобального громадянського суспільства, які об'єднують соціально активних громадян, здатних накопичувати позитивні інституційні ініціативи та пропозиції рішень, а також конкретні умови для реалізації

відповідних проєктів; інститути глобального громадянського суспільства можуть забезпечити соціальну підтримку розробки та реалізації середньострокових і довгострокових стратегій, що охоплюють великий спектр соціальних інтересів; інститути глобального громадянського суспільства здатні утворювати широкі соціальні коаліції, надавати громадський контроль за ефективним використанням ресурсів; сила тиску глобального громадянського суспільства необхідна для збалансування детермінант функціонування глобальної фінансової системи, створенню збалансованої довгострокової стратегії розвитку фінансової системи світу.

Для того, щоб ГС України почало відігравати не тільки внутрішньополітичну, але геополітичну роль як фрактал глобального громадянського суспільства, воно повинно організаційно, фінансово та діяльнісно укріпитися та збалансувати комплементарну та контраверсійні складові своєї екзистенції та змісту своєї діяльності як цивілізаційного актора.

### **Висновки**

1. Розвиток «Громадянського суспільства-I» в Україні стримується тим, що олігархія підпорядкувала своїм паразитичним інтересам структурно-функціональні ресурси поточної інституційної форми української держави. Вона зуміла підпорядкувати своїй системі смислів та мотивацій основні компоненти ГС-I. Проте в Україні під впливом світової комунікаційної мережі сформувалася таке ГС-II, яке є фракталом геополітичної (глобальної) контрвлади.

2. В Україні ГС-II поступово сформувалося та самоствердилося, взявши найактивнішу участь у Революції Гідності і здійснивши феноменальну емпіричну самоорганізацію у русі мережі локальних євромайданів та її титульної вершини на київському Майдані Незалежності. Далі ГС-II розвивалося в роботі над інтелектуальним



змістом системних реформ економіки та влади. Тому позиція ГС-П сьогодні знову відображає глибоку прірву між суспільством країни в цілому та політичною псевдоелітою і державною владою. ГС-П артикулює своє незадоволення тим, що і псевдоеліта, і державна влада в своїй «масі» все ще представляють інтереси не широких кіл українських громадян, а олігархічно-кланових кіл і в центрі, і у регіонах.

3. У фокусі логіки розвинутого вище системного підходу до аналізу поточних проблем державотворення на основі концептів інформаційної світоглядної моделі суспільства виявляється, що ГС України вкрай необхідно розбудовувати і посилювати власну інформаційну політику. Мета такої політики – поширення та референція розроблених і масами, і активістами ГС ідей, концепцій, стратегій. Обговорення кращого досвіду просування справжніх системних реформ. Пошук механізмів входження у владу представників справжньої еліти країни.

4. Посилення власної інформаційної політики ГС-П України слід спрямовувати і на зміцнення його позицій в якості фрактальної частини глобальної «контрвлади», що априорі може мати синергетичний ефект у сенсі досягнення сприятливого перебігу геополітичних процесів для України.

5. Необхідно починати інтелектуальну експансію ГС-П на інституційні форми ГС-І з метою поступової трансформації від прислужницької для олігархії суті ГС-І до демократичних інституційних смислів державотворення через створення не олігархічно орієнтованої партійно-політичної системи України.

### Список використаних джерел

1. Таран Юрій. Внутрішня геополітика: апробація терміну / Ю. Таран [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://dialogs.org.ua/ru/project/page 1197.html>

2. Keane J. *Global Civil Society? (Contemporary Political Theory)*. – Cambridge University Press, 2003. – 236 p.
3. Бек Ульрих. *Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія /пер. з нім. О.Юдіна /У. Бек. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 408 с.*
4. Степаненко В. *Глобальное гражданское общество: концептуализация и посткоммунистические вариации / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 2. – С. 156–175.*
5. *Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2014. – 125 с.*
6. *Системный подход в современной науке / под ред. И.К. Лисеева, В.Н. Садовского.– М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 560 с.*
7. Рафальський О.О. *Україна як цивілізаційний феномен /О.О. Рафальський. – К.: Бланк – Прес, 2010. – 256 с.*
8. *Національна ідентичність і громадянське суспільство / Є. Бистрицький, С. Пролеєв, О. Білий, С. Лозниця, Р. Зимовець, Р. Кобець. – К.: Дух і літера. – 2015. – 452 с.*
9. *Місцевий розвиток за участі громади: монографія: у 2-х т. – Суми: Університетська книга, 2013. Том 1: Теоретичні основи сталого місцевого розвитку, орієнтованого на громаду / за заг. ред. Ю.М. Петрушенка, 2013. – 352 с. Том 2: Інституційні та прикладні аспекти управління місцевим розвитком, орієнтованим на громаду/ за заг. ред. Ю.М. Петрушенка, 2013. – 368 с.*
10. Ткачук А. *Місцеве самоврядування та децентралізація. Практичний посібник / Швейцарсько-український проект DESPRO. – К.: Софія, 2012. – 120 с.*
11. *Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади / Швейцарсько-український проект DESPRO. – К.: Софія, 2014. – 168 с.*
12. *Рябчук М. Дилеми українського Фауста. Громадянське суспільство і «розбудова держави» /М. Рябчук. – К.: Критика, 2000. – 271 с.*

13. Нова влада: виклики модернізації / за ред. І. Бураковського, Є. Бистрицького, І. Коліушко, І. Бураковського, О. Сушка, Є. Захарова. – К.: Мережа підтримки реформ, 2009. – 120 с.
14. Лукша О. Стратегії і бар'єри системних реформ в Україні. Політична студія /О. Лукша. – Пряшів – Ужгород: SFPA, 2011. – 84 с.
15. Модернізація України. Визначення пріоритетів реформ / за ред. І. Коліушко, І. Бураковського, О. Сушка, Є. Захарова, Є. Бистрицького. – К.: Мережа підтримки реформ, 2009. – 120 с.
16. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>
17. Балувев Д.Г. Так называемое «глобальное гражданское общество» / Д.Г. Балувев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://crisisdata.info/courses/nstate/styled-7/index.html>.
18. Keane J. Global Civil Society? (Contemporary Political Theory). – Cambridge University Press, 2003. – 236 p.
19. Степаненко В. Глобальное гражданское общество: концептуализация и посткоммунистические вариации / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 2. – С. 156–175 [Электронный ресурс] – Режим доступа: [http://i-soc.com.ua/journal/08\\_Stepanenko.Pdf](http://i-soc.com.ua/journal/08_Stepanenko.Pdf).
20. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / У. Бек; пер. с нем. А.Б. Григорьева, В.Д. Седельника; послесл. В.Г. Федотовой, Н.Н. Федотовой. – М.: Прогресс-Традиция; Территория будущего, 2007. – 464 с. – (Сер. «Университетская библиотека Александра Погорельского»).
21. Бард А. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма / Александр Бард, Ян Зодерк-

- вист. – СПб.: Стокгольмська школа економіки в СПб., 2004. – 252 с.
22. Кастельс М. Галактика Інтернет: Розмишлення об Інтернеті, бізнесі і суспільстві: [пер. с англ.] / Мануель Кастельс. – Екатеринбург: У-Факторія, 2004. – 328 с.
23. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура: [пер. с англ.] / Мануель Кастельс. – М.: ГУ ВШЕ, 2000. – 608 с.
24. Бауман З. Індивідуалізоване суспільство / З. Бауман; пер. с англ. під ред. В.Л. Іноземцева. – М.: Логос, 2002. – 130 с.
25. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент / В. Бебик // Український центр політичного менеджменту. – 2012. – № 4–5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1190>.
26. Буряк В.В. Гражданское общество в эпоху глобальных трансформаций / В.В. Буряк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://sn-philcultpolsoc.crimea.edu/arhiv/2012/fil\\_24\\_3/004\\_buryak.Pdf](http://sn-philcultpolsoc.crimea.edu/arhiv/2012/fil_24_3/004_buryak.Pdf).
27. Валерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века / И. Валерстайн; пер. с англ./ под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2004. – 353 с.
28. Войтович Р.В. Глобальне суспільство як нова форма соціальної організації у сучасних умовах / Р.В. Войтович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05vrvosu.Pdf>.
29. Иноземцев В.Л. Глобализация: иллюзии и реальность / В.Л. Иноземцев // Свободная мысль – XXI. – 2000. – № 1. – С. 26–36.
30. Кружалова С.Е. Формирование и развитие глобального гражданского общества как способа «гуманизации» и «цивилизации» глобализации / С.Е. Кружалова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://>

[www.rusnauka.com/3.\\_KAND\\_2007/Politologia/16398.doc.htm](http://www.rusnauka.com/3._KAND_2007/Politologia/16398.doc.htm).

31. Кувалдин В.Б. Президентская и парламентская республики как формы демократического транзита. Российский и украинский опыт в мировом контексте / В.Б. Кувалдин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.polisportal.ru/index.php?page\\_id=51&id=434](http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=434).
32. Кукушкин А. После краха капитализма наступит коммунизм / А. Кукушкин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sorokinfond.ru/index.php?id=1193>.
33. Полтораков О.Ю. Глобальне громадянське суспільство в системі міжнародних відносин / О.Ю. Полтораков // Дослідження світової політики: зб. наук. пр. – К.: Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2008. – Вип. 44. – С. 149–156.
34. Резник Ю.М. Глобальное гражданское общество / Ю.М. Резник // Глобалистика: Энциклопедия / гл. ред. И.И. Мазур, А.Н. Чумаков. – М.: Радуга, 2003. – 1328 с.
35. Розенау Д. Управление неуправляемым: проблема глобального рассредоточения власти / Д. Розенау [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://politinform.ru/showObject/objectID/89>.
36. Співак В.М. Глобальне громадянське суспільство: реалії та майбутнє / В.М. Співак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc\\_gum/Vdakk/2010\\_1/34.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2010_1/34.pdf);
37. Трима К.А. Особливості функціонування глобального громадянського суспільства / К.А. Трима [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://istfak.org.ua/tendantsii-rozvytku-suchasnoisystemimizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovohopolitychnohoprotsesu/183-protsesy-rehionalizatsii/408-osoblyvostifunktsionuvannya-hlobalnohohromadyanskoho-suspilstva>.

38. Хелд Д. Демократия, национальное государство и глобальная система / Д. Хелд // Современная политическая теория. – М.: Nota Bene, 2001. – С. 278–331.
39. Чешков М. Государственность как атрибут цивилизации: кризис, угасание или возрождение? / М. Чешков. – М.: Б.в., 1993. – 40 с.
40. Shaw M. The State of Globalization: Towards a Theory of State Transformation / Martin Shaw // Review of International Political Economy. – 1997. – № 4. – P. 29–35.
41. Кастельс М. Коммуникация, власть и контрвласть в сетевом обществе // Социологический ежегодник, 2010.
42. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / пер. с нем. А.Б. Григорьева, В.Д. Седельника; послесловие В.Г. Федотовой, Н.Н. Федотовой. – М.: Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего» (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»), 2007. – 464 с.

Юрій МАТЕЛЕШКО,  
доцент кафедри країнознавства  
ДВНЗ «УжНУ»

## АНЕКСІЯ КРИМУ РОСІЄЮ ТА ЇЇ ГЕОПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

*Аналізуються дійсні та можливі геополітичні наслідки російської анексії Криму на національному (Україна, Росія), регіональному (ЄС, СНД) та глобальному рівнях. Особлива увага приділена системним наслідкам конфлікту, як для безпосередніх її учасників, так і для світової системи безпеки в цілому.*

**Ключові слова:** Крим, анексія, Україна, Росія, міжнародна безпека, геополітика.

*Анализируются действительные и возможные последствия российской аннексии Крыма на национальном (Украина, Россия), региональном (ЕС, СНГ) и глобальном уровнях. Особенное внимание уделено системным последствиям конфликта как для непосредственных его участников, так и для мировой системы безопасности в целом.*

**Ключевые слова:** Крым, аннексия, Украина, Россия, международная безопасность, геополитика.

*Real and possible geopolitical results of the Russian annexation of Crimea on the national (Ukraine, Russia), regional (EU, CIS) and global levels are considered in the article.*

**Keywords:** Crimea, annexation, Ukraine, Russia, international security, geopolitics.

Події, якими супроводжувалася анексія Криму, відзначалися надзвичайною стрімкістю та відбувалися за чітко спланованим сценарієм. На фоні української кризи у кінці лютого 2014 року в Автономній республіці Крим з'явилися озброєні формування в російській вій-

ськовій формі без знаків відмінностей, загони «самооборони» і «козаки». Порушуючи законодавство України, парламент Криму обрав новий уряд, одночасно почалося блокування військових частин української армії та захоплення української державної власності. Вже 16 березня 2014 року на поспіхом організованому референдумі жителі Автономної республіки Крим проголосували за відділення від України і приєднання до Росії [5]. 18 березня 2014 року було підписано Договір про прийняття Криму та м. Севастополя до складу Росії [3], а 21 березня 2014 року у Москві відповідний закон був скріплений високою державною печаткою [12]. Поспішне прийняття півострова до складу Росії завершилося.

Анексія Криму, яка була здійснена всього за три тижні, є не локальним конфліктом, а матиме системні наслідки як для безпосередніх її учасників, так і для міжнародного порядку в цілому. При цьому на першочергову увагу заслуговують наслідки в геополітичній сфері.

Спираючись на здобутки вітчизняних та зарубіжних дослідників, аналітиків та експертів (Г.Жиров, А.Октисюк, А.Соболев, Г.Кухалейшвілі, С.Шергін, Р.Вахітов, К.Телін, К.Саркісов, Г.Кіссінджер, М.Кросс, П.Дібб та ін. [4; 7; 9; 6; 13; 1; 11; 18; 15; 16; 14]), спробуємо з'ясувати геополітичні наслідки анексії Криму на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Найпершим геополітичним наслідком втрати Криму для України є суттєве зменшення її впливу в Чорноморському регіоні, а також потенційної можливості бути одним із ключових регіональних гравців (зокрема, в рамках ОЧЕС та ГУАМ).

До анексії Україна юридично контролювала близько третини Чорноморського басейну, їй дісталася найбільш приваблива частина радянського спадку. Більше неї контролювала тільки Туреччина. Росія отримала досить скромну частину на сході. Після березневих подій 2014 р. Україна втрачає приблизно більше половини



того, що у неї було. Наша держава закривається в двох обмежених басейнах (Одесько-Миколаївський і Азовський), причому останній повністю під контролем Росії, а перший не має особливого військово-стратегічного значення. Слід відмітити, що раніше Україна втратила і частину західної зони, де Румунія відібрала у неї околиці шельфової зони о. Зміїний. До цього слід додати зменшення чисельності ВМС України, руйнування системи їх базування, а також системи підготовки кадрів.

Як вважає А.Октисюк, у результаті анексії Криму, континентальна Україна знаходиться в глибокому «геополітичному мішку» [7] (небезпеку півдню країни несе Крим та Придністров'я, півночі – Білорусь, а сходу – російські сепаратисти).

Крім воєнної, виникає загроза для транспортної безпеки нашої держави. Україна втрачає низку стратегічно важливих морських портів у Керчі, Феодосії, Ялті, Євпаторії та Севастополі. У територіальні води Криму відходить 10-мильна територія від крайніх точок кожного берега півострова. Фактично, наша держава втрачає статус держави з найдовшою лінією чорноморського узбережжя [4, с. 69-70]. Також Україна втратила стратегічні підприємства, багаті родовища корисних копалин у надрах моря, котрі могли б диверсифікувати та посилити енергетичну незалежність країни від російських вуглеводнів.

Своєрідною ціною приєднання Криму став стрімкий відхід України від колишньої лінії співпраці з Росією. Істотним наслідком анексії, на думку А.Соболева, стала переорієнтація нашої держави на нових геополітичних союзників у Європейському, Євроатлантичному, Азіатсько-Тихоокеанському регіонах з остаточною відмовою від участі в СНД, Євразійському економічному та Митному союзах [9, с. 21].

Незважаючи на повернення України до політики євроатлантичної інтеграції, низка дослідників сумні-

вається в успішності цього напрямку. На думку деяких експертів, наявність військової бази ворожої країни в окупованому Криму служить одним з важелів стримування інтеграції нашої держави до НАТО [4, с. 69]. Розміщення іноземних контингентів третьої сторони на території країни-здобувача суперечить критеріям членства в Північноатлантичному альянсі. Крім того, Україні буде важко приєднатися до НАТО через наявність окупованої та невизнаної переважною більшістю країн світу території.

Якщо виходити з засад класичної геополітики, то, безперечно, Росія отримала вагомий геополітичний вигравш. На думку деяких експертів, після загарбання Абхазії та Криму, РФ повернула собі вплив у Чорноморському регіоні, який був у неї за часів СРСР. Таким чином, Російська Федерація контролює величезну частину узбережжя Чорного моря, починаючи від гирла грузинської річки Інгури, що на кордоні невизнаної Абхазії – закінчуючи західним мисом Кримського півострова Тарханкут [7]. Хоча безпосередня зона контролю Росії тепер становить близько 40% (так само, як і Туреччини), вона отримала стратегічний контроль над усім Чорноморським регіоном, оскільки Крим розташований майже в центрі Азово-Чорноморського басейну.

Росія отримала необмежений контроль над базою Чорноморського флоту в Севастополі, можливість повноцінного оновлення ЧФ, а також всі морські порти і військові бази в Криму (Керченська поромна переправа, Керченський морський торговий порт, Керченський морський рибний порт, Феодосійський морський торговельний порт, Ялтинський морський торговельний порт, Севастопольський морський торговий порт, Севастопольський морський рибний порт, Євпаторійський морський торговельний порт). Це, у свою чергу, посилює транспортну інфраструктуру РФ в Чорноморському регіоні.

Військово-морська база в Севастополі є найважливішим стратегічним об'єктом для переведення військових сил в зону Середземномор'я. Через неї Росія постачала військами і технікою режим Башар Аль-Асада протягом усієї громадянської війни в Сирії. Крім того, вона є єдиною в розпорядженні РФ, яка знаходиться в теплих водах і єдиним місцем на Чорному Морі, що не належить НАТО, не рахуючи Грузію [4, с. 69].

Відділення Криму від України відкриває РФ поле для військово-політичних маневрів. З'являється можливість використання території півострова для розміщення стратегічної авіації, ракетних комплексів ближче до кордонів Румунії та Болгарії, у якості нового контраргументу в суперечці з США щодо розміщення системи ПРО у Європі [4, с. 69-70].

Росія отримує практично повний контроль над Азовським морем, де вона одноосібно контролює вхід в акваторію, а також Керченською протокою (через яку здійснювався експорт-імпорт продукції України з портів Азовського басейну). У загальний баланс «ціни Криму» необхідно також вписати вивільнені кошти на облаштування Новоросійська, як основної бази ЧФ на національній території, а також витрати на переформатування і посилення інфраструктури Південного військового округу, у разі, якби Крим залишився за проєвропейським урядом нової України, що взяв курс на євроатлантичну інтеграцію.

Росія реалізувала модель інспірування сепаратизму та гібридної війни, яка може бути використана нею й надалі стосовно інших країн. Так, зокрема, вважає більшість (73%) експертів, опитаних Центром Разумкова [8, с. 18]. «Кримський синдром» загрожує ланцюговою реакцією насамперед у зонах «дрімаючих» або «заморожених» конфліктів.

Не можна виключати, що Росія, користуючись досвідом дій в Україні, й надалі продовжуватиме політику

«гібридного» захисту співвітчизників за кордоном. Так, 1 липня 2014 р. на нараді послів і постійних представників Росії В.Путін заявив: «...наша країна буде і надалі енергійно відстоювати права росіян, наших співвітчизників за кордоном, використовувати для цього весь арсенал наявних засобів: від політичних та економічних – до передбачених у міжнародному праві гуманітарних операцій, права на самооборону» [10]. Причому, під росіянами і російськомовними людьми останній має на увазі всіх, «які відчують себе частиною так званого широкого «русского мира», не обов'язково етнічні росіяни, але ті, хто вважають себе «русским человеком»» [10].

Саме з метою «захисту» російські війська окупували частину території нашої держави. Жертвою Росії можуть стати ще кілька країн пострадянського простору, де проживає багато етнічних росіян. Доречно зазначити, що в Гагаузії (Молдова) відбувся референдум, на якому більшість жителів підтримали вступ до Митного союзу, а в квітні 2014 р. Верховна Рада Придністров'я звернулася до РФ з проханням визнати її незалежність [8, с.18-19]. Особливо численні російські меншини в Казахстані та Латвії, стосовно якої Путін неодноразово висловлював невдоволення ставленням до етнічних росіян.

Зважаючи на вищенаведене, Кремлю може загрожувати втрата впливу серед колишніх радянських республік, зокрема, Центральної Азії. Нас не повинен обманювати той факт, що їхні лідери або прямо визнали приєднання Криму (як президенти Казахстану і Киргизії), або виступили з нейтральними заявами без жодного засудження дій Росії (як прес-служби МЗС Туркменії та Узбекистану). Керівництво цих республік так чи інакше залежить від Росії і до того ж всерйоз боїться організованих західними «демократомейкерами» власних «майданів». Однак слова Путіна про об'єднання «русского мира» теж мало кого радують. Їх можна зрозуміти у контексті відторгнення від, скажімо, Казахстану, північ-

них областей, населених переважно російськомовними жителями. Тим більше радикальні російські опозиційні політики на кшталт Едуарда Лимонова давно і відкрито вимагають цього. Крім цього, подібні заяви і дії Путіна – зайвий козир для антиросійськи налаштованих націоналістичних сил в цих республіках; вони давно звертаються до населення із запевненнями, що за євразійськими ініціативами РФ стоять імперські амбіції, які загрожують незалежності та територіальній цілісності цих країн. Фахівці з Центральної Азії вважають, що темпи євразійської інтеграції (про важливість якої так часто говорить сам Путін) тепер сповільняться [1]. Середньоазіатські політики стануть її поволи гальмувати і «про всяк випадок» вибудовувати таємні відносини із Заходом та Китаєм.

У той же час, внаслідок агресивних дій Росії у відношенні Грузії та України, серед країн СНД утверджується думка, що прагнення до демократії та зближення із Заходом означатиме загрозу для їх власної безпеки.

На думку Г. Кухалейшвілі, не можна виключати і сценарій дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Криму. У кримському суспільстві вже існують досить гострі протиріччя між етнічними росіянами та кримськими татарами. При цьому, бажання надати посильну військову допомогу одновірцям уже висловило близько 5 тис. добровольців, більшість із яких є громадянами Азербайджану і Туреччини. Не кажучи про можливості активізації діяльності у Криму ісламських екстремістів з Центральної Азії, Чечні, Татарстану [6].

Незважаючи на очевидний, на перший погляд, геополітичний виграв, багато хто вже сьогодні вважає, що у довгостроковій перспективі Росія зазнає істотних втрат. Так, на думку К.Теліна, у сучасному світі, де основні гравці використовують більш тонкі інструменти *soft power* або *smart power*, держава, яка спирається виключно на силові засоби в традиціях ХІХ – початку ХХ ст., приречена на невдачу [11]. Росія власними руками розмиває

той самий партнерський простір, конструювання якого було однією з ключових цілей МЗС в останні десятиліття, і обережна позиція Казахстану, Узбекистану та Китаю, які утрималися від голосування щодо резолюції ГА ООН про підтримку територіальної цілісності України [17] – красномовне тому свідчення.

У підсумку можливим є те, що Росія втратить стратегічне становище на пострадянському просторі, де вона зберегла роль якщо не гегемона, то сильного регіонального лідера, до якого примикають інші держави. З приєднанням Криму Росія стикається не тільки з ризиком втрати України, але й інших колишніх радянських республік.

Якщо говорити про більш глобальні наслідки анексії, то на думку експертів, опитаних Центром Разумкова, головними викликами російсько-українського конфлікту є такі:

- руйнування регіональної і глобальної систем безпеки (79%);
- зростання ймовірності застосування сили у вирішенні спорів між державами (59%);
- створення чергового «замороженого» конфлікту в Європі (45%);
- посилення політико-економічної конфронтації за всією Захід-РФ (36%);
- зниження ефективності міжнародних механізмів запобігання розповсюдженню ядерної зброї (27%) [8, с. 18].

Майже 80% експертів зійшлися на думці, що глобальна (ООН) та європейська (ОБСЄ) системи безпеки виявилися неспроможними адекватно та ефективно відреагувати на агресію РФ. Головний безпековий механізм світового співтовариства – Рада Безпеки ООН – заблокована Росією. Це показує неефективність післявоєнної глобальної системи безпеки, заснованої, зокрема, на двосторонніх та багатосторонніх договорах.

«Подвійний» прецедент у Криму може активізувати не тільки сепаратистські тенденції в інших державах, а й створити підґрунтя для силового приєднання спірних територій більш сильними у військовому плані гравцями. Наприклад, заморожені територіальні суперечки існують в Угорщини та Румунії (Трансильванія), Румунії та України (Буковина, частина Одеської області), Угорщини та Сербії (Воєводина), Албанії та Греції (Епір), Албанії та Македонії (Тетово). Також можлива ескалація конфлікту сербів та албанців на території Північного Косово. Крім того, активізація сепаратистських настроїв спостерігається у Шотландії (Велика Британія), Каталонії (Іспанія), Венетто (Італія), Курдистані (Туреччина, Ірак, Сирія). Урешті, кримський прецедент може стати підґрунтям для виникнення проблем із територіальною цілісністю самої Росії. Зокрема, йдеться про конфліктний потенціал економічно слаборозвиненого Далекого Сходу, який уже сьогодні є об'єктом демографічної експансії з боку КНР [6].

Кримський конфлікт посилює конфронтацію за віссю Захід–РФ, яка визначається безпрецедентною втратою взаємної довіри та може призвести до нової «холодної війни». Різку оцінку агресивним діям Кремля дав на сторінках «Вашингтон Пост» Генрі Кіссінджер: «Путіну слід усвідомити, якими б не були його образи, що політика мілітаризму призведе до нової холодної війни» [15]. Градус протистояння підвищує і географічна наближеність конфлікту до Європи, до головних держав глобального розвитку. При цьому поглиблюється поляризація (формується блоковість) на євразійському континенті. Нового конфронтаційного змісту набувають як форсовано створюваний Євразійський економічний союз, так і ОДКБ. Росія мобілізує союзників у форматі регіональної інтеграції для геополітичного протистояння із Заходом [8, с. 19].

Однак, є аналітики, які вважають, що хоча Кримська криза згуртувала країни Заходу та підштовхнула їх



лідерів до активізації співпраці з усіх напрямів, однак вони не прагнуть повернення часів «холодної війни» та абсолютної ізоляції Росії на міжнародній арені. На думку С.Шергіна, наміри та дії Заходу є раціональними й такими, що виключають будь-який серйозний конфлікт із Росією та тримають двері для дипломатії відкритими [13].

Російсько-український конфлікт поставив під сумнів ефективність міжнародних механізмів запобігання розповсюдженню ядерної зброї [8, с. 19]. Україна, позбавившись ядерного потенціалу під міжнародні гарантії (Будапештський меморандум), стала об'єктом агресії з боку держави, яка ці гарантії надала. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун на початку саміту з атомної безпеки, який відбувався з 24 до 25 березня у Гаазі, зазначив: «У випадку України гарантії безпеки були основоположною умовою її приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» [2]. За словами генсека ООН, надійність гарантій, наданих Україні Будапештським меморандумом, «серйозно підірвана» подіями у Криму. Наслідки конфлікту довкола Криму як для національної безпеки України, так і для національних нормативних документів щодо нерозповсюдження атомної зброї, на думку Пан Гі Муна, є глибинними [2]. Адже багато країн побачать гарантію своєї безпеки саме у володінні ядерною зброєю.

Не варто виключати і можливу втрату США лідируючої позиції, як «країни-умиротворювача». Слова представників американського уряду, підкріплені військовою та економічною потугою, завжди були важливим активом Вашингтона в міжнародних відносинах. У відповідь на агресію Росії в Україні США заявили про «серйозні наслідки». Якщо останніх не буде, то довіра до Вашингтону буде значною мірою підірвана. У такому разі Сполучені Штати ризикують тим, що в майбутньому такі країни, як Іран, Сирія чи Венесуела будуть ігнорувати їхню позицію.



Отже, анексія Криму Росією матиме довготривалі геополітичні наслідки не тільки для безпосередніх учасників конфлікту, але й для міжнародної системи в цілому. Втрата Криму остаточно послабила позиції України в Чорноморському регіоні. Наша держава позбулася території, яка має важливе геополітичне значення для розбудови комунікаційних зв'язків і зміцнення національної безпеки. Однак, анексія прискорить якщо не євроатлантичну, то, принаймні, європейську інтеграцію України, стане стимулом для проведення невідкладних політичних та економічних реформ. У короткочасній перспективі приєднання Криму розширює геополітичний вплив Росії у Чорноморському регіоні, але, разом з тим, несе стратегічну загрозу втрати нею впливу на держави колишнього СРСР (в першу чергу – України), а також послаблення лідируючих позицій у світі через протистояння з більш сильними західними акторами світової політики. Анексія Криму завдала остаточного удару по системі глобальної безпеки, що сформувалася після Другої світової війни. Неможливість запобігти та вирішити конфлікт через механізми ООН неминуче призведе до трансформації не тільки згаданої інституції, але й світової системи безпеки в цілому. Однак, на порозі цих змін може посилитися силовий (ядерний) фактор у міжнародних відносинах, а також активізація сепаратистських рухів у всьому світі.

### Список використаних джерел

1. Вахитов Р.Р. Присоединение Крыма: геополитические и геоэкономические выгоды и потери [Електронний ресурс] / Р.Р. Вахитов // Политическое образование. – Режим доступу: <http://www.lawinrussia.ru/node/319425>
2. Генсек ООН: ядерні держави порушили зобов'язання перед Україною [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/генсек-оон-ядерні-держави-порушили-зобовязання-перед-україною/a-17517695>

3. Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/20605>
4. Жиров Г.Б. Анексія Криму, причини та наслідки / Г.Б. Жиров // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – Вип. 45. – С. 68 – 72.
5. Крым выбрал Россию. 16.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.gazeta.ru/politics/2014/03/15\\_a\\_5951217.shtml](http://www.gazeta.ru/politics/2014/03/15_a_5951217.shtml)
6. Кухалейшвілі Г. Дивна війна в Криму: виклик міжнародній безпеці [Електронний ресурс] / Георгій Кухалейшвілі // UA Foreign Affairs. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/divna-viina-v-krimu-viklik-mizhnarodnii-bezpecii/>
7. Ок蒂斯юк А. Анексія Криму – геополітична втрата України [Електронний ресурс] / Анатолій Ок蒂斯юк. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/06/4/7027774/>
8. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій (аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2014. – № 5-6. – С. 2 – 39.
9. Соболев А.А. Нова зовнішня політика Кремля на українському напрямку / А.А. Соболев // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 3 (32). – С. 14 – 22.
10. Совещание послов и постоянных представителей России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/46131>
11. Телин К.О. Крым и Юпитер [Електронний ресурс] / К.О.Телин // Россия в глобальной политике. – 2014. – № 2. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/number/Krym-i-Yupiter-16581>

12. Федеральный конституционный закон Российской Федерации от 21 марта 2014 г. № 6-ФКЗ «О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов Республики Крым и города федерального значения Севастополя» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2014/03/22/krym-dok.html>
13. Шергін С. Чорноморський регіон: конфронтація чи діалог? [Електронний ресурс] / Сергій Шергін // UA Foreign Affairs. Зовнішні Справи. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/en/expert-opinion/view/article/chornomorskii-region-konfrontacija-chi-dialog/>
14. Dibb P. The Geopolitical Implications of Russia's Invasion of Ukraine [Електронний ресурс] / Paul Dibb. – Режим доступу: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lang=en&id=182189>
15. Henry Kissinger: To settle the Ukraine crisis, start at the end [Електронний ресурс] // The Washington Post. – 2014. – March 5. – Режим доступу: [https://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9\\_story.html](https://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html)
16. Mark C. The geopolitics of Russia's annexation of Crimea: narratives, identity, silences, and energy [Електронний ресурс] / Cross Mark. – Режим доступу: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15387216.2014.985241>
17. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014. # 68/262. Territorial integrity of Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.un.org/en/ga/search/view\\_doc.asp?symbol=A/RES/68/262](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262)
18. Sarkisov K. Russia's Annexation of Crimea and its Implications for East Asia: A Russian Perspective [Електронний ресурс] / Konstantin Sarkisov. – Режим доступу: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?id=178898&lng=en>

**Марія МЕНДЖУЛ**,  
кандидат юридичних наук, доцент,  
в.о. завідувача кафедри  
міжнародного приватного права,  
правосуддя та адвокатури ДВНЗ «УжНУ»

## **ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ БЮДЖЕТНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

*У статті досліджено окремі аспекти фінансової реформи в Україні та країнах Центрально-Східної Європи. Описано критерії оцінки рівня фіскальної децентралізації, проаналізовано досвід країн ЄС, а також зміст та результати бюджетної реформи в Україні.*

**Ключові слова:** фінансова система, децентралізація, бюджет, орган місцевого самоврядування.

*В статье исследованы отдельные аспекты финансовой реформы в Украине и странах Центрально-Восточной Европы. Описаны критерии оценки уровня фискальной децентрализации, проанализирован опыт стран ЕС, а также результаты бюджетной реформы в Украине.*

**Ключевые слова:** финансовая система, децентрализация, бюджет, орган местного самоуправления.

*The article examined some aspects of financial reform in Ukraine and the countries of Central and Eastern Europe. We describe the criteria for assessing the level of fiscal decentralization, analyzed the experience of the EU as well as the content and results of budget reform in Ukraine.*

**Keywords:** financial system, decentralization, budget, local government.

Проблема оптимального перерозподілу повноважень та фінансових ресурсів між центральними

органами влади та органами місцевого самоврядування є однією з найбільш актуальних у контексті забезпечення сталого розвитку територіальних громад в Україні та країнах Центрально-Східної Європи. Протягом тривалого часу науковці досліджують поняття, зміст та види децентралізації, зокрема В. Авер'янов[1], Є. Балацький[2], М. Мних[3], С. Осадчук[4], Н. Проць[5], Ю. Субботович[6] та інші. Водночас проблеми фінансової децентралізації публічної влади в контексті проведеної бюджетної реформи 2014-2015 рр. недостатньо досліджені, що і уможливило актуальність нашого дослідження.

Наукові публікації зарубіжних дослідників, що стосуються питань типів та форм децентралізації, переважно зосереджуються на таких типах як політична децентралізація, адміністративна децентралізація і фіскальна децентралізація[7]. Фінансова децентралізація — це процес розподілу функцій, фінансових ресурсів і відповідальності за їх використання між центральним і локальним рівнями управління. У зарубіжних країнах замість фінансової використовують термін фіскальна децентралізація. Основоположником останньої ідеї був американський економіст Ч. Тібо. На його думку, саме фіскальна децентралізація дає змогу субнаціональним органам управління отримувати автономію щодо фінансування та забезпечення населення суспільними й громадськими послугами. Він довів, що лише при фіскальній автономії субнаціональних органів управління публічні видатки відповідатимуть індивідуальним уподобанням споживачів згідно з їхніми потребами. Значний внесок у розвиток теорії фінансової децентралізації зробив англійській учений-економіст В. Оутс. Він запропонував таке її визначення: «децентралізація — це право незалежного прийняття рішень децентралізованими одиницями». Регіональні й місцеві органи влади мають можливість самостійно приймати рішення щодо фінансових питань і питань з управління територією [8].

Ступінь фіскальної децентралізації піддається кількісним і якісним оцінкам. Основними критеріями оцінки рівня фіскальної децентралізації вважаються:

- Співвідношення показників видатків місцевого самоврядування (місцевих бюджетів) та публічних видатків. Цей показник засвідчує ступінь децентралізації та деконцентрації публічних завдань і функцій, свідчить про фінансову спроможність місцевого самоврядування щодо їх виконання, а відтак і якість виконання. До держав, у яких місцеві видатки у відсотковому співвідношенні до публічних видатків сягають понад як 50%, належать Данія, Іспанія, Швеція.

- Обсяг видатків місцевих бюджетів до ВВП. Цей показник дозволяє побачити, яка частина публічних ресурсів є розподілена поміж суб'єктами місцевого самоврядування. Умовно показник, вищий від 15%, означає високий рівень децентралізації. В Європі серед таких держав – Данія, Швеція, Іспанія, Фінляндія, Нідерланди, Італія. Показник 15–10% – середній рівень децентралізації: Польща, Велика Британія, Угорщина, Чеська Республіка, Франція. Показник нижче 10% означає низький рівень децентралізації: Словаччина, Литва, Естонія, Португалія, Греція, Кіпр.

- Частка власних доходів у структурі доходів територіальних громад. Цей показник свідчить про фінансову самостійність (фінансову автономію) суб'єкта місцевого самоврядування. Серед країн, у яких частка власних доходів перевищує 50% – Швеція, Данія, Фінляндія, Франція, Люксембург, Кіпр, Австрія, Бельгія, Ірландія, Португалія та ін.

- Обсяг міжбюджетних трансфертів, зокрема, дотацій вирівнювання у структурі доходів місцевих бюджетів. Розмір цього показника безпосередньо свідчить про фінансову автономію місцевого самоврядування. Чим він вищий – тим нижчий рівень фінансової самостійності і незалежності місцевого самоврядування.[9]

Самодостатність місцевих фінансів у польській доктрині характеризують з огляду на такі показники-критерії: співвідношення поточних видатків і видатків бюджету розвитку; співвідношення видатків на виконання власних повноважень та видатків на виконання делегованих центральним урядом повноважень. Для прикладу: в Польщі в структурі місцевих видатків переважають видатки на виконання власних повноважень (91,8%). Особливо чітко це відстежується в гмінах – 93%, тоді як в повітах – 79,4%. Видатки на реалізацію делегованих повноважень сягають 8% [9].

В Україні реформування бюджетної системи з метою децентралізації триває вже більше двадцяти років, проте до 2014 р. спостерігався процес тільки більшої бюджетної централізації. Н.В.Проць обґрунтовує, що протягом 2008 – 2013 рр. рівень бюджетної централізації збільшився з 75,19% до 76,6%, і відповідно рівень децентралізації бюджетних ресурсів зменшився з 24,81% до 23,4%[5]. У 2014 році відбулося незначне збільшення частки у доходах зведеного бюджету – 77,8 %, при цьому відбулося зменшення частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету – 22,2%. [10]

Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28 грудня 2014 р. № 79-VIII в редакції від 26 квітня 2015 р. продовжив тривалу реформу бюджетної системи в Україні і заклав реальні інструменти фінансової децентралізації. Основна мета впроваджуваних реформ – децентралізація влади і суттєве розширення повноважень територіальних громад, що передбачає перерозподіл повноважень і ресурсів на національному, регіональному та місцевому рівнях, підвищення фінансової самостійності місцевих бюджетів, зміцнення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування.

На разі створено умови, які повинні стимулювати громади до об'єднання для посилення їх спроможності.



Крім того, розширено наявну дохідну базу місцевих бюджетів, в тому числі шляхом:

- Встановлення нових відсотків зарахування податку на доходи фізичних осіб (до бюджетів міст Автономної Республіки Крим республіканського та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад – 60 %, обласних бюджетів – 15 %, бюджету м. Києва – 40 %, бюджету м. Севастополя – 100 %). Варто відмітити, що відбулося скорочення відсоткового зарахування податку на доходи фізичних осіб на рівні міст обласного значення та м. Києва. Зокрема, ст. 65 Бюджетного кодексу України (із змінами, внесеніми згідно із законами № 2856-VI від 23.12.2010, № 5428-VI від 16.10.2012, та в редакції закону

№ 1588-VII від 04.07.2014) передбачала зарахування до бюджету м. Києва

50% податку на доходи фізичних осіб, до бюджетів міст республіканського АРК та обласного значення – 75%. Водночас, до проведеної бюджетної реформи 2014-2015 рр. до доходів бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення зараховувалося тільки 25% податку на доходи фізичних осіб.

- Встановлення нових відсотків зарахування екологічного податку (до бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів – 25% екологічного податку; до бюджетів міст Києва та Севастополя – 80% екологічного податку; до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів – 55 % екологічного податку).

- Закріплення за місцевими бюджетами надходжень від сплати державного мита (зараховується до бюджетів місцевого самоврядування за місцем вчинення дій та видачі документів) та акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі



підакцизних товарів, що зараховується до бюджетів об'єднаних територіальних громад, міських бюджетів.

- Закріплення за місцевими бюджетами надходження від сплати податку на майно, єдиного податку, туристичного збору, збору за місця для паркування транспортних засобів, а також плати за ліцензії, частини чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету в порядку, визначеному відповідними місцевими радами.

- Зарахування до місцевих бюджетів плати за надання адміністративних послуг, що справляється за місцем надання послуг, адміністративних штрафів та штрафних санкцій за порушення законодавства у сфері виробництва та обігу алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховуються за місцем вчинення порушення та ін.

Таким чином, до місцевих бюджетів повністю зараховуються місцеві податки та збори (податок на майно, єдиний податок, збір за місця для паркування транспортних засобів та туристичний збір), збільшено відсоток зарахування окремих загальнодержавних податків та зборів саме на рівні бюджетів об'єднаних територіальних громад, сіл, селищ, міст районного значення, а також урізноманітнено можливі джерела надходжень. Це в підсумку повинно призвести до більшої фінансової самостійності місцевих громад та зменшити їх залежність від міжбюджетних трансфертів.

Протягом тривалого часу податок на доходи фізичних осіб був найвагомим за обсягом джерелом доходної частини місцевих бюджетів в Україні – 61,4% від загальних надходжень місцевих бюджетів. У територіальному розрізі найбільший обсяг податку на доходи фізичних осіб надходив до районних бюджетів і становив 98%, до обласних – до 78 – 80%, (Миколаївської області – 80% доходів, Запорізької – 76%, Черкаської – 66%) до бюджету м. Києві – 40–45% доходів[5].

Після бюджетної реформи 2014-2015 рр. податок на доходи фізичних осіб залишився основним джерелом надходжень до місцевих бюджетів, при цьому збільшено відсоток зарахування саме до бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад.

Основою для збільшення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування повинно стати зарахування податку на майно у повному обсязі до місцевих бюджетів. Відповідно до ст. 265 Податкового кодексу податок на майно складається з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортного податку та плати за землю.

У країнах ЄС місцеві податки різноманітні. Так, у Словаччині до числа місцевих податків відносять: податок на нерухомість; податок з власників собак; податок на використання громадського простору; податок за надання житла; податок з автоматів для продажу; податок з невіграшних гральних автоматів; податок за в'їзд в історичну частину міста; податок з атомної установки [11].

В Угорщині при придбанні нерухомості (квартири або будинку) протягом 6 місяців необхідно сплатити разовий податок на придбання нерухомості, так званий угорський податок (0% – земля під будівництво, новобудови, 2% – вартість будинку або квартири до 4 млн форинтів (13 000e), 6% – вартість будинку або квартири понад 4 млн форинтів (13 000e), 10% – при купівлі готелю, бізнесу) [12].

Загалом більшість країн світу зараховує надходження від майнових податків саме до місцевих бюджетів. Значною їх частка є в доходах місцевих бюджетів Франції (до 20%), Румунії (19%), Польщі (14%), Великобританії та Латвії (13%), Литви (11%)[2]. Саме податок на нерухоме майно забезпечує до 95% надходжень до місцевих

бюджетів у Нідерландах, 81% – у Канаді, 52% – у Франції, від 10% до 70% – у США.

Щодо європейського досвіду, то варто відзначити Словаччину, яка провела успішні адміністративно-територіальну та бюджетну реформи. В ході бюджетної децентралізації, окрім розширення системи місцевих податків, держава передала на рівень місцевого самоврядування податок на доходи фізичних осіб. Зокрема, відповідно до чинних норм 70,3% податку належить органам місцевого самоврядування, 23,5% залишається бюджетам вищих територіальних одиниць і лише 6,2%, як було відзначено, надходить до державного бюджету [11]. Завдяки бюджетній децентралізації органи місцевого самоврядування отримали надійну фінансову базу, достатню для реалізації власних функцій. Якщо до 2005 року частка трансфертів в структурі доходної частини бюджету сягала 60 – 70%, то нині близько 70% доходів та витрат муніципалітетів ґрунтуються на власних джерелах, решту становлять цільові дотації з держбюджету. При цьому всі власні функції фінансуються місцевими бюджетами виключно за рахунок власних надходжень, а державні трансферти мають цільовий характер і спрямовані на фінансування делегованих державою функцій [11]. Впроваджені реформи дозволили сформуванню ефективної бюджетної системи з прозорими фінансовими потоками та забезпечили самостійність місцевих бюджетів.

В рамках бюджетної реформи в Україні також децентралізовано видаткові повноваження у соціально-культурній сфері, з державного на регіональний та місцевий рівень передається фінансування окремих закладів в освітній, медичній та культурній сферах тощо. Запроваджено нові види трансфертів (базова дотація, освітня субвенція, субвенція на підготовку робітничих кадрів, медична субвенція; субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру, реверсна дотація).

В Україні вже є перші результати впроваджених реформ, зокрема за січень – червень 2015 року до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) надійшло 44,6 млрд грн, що становить 60,7% від річного обсягу надходжень, затвердженого місцевими радами. Таким чином, приріст надходжень до загального фонду проти січня – червня 2014 р. (у співставних умовах та без урахування окупованих територій) склав 37,7% або + 12,2 млрд грн. Темп росту фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб у січні – червні 2015 р. у порівнянні з січнем – червнем 2014 р. становить 116, 2%, плати за землю – 125, 9%. При цьому, у 15 та 16 регіонах відповідно темп росту вище середнього по Україні. Загалом обсяг надходжень податку на доходи фізичних осіб за січень – червень становив 23 555,1 млн грн, рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами, становить 54,3%, надходжень плати за землю – 6 639,4 млн грн, рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами, – 57,4%. Надходження податку на нерухоме майно на 2015 рік затверджені місцевими радами в обсязі 226,2 млн грн. Фактичні надходження податку за січень – червень поточного року становили 274,7 млн грн. Станом на 1 липня 2015 р. фактичні надходження акцизного податку становили 3 240,9 млн грн, що в розрахунку на одного мешканця країни становить 75,2 гривні [13].

Досягненням проведення бюджетної реформи в Україні є зменшення ролі держави у фінансовому забезпеченні територіальних громад і одночасне створення можливостей для самостійної мобілізації додаткових інноваційних джерел надходжень з метою зміцнення доходної бази місцевих бюджетів. Водночас необхідно продовжити процес децентралізації, щоб відбулася не тільки формальна передача коштів на місцевий рівень, а й одночасне розширення обсягу повноважень органів місцевого самоврядування на достатній фінансовій основі.

Також залишається проблема запровадження максимального рівня прозорості використання бюджетних коштів органами місцевого самоврядування в Україні, при вирішенні якої необхідно враховувати досвід країн Центрально-Східної Європи.

### Список використаних джерел

1. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Факт, 2003. – 384 с.
2. Балацький Є.О. Бюджетна децентралізація: ефективність реформи на місцевому рівні / Є.О. Балацький, С.М. Фролов // *Економіка и управление: научно-практический журнал / Державний вищий навчальний заклад «Національна академія природоохоронного и курортного строительства»*. – Симферополь, 2011. – №. 4.– С. 97–103
3. Мних М. В. Бюджетна децентралізація та участь громадськості, а також депутатів місцевих рад в бюджетному процесі при формуванні місцевих бюджетів / М.В. Мних // *Ефективна економіка*. – 2014. – № 11. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3571>
4. Осадчук С.В. Бюджетна децентралізація: стан та перспективи / С.В. Осадчук // *Теорія та практика державного управління*. – 2008. – № 3 (22). – С. 274 – 281.
5. Проць Н.В. Формування податкових надходжень місцевих бюджетів в контексті бюджетної децентралізації / Н.В. Проць // *Фінансовий простір*. – 2015. – № 1 (17). – С. 221 – 227.
6. Субботович Ю. Бюджетна децентралізація та зміцнення фінансів органів місцевого самоврядування / Ю. Субботович// *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. – 2012. – Вип. 132. – С. 44 – 46.

7. Stacey, White. Government decentralization in the 21st century: a literature review (A report of the CSIS program on crisis, conflict, and cooperation). Center For Strategic And International Studies, – 2011, p. 3.
8. Бикадорова Н. О. Фінансова децентралізація місцевого самоврядування / Н.О. Бикадорова // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 2 (20). – С. 146-147 (С.145–151)
9. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / О.М. Бориславська, І.Б. Заверуха, А.М. Школик та ін.; Центр політико-правових реформ. – К., Москаленко О. М., 2012. – С. 14.
10. Набатова Ю.О. Формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів / Ю.О. Набатова, Т.В. Ус // Ефективна економіка. – 2015. – № 5. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4100>
11. Молдован О.О. Бюджетна децентралізація: досвід ефективної реформи Словаччини для України / О.О. Молдован – 2010. – С. 32.
12. Світовий досвід оподаткування: Угорщина // Державна фіскальна служба України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/arkchiv/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/hungary/>
13. Бюджетна децентралізація збільшила доходи місцевих бюджетів за 1-е півріччя 2015 року на 37% / Національна рада реформ // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reforms.in.ua/news/byudzhetna-decentralizaciya-zbilshyla-dohody-miscevyh-byudzhetiv-na-za-i-pivrichchya-2015-roku>.

Андрій МОЦА,  
кандидат юридичних наук,  
провідний спеціаліст НН Інституту  
євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ»

## ЩОДО ОКРЕМИХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

*Розглянуто окремі проблемні аспекти, які стосуються вирішення питання внутрішньо переміщених осіб в Україні. Здійснено аналіз сучасної ситуації у цій сфері, надані рекомендації з її поліпшення.*

**Ключові слова:** внутрішньо переміщені особи в Україні, вимушені переселенці, гібридна війна.

*В статье рассмотрены проблемные аспекты, касающиеся вопроса внутренне перемещённых лиц в Украине. Проведён анализ текущей ситуации в этой сфере, даны рекомендации по её улучшению.*

**Ключевые слова:** внутренне перемещённые лица в Украине, вынужденные переселенцы, гибридная война.

*Problems of the inwardly moved persons in Ukraine are considered in the article. The analysis of the present situation in this sphere and recommendations for its improving are presented.*

**Keywords:** inwardly moved persons in Ukraine, enforced migrants, hybrid war.

Анексія Російською Федерацією Криму та розв'язання військового конфлікту на Донбасі спричинили не лише поглиблення кризових явищ в українській економіці, знищення інфраструктури на Сході України, загибель людей тощо, але й появу внутрішньої та зовнішньої вимушеної міграції. Тисячі громадян України



змушені були покинути свої домівки, щоб уникнути збройних конфліктів і насильства.

Частина таких вимушених мігрантів звернулася за притулком до країн Євросоюзу, США, Канади, Російської Федерації та інших країн, однак переважна більшість з них стали внутрішніми переселенцями – так званими «внутрішньо переміщеними особами».

При цьому поняття «біженці» і «внутрішньо переміщені особи» суттєво відрізняються, хоча й мають окремі спільні риси.

Так, відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [3], біженцем є особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися туди внаслідок зазначених побоювань.

Як видно із означеного визначення, вказаний закон регулює питання захисту осіб, які не є громадянами України, і його не можна застосовувати для регулювання масової вимушеної міграції населення у межах України. Згідно з нормами міжнародного права, внутрішні переселенці не є біженцями, а являються саме внутрішньо переміщеними особами, що принципово відрізняє їх від біженців.

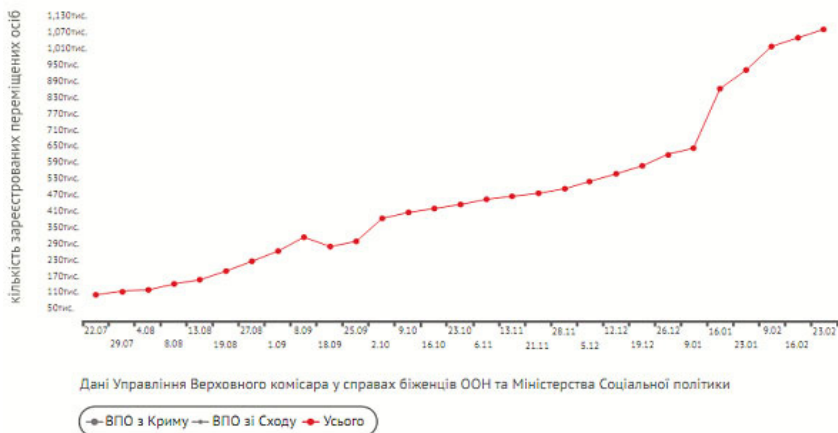
Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [4], внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, що постійно проживає в Україні, якого змусили або який

самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Біженці і внутрішньо переміщені особи змушені залишати свої місця проживання з однакових причин. Але біженці – це особи, які перетинають визначений на міжнародному рівні державний кордон країни, а внутрішньо переміщені особи залишаються на території своїх держав [2, с. 125].

Внутрішньо переміщені особи за часів незалежності України вперше були зафіксовані у 2014 році. Станом на кінець 2015 року в Україні нараховується понад один мільйон внутрішньо переміщених осіб (надалі скорочення – ВПО). З них, за приблизними оцінками, 20 000 – з Криму та понад 1 070 000 – зі Сходу України. Близько 60 % ВПО – це пенсіонери, 23 % – працездатні, 13 % – діти та 4 % – недієздатні особи [1].

Внутрішньо переміщені особи в Україні, липень 2014 - лютий 2015



Частка офіційно зареєстрованих ВПО становить близько 2,5-3 % від загальної кількості населення (загалом вимушеними мігрантами є близько 4 % населення України). За оцінкою Управління з координації гуманітарних питань ООН, 5 мільйонів осіб в Україні потребують безпосередньої гуманітарної допомоги. Понад 700 000 осіб перебралися за межі України, втікаючи від конфлікту на Сході України чи анексії Криму [1].

Водночас неможливо створити достовірний єдиний реєстр внутрішньо переміщених осіб, адже з урахуванням людей, які проживають у родичів або самотійно знайшли інше житло, не звертаючись за допомогою до держави, реальну їх цифру визначити дуже складно.

Незважаючи на прийнятий Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», нашій державі через відсутність належної міжвідомчої взаємодії доволі важко швидко вирішувати нагальні питання вказаної категорії людей. Саме тому доцільно розробити адекватні інструменти державного управління, чому допоможе європейський досвід і схвалені ООН у 1998 році Керівні принципи з питань переміщених осіб всередині країни [2, с. 125].

При цьому слід розуміти, що проблема ВПО не є чимось новим у світовій історії. Навіть за новітніх часів Україна вже стикалася із вимушеною внутрішньою міграцією після Чорнобильської катастрофи у 1986 році, коли було примусово переселено понад 162 000 осіб із заражених територій. Незважаючи на це, в Україні відсутній досвід здійснення відразу повного комплексу необхідних у такій ситуації дій стосовно кожної внутрішньо переміщеної особи: реєстрації, здійснення міжвідомчої координації, взаємодії з неурядовими та міжнародними організаціями, впровадження системного підходу до вирішення існуючих проблем тощо.

Так, для розв'язання вказаних проблем різними країнами розроблено комплекс інструментів, зокрема

вироблено політику щодо ВПО як основний елемент забезпечення їхніх нагальних потреб у довготерміновій перспективі. При цьому необхідно усвідомлювати не лише процес переміщення та його причини, але й ті соціальні та інші трансформації, що він спричинить.

У зв'язку з цим, на основі Керівних принципів щодо внутрішньо переміщених осіб [5] у рамках спільного проєкту «Brookings» та Університету Берна було розроблено національну рамку відповідальності щодо ВПО. Цей документ містить 12 принципів, на основі яких здійснюється оцінка ситуації з ВПО [6] у конкретній країні. Ці принципи охоплюють увесь спектр питань, відповідно до яких може здійснюватися оцінка поступу тієї чи іншої країни у поліпшенні становища ВПО. До таких принципів відносять [1]:

- 1) запобігання переміщенню та мінімізація його негативних наслідків;
- 2) підвищення обізнаності щодо проблеми в загальнонаціональних масштабах;
- 3) збір даних щодо кількості та становища ВПО;
- 4) організація навчання щодо прав ВПО;
- 5) створення юридичних механізмів для захисту прав ВПО;
- 6) розробка національної політики щодо внутрішньо переміщених осіб;
- 7) створення інституцій, які б відповідали за вирішення проблем ВПО;
- 8) заохочення національних правозахисних груп до залучення ВПО у їхню роботу;
- 9) забезпечення участі ВПО у прийнятті рішень;
- 10) підтримка системного вирішення проблем ВПО;
- 11) залучення достатніх ресурсів для вирішення проблем;
- 12) співпраця з міжнародними інституціями, якщо національних ресурсів недостатньо.

Результати досліджень виконання вказаних принципів показують, що визначальним фактором при вирішенні проблем ВПО є політична воля держави. У спільному дослідженні «Brookings» та Лондонської школи економіки акцентується на тому, що керівництво країн, як правило, не може контролювати і відповідати за процеси, які призводять до переміщення, проте вони мають змогу та інструментарій для поліпшення становища ВПО, гарантування їхніх прав та свобод.

Спробуємо проаналізувати сучасну ситуацію в Україні з даного питання, ґрунтуючись на викладених вище принципах [1].

### **1. Запобігання переміщенню та мінімізація його негативних наслідків**

Цей принцип є основним для роботи з внутрішньо переміщеними особами під час конфлікту. У першу чергу, потрібно працювати над мінімізацією негативних наслідків конфлікту чи уникненням конфлікту взагалі. Ця основоположна норма закладена в Керівні принципи щодо ВПО [5], на ній наголошують і ті організації, що безпосередньо залучені до роботи з ВПО.

Вимушене переміщення стало чи не єдиним способом убезпечення людей під час активної фази бойових дій. Повернення внутрішньо переміщених осіб та біженців до місць, звідки вони були змушені виїхати, є можливим лише за умови гарантування їхньої безпеки там та відновлення інфраструктури життєзабезпечення.

Також, зважаючи на можливість перетворення збройного конфлікту на Сході України у так званий «заморожений», про що говорить більшість експертів, неможливість у короткостроковій перспективі повернення внутрішньо переміщених осіб до місць постійного проживання, необхідно на державному рівні, насамперед законодавчо, сформуванати політику інтеграції таких осіб до нового для них суспільства. Це набуває особливої ваги, зважаючи на, здебільшого, різну ментальність та по-

літичні погляди жителів Сходу України, які складають більшість переміщених осіб та інших регіонів нашої держави.

## **2. Підвищення обізнаності щодо проблеми у загальнонаціональних масштабах**

На загальнонаціональному рівні дискусії щодо проблем внутрішньо переміщених осіб почалися вже після розгортання конфлікту, як результат тиску з боку громадськості, що помітила проблему раніше, ніж державні інституції [1]. Якщо після окупації Криму мова йшла винятково про людей, що тікають від політичних переслідувань та є лояльними до України, то ситуація із ВПО зі Сходу відмінна як у кількісному, так і в причинному відношенні. У цьому випадку має місце втеча саме від військового конфлікту і гуманітарної кризи, а вже потім від політичних переслідувань (хоч і ця причина була вагомою для переміщених на початковому етапі розгортання конфлікту).

Необхідність вирішення проблем ВПО закріплена у двох документах, до яких звертаються в контексті вироблення політики. Це коаліційна угода, яку підписали 5 фракцій українського парламенту (Блок Петра Порошенка, Народний фронт, Самопоміч, Батьківщина та Радикальна партія), де зазначено:

«6.1.10. Законодавче закріплення статусу вимушених переселенців з тимчасово окупованої території Криму і Севастополя, а також тимчасово непідконтрольних органам влади України територій Луганської та Донецької областей, що гарантує переселенцям всю повноту громадянських прав у місцях тимчасового проживання та передбачає соціальні гарантії, що враховують особливості статусу цієї категорії громадян» [7].

Іншим документом є програма діяльності уряду, де зазначено необхідність «соціального захисту, працевлаштування та реінтеграція внутрішньо переміщених осіб», а також «залучення для тимчасово переміще-

них осіб, українських громадян на Донбасі та в Криму, зокрема кримських татар, допомоги від ООН, країн-членів «Групи семи» та ЄС» [8].

Це питання підіймалося в ході як президентської, так і парламентської виборчих кампаній, однак не було одним з ключових. Наразі воно висвітлюється на загальнонаціональному рівні, однак ситуація з ВПО потребує додаткового аналізу для більш обґрунтованого вироблення політики.

### **3. Збір даних щодо кількості та становища ВПО**

Розуміючи важливість якісних даних, міжнародні інституції наголошують на необхідності запуску повноцінної реєстрації ВПО відповідно до постанови КМУ від 1 жовтня 2014 р. № 509 [9]. Хоч ця система не є достатньо гнучкою, вона дозволяє отримати дані щодо кількості переміщених осіб, їхніх вікових та гендерних характеристик, працевлаштування та регіонального розподілу.

Міжнародні рекомендації та оцінки роботи з даними щодо ВПО наголошують на необхідності розширення переліку даних, застосування різноманітного інструментарію – соціологічних опитувань, вибіркового обстеження домогосподарств та ін. Кінцевою метою збору даних щодо ВПО є формування повноцінного відображення ситуації з ВПО.

Зараз ведеться робота над оновленою системою, яка частково відповідає цим характеристикам, буде включати розподіл гуманітарної допомоги та матиме весь інструментарій для постійного відслідковування потреб ВПО. Втім, залишаються проблемні питання щодо запуску цієї системи та налагодження міжвідомчої координації для її повноцінної роботи.

### **4. Організація навчання щодо прав ВПО**

Оскільки разом з ВПО постали виклики, з якими українські чиновники не стикалися раніше, їх ознайомлення з термінологією, правами, іноземним досвідом є надзвичайно важливим для ефективної реалізації дер-



жавної політики. Наскільки управлінці були далекі від розуміння проблеми, показав перший проект Закону «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», де для визначення цієї категорії громадян вживався термін «внутрішні мігранти» [1].

В Україні навчання щодо прав та потреб ВПО так централізовано і не проводилося. Натомість мали місце різноманітні тренінги, круглі столи, зустрічі з представниками неурядового сектору, підтримані міжнародними донорами. Тренінги здебільшого стосувалися реалізації конкретних прав ВПО, обліку, запобіганню дискримінації тощо.

Іноземні експерти радять на загальнодержавному рівні провести навчання для якнайширшого кола осіб, до якого обов'язково повинні бути включені керівні кадри на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях, співробітники правоохоронних органів, адміністрацій місць компактного проживання ВПО та органів, які займаються їхнім соціальним забезпеченням, парламентарі, представники правозахисних організацій та громадянського суспільства тощо.

**5. Створення юридичних механізмів для захисту прав ВПО**

**6. Розробка національної політики щодо внутрішньо переміщених осіб**

**7. Створення інституцій, які б відповідали за вирішення проблем ВПО**

Вказані три критерії наразі дуже важко розділяти і аналізувати окремо.

Нерозуміння ситуації на початковому етапі та подальші кроки спричинили певну структурну невизначеність у створенні механізмів, політик та інституцій для вирішення проблем ВПО.

Результатом дискусій про утворення єдиного органу, який би відповідав за роботу з переміщеними особами, стало створення в липні 2014 року Державної служ-

би України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб. На жаль, більше нічого про цей орган ми не можемо сказати. Від моменту створення він так і не запрацював, не було обрано голову та не розроблено нормативну базу.

Відповідною постановою від 22 жовтня 2014 року його було перейменовано на Державну службу України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя. Ця структура знаходиться у прямому підпорядкуванні Кабінету Міністрів України, і досі невідомо, чи буде вона займатися питанням переміщених осіб.

Іншим органом, що має працювати з ВПО та відповідає за відновлення інфраструктури, є Державне агентство з відновлення Донбасу. У агентства передбачена функція «сприяння в установленому законодавством порядку соціальному забезпеченню переміщених осіб». На жаль, діяльності цього відомства, яка б відповідала зазначеному завданню, також не спостерігається [1].

Створення законодавчої бази щодо захисту прав ВПО реально почалося після прийняття Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», від якого потрібно відштовхуватися при виробленні політики щодо ВПО. Функції вироблення політики покладено на Кабінет Міністрів України. Було прийнято низку нормативних актів для забезпечення базової матеріальної підтримки внутрішньо переміщених осіб.

На жаль, на думку іноземних експертів, такі рішення не базовані на розумінні потреби розбудувати інституційну спроможність [1], зокрема належного рівня міжвідомчу взаємодію. У виробленні політики відсутня системність та логіка. Вона формується низкою державних органів, міжнародних організацій та волонтерських ініціатив без належної координації, а також страждає від відсутності спільного бачення кінцевого результату цієї політики. Наразі основні функції з вироблення по-

літики виконує Міністерство соціальної політики (в якому працює профільний відділ) в координації з іншими міністерствами [1].

### **8. Заохочення національних правозахисних груп до залучення ВПО у їхню роботу**

З появою перших внутрішньо переміщених осіб до захисту їхніх прав та забезпечення гуманітарних потреб активно включилися як традиційні правозахисні організації, так і десятки новостворених. Однак політика залучення внутрішньо переміщених осіб до участі в роботі правозахисних організацій як така відсутня, проте є ціла низка низових ініціатив та організацій, які засновані внутрішньо переміщеними особами чи вихідцями з окупованих регіонів. Деякі з них отримали фінансову підтримку міжнародних донорів або стали виконавчими партнерами міжнародних організацій [1].

На жаль, від початку конфлікту офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, зважаючи на свої обмежені фінансові ресурси та необхідність скоротити штат на 20 % відповідно до вимог закону про державний бюджет, сфокусував свою роботу лише на захисті прав окремих категорій громадян (діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, люди з обмеженими можливостями, ув'язнені), а також на нагляді за справами, які набули розголосу (йдеться, в першу чергу, про викрадення та вбивства людей в АР Крим).

Проте ледь не єдиний механізм, який залишився у розпорядженні Уповноваженого, – це привернення уваги міжнародних організацій до цих проблем. Саме завдяки застосуванню міжнародних інструментів вдалося вивезти більшість дітей із дитбудинків в зоні АТО, хоча, за даними секретаріату

Уповноваженого, на сьогодні там все ще залишається близько 2000 дітей [1].

Для підвищення ефективності роботи у секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради України з прав люди-

ни на початку лютого 2015 року, за рекомендаціями Ради Європи та ОБСЄ, було запроваджено посаду представника Уповноваженого з питань дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та створено відповідний структурний підрозділ. Основне завдання новоствореного підрозділу — моніторинг дотримання прав внутрішньо переміщених осіб, сприяння у закріпленні на законодавчому рівні гарантій реалізації прав внутрішньо переміщених осіб, моніторинг належної практики застосування законодавства, співробітництво з міжнародними організаціями, волонтерами, інститутами громадянського суспільства.

Саме для того, аби вивести на новий рівень якість співробітництва, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та низкою громадських організацій укладено Меморандум про створення Ресурсного центру для допомоги вимушеним переселенцям. Ресурсний центр здійснює як аналітичну роботу, зокрема у правовій сфері, з метою поліпшення нормативно-правової бази, так і надає безпосередню гуманітарну та консультативну допомогу внутрішньо переміщеним особам в місцях компактного проживання [1].

#### **9. Забезпечення участі ВПО у прийнятті рішень**

Забезпечення активної участі ВПО у прийнятті рішень, що стосуються пошуку довгострокових вирішень проблем, з якими вони зіткнулися, є однією з рекомендацій іноземних експертів, зокрема «Brookings». При наданні допомоги, плануванні розподілу коштів, розробці нормативно-правових актів потрібно залучати, наскільки це можливо, ВПО до прийняття рішень, а також підвищувати представництво ВПО, які пройшли підготовку або мають відповідну кваліфікацію, на всіх адміністративних рівнях організацій та інституцій, котрі впроваджують програми, стосуються ВПО, а також забезпечують доступ ВПО до цих працівників [1].

Участь ВПО у процесі прийняття рішень, що їх стосуються, є невід'ємним і необхідним елементом ефективності і прозорості системи впровадження державної політики. Це сприятиме вибудовуванню дійового механізму взаємодії адміністративного апарату різних рівнів та безпосередньо ВПО на місцях.

#### **10. Підтримка системного вирішення проблем ВПО**

Системне вирішення проблеми в даному контексті означає, що політика щодо ВПО має бути настільки ефективною, щоб досягнути кінцевої мети – зникнення потреби у додатковому захисті для ВПО. Це питання потребує комплексності дій та координації між різними інституціями.

Можна виділити три підходи до вирішення проблеми [1]:

- стала реінтеграція в місцях походження (мається на увазі місця, куди повернулися ВПО);
- місцева інтеграція на території, де ВПО знайшли притулок;
- стала інтеграція в інших регіонах країни.

Як було сказано вище, на даному етапі не варто говорити про системність вирішення проблем ВПО через відсутність комплексної політики щодо ВПО, яка лежить в основі повноцінної інтеграції цих осіб, активний військовий конфлікт, що не дає змоги повноцінно забезпечити умови для безпечного повернення та реінтеграції та через відсутність підрахунків щодо фінансового аспекту інтеграції.

#### **11. Залучення достатніх ресурсів для вирішення проблеми**

Міжнародні гуманітарні інституції наголошують, що Україна, зважаючи на економічну кризу, бюрократичні перепони та, насамперед, військовий конфлікт, має доволі обмежені можливості для оперативного реагування на нові виклики та загрози. Це, у першу чергу,

стосується фінансування, виділення тимчасового житла та інших матеріальних цінностей, які можна залучити за допомоги перерозподілу ресурсів всередині держави [1].

Вказані проблеми посилюються в областях України, де зафіксовано найбільшу кількість ВПО. Такі проблеми вимагають додаткового регулювання та прозорого перерозподілу коштів для тих регіонів, які цього потребують. Попередніми варіантами програм інтеграції та інших політик щодо ВПО такі механізми не передбачені.

## **12. Співпраця з міжнародними інституціями, якщо національних ресурсів недостатньо**

Беззаперечно, можна констатувати брак національних ресурсів для допомоги ВПО, але, з іншого боку, неможливо спрогнозувати, скільки ресурсів ще потрібно залучити. Співпраця з міжнародними організаціями також проводиться не зовсім системно, а здійснюється на місцевому рівні чи в межах вертикалі певних держаних установ.

Робота та координація міжнародних організацій відбувається на основі Плану стратегічного гуманітарного реагування [10], до якого закладено оцінку ситуації щодо ВПО та оцінку ресурсів, які потрібно залучити. Аналіз здійснюється на основі кластерного підходу. В межах цього підходу визначається набір проблемних сфер (освіта, тимчасовий притулок, продовольча безпека, охорона здоров'я/харчування, засоби для існування/якнайшвидше відновлення, захист, водопостачання, санітарія та гігієна і загальна координація), в межах яких працюють відповідні організації та визначається цільова група, яка отримуватиме допомогу.

План стратегічного гуманітарного реагування на 2015 рік визначає 5 млн людей, що потребують допомоги, та 3,2 млн людей, що отримують допомогу відповідно до запланованих заходів. Для виконання цього плану потрібно залучити 316 мільйонів доларів [10]. Ці дані є єдиним доступним описом ситуації, що містить як оцін-

ку матеріальних потреб, так й індикатори досягнення результатів роботи.

Донедавна перепоною наданню гуманітарної допомоги були нормативні акти, відповідно до яких благодійна допомога від міжнародних організацій обкладалася 15 % податку на доходи фізичних осіб. На необхідності скасування цієї норми наголошувала більшість міжнародних донорів, які не бачать логіки у обкладанні податком гуманітарної допомоги для ВПО. Відповідні зміни були прийняті українським парламентом 2 березня 2015 року [1].

### **Висновки**

1. Визначення підходів до вирішення проблем ВПО повинне відштовхуватися від розуміння того, що «гібридна війна» має досить неоднорідну динаміку і саме це унеможлиблює безпечне повернення і впливає на характер вимушеного переміщення [1].

2. Відповідно до Керівних принципів щодо внутрішньо переміщених осіб [5], відповідальність за долю ВПО лежить на уряді країни громадянства. На цьому положенні і ґрунтуються вимоги ст.2 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [4]. Проте декларативних, хоч і законодавчих, норм недостатньо. Для якісного вирішення проблеми необхідна розробка цільових державних програм, зокрема для пошуку довгострокових рішень щодо забезпечення житлом, працевлаштування, інтеграції до нового суспільства тощо.

3. Відсутність комплексності у виробленні та впровадженні політики щодо ВПО є однією з визначальних проблем як у сфері державного управління, так і у законодавчій, соціальній тощо. Наразі не існує інституції, яка б могла зосередити всі ресурси для роботи в цьому полі чи, принаймні, координувати таку роботу. Кроки з визначення такої установи чи її створення, надавши дуже обмежений інструментарій, не дають істотних результатів.



4. Розумне використання наявних ресурсів, що виділені для покриття першочергових потреб ВПО (матеріальна допомога, тимчасове житло, працевлаштування), та перерозподіл ресурсів, особливо для регіонів з великою кількістю ВПО [1];

5. В умовах кризових явищ в економіці України вітчизняним органам державної влади доцільно активізувати роботу над програмами, які не передбачатимуть великих витрат з держбюджету, але сприятимуть економічній активності ВПО:

а) систематизація збору даних щодо потреб, кваліфікації ВПО з подальшим моніторингом працевлаштування;

б) забезпечення якісних програм перепідготовки ВПО;

в) розширення списку пільг для працедавців, які приймають на роботу ВПО.

Усе це потрібно вписати у повноцінну програму працевлаштування ВПО із зазначенням чітких термінів та індикаторів її реалізації [1].

6. Необхідно якнайскоріше активізувати співпрацю з міжнародними донорами щодо цільової допомоги для вирішення першочергових потреб внутрішньо переміщених осіб, фінансової допомоги для розгортання інфраструктурних проєктів, які були б націлені на вирішення проблем ВПО через їх залучення до роботи над цими проєктами і подальше використання цих інфраструктурних об'єктів переміщеними особами (виробничі потужності, житло, соціальна інфраструктура).

### **Список використаних джерел**

1. Солодюк А. Вироблення політики щодо внутрішньо переміщених осіб / А. Солодюк, Т. Доронюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.irf.ua/content/files/dp-2015-7.pdf](http://www.irf.ua/content/files/dp-2015-7.pdf)
2. Тищенко Н.І. Внутрішньо переміщені особи в Україні як проблема сьогодення / Н.І.Тищенко, Б.Ю. Пі-

- роцький // Молодий вчений. – 2014. – № 10 (13). – С. 124–126.
3. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 року (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.
  4. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 року (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
  5. Керівні принципи ООН з питань переміщених осіб всередині країни від 22.07.1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/internal\\_displacement\\_principles.shtml](http://un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml).
  6. Kälin, Walter. Addressing Internal Displacement: A Framework for National Responsibility. Washington, DC: Brookings Institution. – U of Bern Project on Internal Displacement, 2004.
  7. Коаліційна угода. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://solydarnist.org/wp-content/uploads/2014/11/the\\_coalition\\_agreement\\_1.pdf](http://solydarnist.org/wp-content/uploads/2014/11/the_coalition_agreement_1.pdf).
  8. Програма діяльності Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/26-19>.
  9. Постанова КМУ від 01.10.2014 р. №509 «Про облік осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF>.
  10. Strategic response plan for Ukraine 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.humanitarianresponse.info/operations/ukraine/document/2015-ukraine-humanitarian-response-plan>

**Пётр ТОКАРЬ,**

директор Українського центра науки і культури  
при Посольстві України в Республіці Казахстан,  
зарубежний професор ЕНУ ім. Л.Н.Гумилёва

**Святослав РУБАН,**

студент магістрант спеціальності «Політологія»  
ЕНУ ім. Л.Н. Гумилёва

## УКРАИНСКО-КАЗАХСТАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: КУЛЬТУРНО-ГУМАНИТАРНОЕ И НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

У цій статті надано аналіз основних напрямів культурно-гуманітарного та науково-технічного співробітництва України з Республікою Казахстан. Визначені досягнення та перспективи співпраці в цих областях.

**Ключові слова:** культурно-гуманітарне співробітництво, науково-технічне співробітництво, українська діаспора, казахська діаспора.

В этой статье дан анализ основных направлений культурно-гуманитарного и научно-технического сотрудничества Украины с Республикой Казахстан. Определены достижения и перспективы сотрудничества в этих областях.

**Ключевые слова:** культурно-гуманитарное сотрудничество, научно-техническое сотрудничество, украинская диаспора, казахская диаспора.

*In this article analyzes the main directions of cultural-humanitarian and scientific-technical cooperation between Ukraine and Republic of Kazakhstan. Identified the achievements and prospects of cooperation in these areas.*

**Keywords:** cultural and humanitarian cooperation, scientific and technical cooperation, Ukrainian diaspora, Kazakh diaspora.

Республика Казахстан занимает важное место во внешней политике Украины. Межгосударственное сотрудничество двух стран обусловлено общей историей в советскую эпоху, традиционно крепкими связями двух диаспор, дружественными политическими и экономическими отношениями. Несмотря на то, что в последнее время украинско-казахстанское сотрудничество все больше привлекает внимание украинских ученых, тема культурно-гуманитарного и научно-технического сотрудничества остается не полностью раскрытой. Основной целью этой статьи является исследование культурно-гуманитарного и научно-технического сотрудничества Украины с Республикой Казахстан. Среди отечественных ученых, исследующих эти вопросы следует отметить работы: В. Литвина, В. Лажника, А. Жумабаева, Л. Мазуко, Н. Мхитаряна и других [1].

Отношения между двумя странами в этих областях подкреплено прочной законодательной базой и опираются на договоры: о дружбе и сотрудничестве между Украиной и Республикой Казахстан от 20 января 1994 года; об экономическом сотрудничестве на 1999 – 2009 годы (действующий и пролонгированный) и соглашения: между Министерством образования и науки Украины и Министерством образования и науки Республики Казахстан о сотрудничестве в области образования и науки (14.09.2010 года); о сотрудничестве в области образования (в рамках сотрудничества стран-участниц СНГ) от 15.05.1992 года; о принципах признания и нострификации документов об ученых степенях, сопоставимости ученых степеней от 17.05.1993 года (Азербайджанская Республика, Республика Беларусь, Республика Казахстан, Республика Кыргызстан, Российская Федерация, Туркменистан, Республика Узбекистан, Украина, Республика Молдова); между Кабинетом Министров Украины и Правительством Республики Казахстан о военно-техническом сотрудничестве; об укреплении

нии научно-технического сотрудничества и организации обмена опытом работы в области ликвидации последствий радиоактивного воздействия и лечения заболеваний, связанных с радиацией; между Правительством Украины и Правительством Республики Казахстан о сотрудничестве в области исследования и использования космического пространства; между Кабинетом Министров Украины и Правительством Республики Казахстан о взаимном признании и эквивалентности документов об образовании, ученых степенях и ученых званиях, заключенное 26.09.2001 года, и другие [2].

Необходимо отметить, что плодотворному сотрудничеству Украины с Казахстаном в культурно-гуманитарной и научно-технической сферах способствуют общие моменты истории двух стран. Сегодня известны многие факты героической борьбы казахстанских воинов за освобождение Украины от фашистских войск. В битве за Днепр отличился прославленный летчик-штурмовик, дважды Герой Советского Союза Талгат Бегельдинов, который участвовал в боях за освобождение Киева и других украинских городов. Активным участником партизанской борьбы в Украине стал казахский учитель Касым Кайсенов, один из немногих давший объективную оценку национально-освободительной борьбе в Западной Украине накануне и в годы войны. Партизанский командир был награжден орденом Богдана Хмельницкого и другими наградами. Это стало одним из многочисленных свидетельств и символов боевого братства народов Украины и Казахстана. В мае 2005 года в городе Синельниково (Днепропетровская область) был открыт памятник сыну Жамбыла – воину 19-го отдельного кавалерийского корпуса Алгадая Жамбилова, погибшего в феврале 1943 года при освобождении Украины [3]. Сегодня становятся известными и новые факты борьбы казахов в Украине. Силами харьковского объединения казахов «Бирлик» были найдены материалы о неизвестной 106-й казахской

кавалерийской дивизии, солдаты которой погибли во время харьковского котла 1942 года. Силами энтузиастов этого объединения, музея Второй мировой войны в г. Киев, много казахов нашли под Харьковом и в других местах могилы своих предков. Поиски продолжаются до сих пор. На сегодняшний день ученые обеих стран тесно сотрудничают в этом направлении. Так, 5 мая 2015 г. Институт истории государства КН МОН РК провел презентацию коллективной монографии «Участие казахстанцев во Второй мировой и Великой отечественной войне в странах Европы», подготовленную к 70-летию Победы. Кроме этого, на следующий день в Украинском центре науки и культуры при Посольстве Украины в Казахстане состоялся круглый стол «Украина и Казахстан в годы Второй мировой войны», в заседании которого приняли участие ведущие казахстанские ученые-историки, преподаватели Евразийского национального университета имени Льва Гумилева, члены Республиканского объединения «Совет украинцев Казахстана» и Ассоциации казахстанско-украинской дружбы, учителя школ Астаны и дипломаты Посольства Украины. Участники заседания почеркнули, что сотрудничество в культурно-гуманитарной сфере развивается активно.

Было четко зафиксировано в резолюции заседания, что как и в этой книге, в научный оборот необходимо вводить такие понятия, как Вторая мировая война, а не только Отечественная; не немецко-фашистские захватчики, а нацистские и фашистские оккупанты и другие. По словам бывшего посла Украины в РК Олега Демина, «активизации сотрудничества в области образования требует динамика развития украинского-казахстанского сотрудничества» [4]. Его главными направлениями остаются образование, наука, культура, туризм и спорт, углубление региональных связей, содействие украинской диаспоре в Казахстане и казахстанской в Украине в удовлетворении их культурных потребностей, поддерж-

ке их связей с этнической Родиной. Украинцы Казахстана – важный демографический, интеллектуальный и социально-культурный ресурс для расширения контактов между людьми, углубления взаимодействия двух стран. Украинская диаспора в Казахстане является одной из самых многочисленных, занимая по численности пятое место среди всех украинских сообществ мира. Дело в том, что в советское время проходила массовая депортация украинцев с западной части нашего государства в Казахстан. Только в 1947 году в Казахстан было депортировано 121 тыс. семей с Украины, или около полмиллиона человек. Позже, на освоение целины, кроме рабочей силы, туда ехали ученые, специалисты различных отраслей промышленности, сельского хозяйства и др. У 80-х годах 20 века численность этнических украинцев в Казахстане достигала 1 млн человек (по другим данным – 4 млн человек) [5].

Данные последних переписей населения в Казахстане свидетельствуют, что сегодня в стране проживает официально 332 тыс., а по нашим оценкам около 500 000 украинцев. Многие из них получили образование в высших учебных заведениях и техникумах Украины. Этому способствует сотрудничество украинских университетов с казахстанскими. Соглашения о сотрудничестве сегодня имеют: Киевский национальный университет им. Т.Г. Шевченко, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Черкасский национальный университет им. Б. Хмельницкого, Днепропетровский государственный университет внутренних дел, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара, Донбасская национальная академия строительства и архитектуры, Национальный университет «Львовская политехника», Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» и многие другие украинские вузы. Среди казахстанских вузов-партнеров – Евразийский национальный универ-



ситет имени Л.Н. Гумилева (г. Астана), Академия финансовой полиции Республики Казахстан, Казахстанский национальный университет имени аль-Фараби (г. Алматы), Актюбинский университет имени С. Байшева, Карагандинский государственный технический университет, Казахская Главная архитектурно-строительная академия и другие.

В рамках этих соглашений происходит обмен студентами и учеными. Согласно Государственной программы сотрудничества с зарубежными украинцами на период до 2015 года, каждый год казахстанцам, в том числе украинской общине, предоставляется 40 государственных стипендий (30 в бакалаврат и 10 в магистратуру) для обучения в высших учебных заведениях Украины. Во время переговоров с вице-министром образования и науки РК Сериком Ирсалиевим обсуждались вопросы студенческого обмена в рамках межведомственного соглашения между образовательными ведомствами Казахстана и Украины, которое было подписано 14 сентября 2010 в Киеве во время официального визита Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева в Украину. В рамках этого соглашения МОН РК приняло решение предложить украинской стороне в рамках этих договоренностей ежегодно проводить обмен студентами эквивалентно [6]. Перспективными направлениями сотрудничества являются радиоэлектроника, физика, информационные технологии, биология, биотехнологии. Также, в соответствии с реалиями сегодняшнего дня, приобретает актуальность процесс активизации сотрудничества между аграрными университетами с целью улучшения работы агропромышленного комплекса как Украины, так и Казахстана. Следует отметить, что 27 апреля 2015 года при поддержке Министерства образования и науки Украины в городе Ужгороде была проведена Международная научно-практическая конференция «Мобильность образования, инновационная

культура и социальная ответственность как ресурсы конкурентоспособности европейских университетов». В конференции приняли участие руководители ведущих высших учебных заведений Украины и Европы, чиновники и дипломаты, в том числе, делегация от Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилёва. Главным итогом мероприятия стало подписание Меморандума о создании Международного консорциума университетов, в который вошли 14 вузов из Польши, Румынии, Литвы, Словацкии, Украины и Казахстана [7].

Важную роль в развитии культурно-гуманитарного сотрудничества между Украиной и Казахстаном в настоящее время играет Украинский центр науки и культуры (далее – УЦНК) при Посольстве Украины, созданный в сентябре 2011 года по инициативе украинского дипломатического учреждения на базе Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилёва. Так, в связи с аннексией Крыма и агрессией России на Юго-Востоке Украины УЦНК выполнял важную функцию по информированию о событиях в Украине. В рамках Ассоциации казахстанско-украинской дружбы создан и действует неформальный клуб друзей Украины которые искренне выступают в поддержку территориальной целостности и независимости Украины, соблюдения территориальной целостности государств, соблюдения норм международного права и договоренностей. Знаковым политическим форумом в защиту Украины стала Международная научно-теоретическая конференция «Евразийская экономическая интеграция: основные принципы и векторы дальнейшего развития» (г. Астана, 4 апреля 2014 года) по случаю 20-летия инициативы Президента РК Н.А. Назарбаева о создании Евразийского экономического союза. В ее резолюции, в частности, рекомендовано главе государства воздержаться от подписания соглашения о создании ЕАЭС до урегулирования ситуации в Украине, приостановить трансляцию рос-

сийских каналов в РК, а вместо этого ввести в качестве альтернативы трансляцию хотя бы одного украинского телеканала.

На базе УЦНК в 2012 – 2014 годах было проведено 12 конференций и «круглых столов», материалы которых опубликованы в пяти научных сборниках.

При содействии Центра на обучение в вузах Украины по программе бакалавриата в эти же годы на грантовой основе поступили 53-е казахстанских граждан, рекомендованных украинскими общинами РК, и 12 – по программе магистратуры. 25 абитуриентов на контрактной основе вступили в НГУУ «КПИ», другие технические вузы Украины. На выделенные МОН РК гранты четверо украинских студентов поступили на обучение в магистратуре ЕНУ им. Л. Гумилева. По договоренности Центра и ректората ЕНУ 24 студента из четырех вузов Украины - партнеров ЕНУ прошли бесплатное обучение на различных факультетах этого университета и два в докторантуре [8].

По инициативе Центра подписаны соглашения между ЕНУ и Ужгородским национальным университетом, музеем Тараса Шевченко в Киеве.

На базе созданного Международного научно-образовательного центра подготовки кадров в вузах Украины ежегодно проводится набор на курсы по изучению украинского языка, проводится работа с руководителями украинских региональных общин и СШ №47 г.Астана, где изучается украинский язык, по подготовке этнических украинцев к вступлению в вузы Украины, кампании по вступлению в вузы Украины на контрактной основе, оказывается содействие в публикации статей ученых Украины в научных изданиях Казахстана.

К сожалению, в украинских вузах подобных центров по изучению казахстанской культуры не существует до сих пор. Функции таких центров выполняют объединения казахов, так называемые «Бирлик». Такие

объединения существуют в Киеве, Харькове и Симферополе. Объединение казахов Киева официально было сформировано в 1994 году, сейчас насчитывает около 100 человек, крымское объединение создано в 1998 году, и сегодня имеет около 15 отделений по всему полуострову [9]. Харьковское объединение казахов было основано в 2006 году во время проведения года Казахстана в Украине. За короткое время существования объединению удалось собрать в пределах своей организации не только казахов, проживающих в Харькове, но и ученых, студентов, педагогов и энтузиастов Украины и Казахстана. В рамках организации проводятся бизнес-форумы, конференции, тренинги, встречи с казахстанскими делегациями и многие другие мероприятия, но самое главное – члены организации, привлекая общественность, занимаются изучением истории Второй мировой войны, помогают людям найти погибших казахстанцев [10]. Подобные объединения играют важную роль в развитии сотрудничества между Украиной и Казахстаном, ведь они способствуют проведению различных мероприятий в различных сферах общественной жизни.

Руководство Казахстана проводит взвешенную политику в отношении Украины, всячески поддерживает этнических украинцев РК. В Казахстане действуют 23 украинских национально-культурных центров, издается еженедельная газета на украинском языке «Українські новини», которая финансируется за счет средств из государственного бюджета. Выходят региональные телевизионные передачи на украинском языке, работают воскресные школы, творческие, художественные коллективы. Созданы два республиканских объединения: Ассоциация «Украинцы Казахстана», является коллективным членом Украинского Всемирного Координационного Совета (г. Киев) и Всемирного Конгресса Украинцев (г. Торонто).

В Ассоциацию входит 4 областных украинских центра (г. Караганда, г. Павлодар, г. Алматы и г. Петропавловск).

Так, с 1990 года действует Общество украинского языка в г. Караганда. При обществе работают небольшая украинская библиотека, детский ансамбль. Активную деятельность ведет Лига украинских женщин, при которой функционируют воскресная школа и театр песни «Рассвет».

Во второе Республиканское объединение «Рада украинцев Казахстана» входят 11 областных украинских центров.

Периодически выходят в эфир радиопередача «Украинская семья» и телепередача «Украинское время». Костанайское общество издает газету на двух языках «Печатный двор», готовит украиноязычные радио и телепрограммы. Украинские общины существуют также в Алматы, Актау, Аркалыке, Актобе, Петропавловске, Талды-Кургане. Благодаря помощи местных властей создана сеть украинских воскресных школ и классов. В Астане открыт первый украинский гуманитарный лицей, работает украинский учебный комплекс, который объединяет украинскую гимназию, детский сад «Надежда», воскресную школу и фольклорную группу «Радуга» [11].

Значительную работу по содействию украинской общине и ознакомлению широкой общественности Казахстана с достижениями Украины в различных сферах жизни проводит Посольство Украины в РК. Заметными событиями в культурной жизни Казахстана стали организованные Посольством Украины выставки произведений казахстанских художников - наших соотечественников. Каждый год, в честь основных государственных праздников Украины проводятся многочисленные мероприятия к Дню независимости Украины, Дню соборности и свободы Украины, Дню Конституции, памятным историческим дням и др.

Благодаря усилиям Посольства и УЦНК, при активном участии украинских центров, а также органов государственной власти, в том числе регионов, широко отмечено 200-летие Т.Г. Шевченко. В частности, 16-17 апреля в УЦНК в рамках Третьих международных Шевченковских чтений «Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов» состоялось заседание «круглого стола» на базе ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, в котором приняли участие: директор Института литературы им. Т.Г.Шевченко НАН Украины, директор Института литературы и искусства имени М. Ауезова Комитета науки МОН РК, которые там же подписали договор о сотрудничестве.

В сентябре 2014 года в Аральской СШ № 13 им. Т.Г. Шевченко Кызылординской области с участием общественности города, школьников, украинской общины, украинских дипломатов был торжественно открыт бюст великому Кобзарю. Принято решение о сооружении памятника Тарасу Шевченко в столице РК – Астане.

По итогам упомянутых Шевченковских чтений был издан сборник материалов «Шевченко – духовный сын украинского и казахского народов».

Содействие зарубежным украинцам предоставляется в рамках «Государственной программы сотрудничества с зарубежными украинцами на период до 2015 года», однако ее помощь в ближнем зарубежье малоощутима [12].

В Украине казахскому меньшинству труднее реализовывать свои культурные традиции, изучать язык, поддерживать связь с Родиной. По последней переписи населения 2001 года в Украине проживало около 5525 казахов [13]. Сегодня только планируется открыть школы по изучению казахского языка во Львове силами Национального университета «Львовская политехника» и в Киеве на базе Национального Киевского университета им. Т.Г. Шевченко.

Важным остается научно-техническое направление межгосударственного сотрудничества. Перспективными направлениями для научно-технической кооперации являются машиностроение, авиастроение, горно-металлургическая, космическая отрасль и военно-техническое сотрудничество. Сегодня экономически развитый Казахстан имеет дефицит специалистов и технологий в этих областях, поэтому перспективным для Украины является участие украинских компаний в качестве подрядчиков, поставщиков оборудования и сервисных услуг в рамках создания и модернизации вышеуказанных отраслей экономики [6].

На сегодняшний день перспективными проектами совместной научной деятельности является создание наземной инфраструктуры системы спутниковой навигации, космические системы научного назначения для изучения ионосферы Земли, дистанционного зондирования Земли и тому подобное. Украина рассматривает возможность разработки совместно с Казахстаном спутников «Сич-3-0» и «Сич-3-Р», совместный пуск ракет с космодрома «Байконур».

Важной темой научно-технического сотрудничества является тема мирного атома, а именно – безопасность атомных электростанций (АЭС). Украина (Чернобыльская АЭС) и Казахстан (Семипалатинский полигон) имеют печальный опыт в этой области, а потому и общие цели. Для решения этих проблем 19 апреля 2011 в Киеве прошел саммит, на который был приглашен Президент РК Нурсултан Назарбаев. По словам Олега Демина, заключительный акт «Киевского саммита по вопросам безопасности и инновационного использования ядерной энергии» содержит положения о сотрудничестве стран в научно-технической сфере с целью предупреждения техногенных аварий планетарного масштаба. Данные инициативы были выдвинуты еще в 1999 году и закреплены в Соглашении между Кабине-



том Министров Украины и Правительством Республики Казахстан об укреплении научно-технического сотрудничества и организации обмена опытом работы в области ликвидации последствий радиоактивного воздействия и лечения заболеваний, связанных с радиацией.

Перспективным является направление сотрудничества в сфере добычи газа. Как известно, энергетический фактор является определяющим для Украины в ее сотрудничестве с Казахстаном. И хотя сегодня Казахстан не имеет свободных активов для добычи газа украинскими компаниями, однако Украина является самой мощной базой для Казахстана в сфере поставок кадров, технологий и ноу-хау. Сейчас работает программа научно-технического сотрудничества на 2013 – 2015 годы, подписанная Комитетом науки МОН РК и Агентством по вопросам науки, инноваций и информатизации Украины, но она малоэффективная.

Подводя итоги, можно утверждать, что культурно-гуманитарное сотрудничество между Украиной и Казахстаном в основном направлено на поддержку многочисленной украинской диаспоры в Казахстане и укрепление культурных связей двух народов. Научно-техническое направление призвано способствовать углублению экономического сотрудничества между государствами, коммерциализации науки. С этой целью в последний год положено начало деятельности международных консорциумов между вузами.

Таким образом, культурно-гуманитарное и научно-техническое сотрудничество являются важными звеньями сотрудничества Украины с Казахстаном. За годы сотрудничества стороны разработали прочную законодательную базу, создали разветвленную сеть своих представительств, организаций, учреждений, провели большую работу в направлении поддержки дружеских отношений. Но динамика экономического сотрудничества тре-

буєт активизации научно-технического сотрудничества. По нашему мнению перспективными направлениями в этой области являются авиастроение, машиностроение, сотрудничество в космической, топливно-энергетической сферах и в ядерной энергетике.

### Список использованных источников

1. Литвин В. Украинско-казахстанские отношения: исторические корни и современность / В. Литвин // Голос Украины. – 2005. – 11 нояб. – С.2-3  
Лажнік В.І. Основні напрями співробітництва між Україною і Казахстаном / В.І. Лажнік, В.С. Мамбетова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 11. – С.143.; Жумабаєв А. Казахстансько-українські відносини: із глибини століть – в успішне майбутнє / А. Жумабаєв // Зовнішні справи. – 2010. – № 1. – С. 3.; Мазука Л.І. Закордонне українство в Казахстані. Історія та сучасність. (до року України в Казахстані) / Л. І. Мазука // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3(8). – С. 68–69; Мхітарян Н. Можливості розширення співпраці з Казахстаном в контексті енергетичних та економічних інтересів України / Н. Мхітарян // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/ Juli2009/17.htm>
2. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Казахстан від 20 січня 1994 року [Електронний ресурс] // Законодавство України: Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/show/398\\_007](http://zakon2.rada.gov.ua/show/398_007); Угода між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти і науки Республіки Казахстан про співробітництво в галузі освіти і науки [Електронний ресурс] // Законодавство України: Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/show/398\\_073](http://zakon2.rada.gov.ua/show/398_073); Договір між Україною і Республікою

Казахстан про економічне співробітництво на 1999-2009 роки [Електронний ресурс] // Законодавство України: Режим доступу: [http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/398\\_033](http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/398_033); Угода про співробітництво в галузі освіти від 15.05.1992 [Електронний ресурс] // Законодавство України: Режим доступу: [http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997\\_135](http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_135); Угода про принципи визнання і нострифікації документів про вчені ступені, співставності наукових ступенів від 17.05.1993 року [Електронний ресурс] // Законодавство України: Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/031\\_056](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/031_056); Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Казахстан про військово-технічне співробітництво [Електронний ресурс] // Законодавство України: Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/398\\_054](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/398_054); Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Казахстан про зміцнення науково-технічного співробітництва та організацію обміну досвідом роботи в галузі ліквідації наслідків радіоактивного впливу і лікування захворювань, пов'язаних з радіацією [Електронний ресурс] // Законодавство України: Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1060.1464.0>; Угода між Урядом України та Урядом Республіки Казахстан про співробітництво у сфері дослідження та використання космічного простору. Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/398\\_026](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/398_026); Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Казахстан про взаємне визнання і еквівалентність документів про освіту, наукові ступені і вчені звання [Електронний ресурс] // Закони України: Режим доступу: [http://www.uazakon.com/documents/date\\_bo/pg\\_gwgzwb.htm](http://www.uazakon.com/documents/date_bo/pg_gwgzwb.htm).

3. Казахстан – Украина: дороги и перекрестки. 1917 – 2008. Сборник воспоминаний и документов. – Алматы : Print Express, 2009. – С. 22.

4. Магер Ю. Олег Демин: Активизации сотрудничества в области образования требует динамика развития украинско-казахстанских отношений [Электронный ресурс] / Ю. Магер // Казахстанская правда. – № 197-198, 24 июня 2011. – Режим доступа: <http://kazpravda.kz/c/1308864869>.
5. Жумабаев А. Казахстансько-українські відносини: із глибини століть – в успішне майбутнє / А. Жумабаев // Зовнішні справи. – 2010. – № 1. – С. 3.; Казахстан – Украина: дороги и перекрестки. 1917 – 2008. Сборник воспоминаний и документов. – Алматы : Print Express, 2009. – С. 22.
6. Абсалямова Н. Посол Украины: мы хотели бы видеть у себя больше казахстанцев [Электронный ресурс] / Н. Абсалямова // Экспресс Казахстан. – № 72, 24 апреля, 2011. [http://www.express-k.kz/show\\_article.php?art\\_id=51982](http://www.express-k.kz/show_article.php?art_id=51982)
7. Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева / ЕНУ подписал Меморандум о международном консорциуме университетов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.enu.kz/ru/info/novosti-enu/36108/?sphrase\\_id=475977](http://www.enu.kz/ru/info/novosti-enu/36108/?sphrase_id=475977)
8. Посольство Украины в Республике Казахстан. Культурно-гуманитарне співробітництво [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-kz/culture>
9. Киевское казахское культурное общество «Достык» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dostik.kiev.ua/>; Общество казахов и киргизов Крыма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://birlik1.narod.ru/index-1.htm>
10. Харьковское городское национальное общественное объединение казахстанцев «Бирлик» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://birlik.formuseum.info/>.
11. Посольство Украины в Республике Казахстан. Диаспора [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mfa.gov.ua/kazakhstan/ru/>

12. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки забезпечення міжнародного позитивного іміджу України та здійснення заходів щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/102-2012-%D0%BF>.
13. Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – 2001. – С. 25.

**Іван ЧЕРЛЕНЯК,**

доктор наук з державного управління, професор,  
завідувач кафедри міжнародного бізнесу,  
логістики та менеджменту

**Руслана КРИВЕНКОВА,**

асистент кафедри туризму  
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

## ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЄЮ СУСПІЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

У статті розглядаються окремі аспекти антикризового державного управління стратегією суспільної консолідації на сучасному етапі. Особлива увага надається впливам на Україну двох цивілізаційно різновекторних міжнародних проектів інтеграційного поглинання: європейської та євроатлантичної інтеграції; євразійської інтеграції. Аналізуються проектні ідеологеми «Русский мир» та «Третій Рим», їх вплив на розвиток Української держави.

**Ключові слова:** стратегія суспільної консолідації, міжнародні проекти інтеграційного поглинання, проектні ідеологеми.

В статье рассматриваются отдельные аспекты антикризисного государственного управления стратегией общественной консолидации на современном этапе. Особое внимание уделяется влиянию на Украину двух цивилизационно разновекторных международных проектов интеграционного поглощения: европейской и евроатлантической интеграции; евразийской интеграции. Анализируются проектные идеологии «Русский мир» и «Третий Рим», их влияние на развитие Украинского государства.

**Ключевые слова:** стратегия общественной консолидации, международные проекты интеграционного поглощения, проектные идеологии.

*The article deals with some aspects of crisis management strategy of state social consolidation at present. Special attention paid to the influence of Ukraine two civilizational projects varied international integration absorption: European and Euro-Atlantic integration; Eurasian integration. Analyzes the ideological project «Russian World» and «Third Rome», their impact on the development of the Ukrainian state.*

**Keywords:** *strategy of social consolidation, international projects of integrational absorption, ideological projects.*

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** На сучасному етапі державного розвитку України і теоретично, і практично проблематика розробки дійових моделей поведінки в агресивному оточенні ворогів та конкурентів, готових до «недружніх» поглинань, компонент її суверенітету набуває більшої актуальності у зв'язку із тим, що Українська держава постає в якості об'єкта впливу складних стратегічних міжнародних проектів інтеграційного поглинання. Саме тому актуальним завданням державного управління можна вважати пошук об'єктивно оптимальної суб'єктної реакції на такі проекти.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Пошук розв'язання проблеми державного управління стратегією суспільної консолідації на сучасному етапі знаходить своє відображення у багатьох працях вітчизняних науковців. Зокрема, у роботі С. Білосорочки [2] детально досліджено державноуправлінський аспект соціально-психологічних методів консолідації населення України. Слід виділити працю О. Оржель [11], у якій проаналізовано перспективи та обмеження консолідації українського суспільства на основі національної ідеї з точки зору європейського досвіду. Серед інших розробок проблематиці особливостей політики консолідації в Україні присвячено роботу К. Вітмана [4]. А. Добровольською [5] проведено аналіз інформаційного простору в контексті проблем становлення нової якості національного росту. У роботах



П. Щедровицького [17], Г. Павловського та С. Чернишова [12] розглянуто імперські євразійські геополітичні проекти «Русский мир», «Третій Рим». В. Ксенофонтовим [8] досліджено, окрім проекту «Русский мир», також проблеми глобалізації. Б. Парахонським досліджено стратегічне мислення як основу прийняття соціально-політичних рішень [13]. Загалом вітчизняні науковці аналізували формування ідеї суспільної консолідації в Україні у фокусі проблеми становлення політичної нації та національної свідомості. Серед них можна виокремити розробки Д. Андреева [1], О. І. Бочковського [3], В. Карлової [6], В. Крисаченка, М. Степико, О. Власюка [7; 18], Г. Луцишин [9], О. Нестеренко [10], О. Поліщука [14], Л. Чупрія [20], О. Рудакевича, І. Загрійчука [16] тощо.

**Формулювання мети статті.** Дослідження має на меті аналіз державного управління стратегією суспільної консолідації на сучасному етапі геополітичної кризи.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Історію управління розвитком держав можна розглядати як сукупність кроків-варіантів інтуїтивного, прагматичного, емоційного, владно-ідеологічного, загарбницько-військового процесів формування та реалізації «інтеграційних» та «цивілізаційних» проектів. Звичайно, це були не зовсім інтеграційні проекти у сучасному теоретико-концептуальному та політико-економічному розумінні. Проте загалом вони мали «майже сучасні» параметри інтеграційних «централізаторських» завдань: збільшення інтеграційним центром контрольованого геофізичного та економічного просторів, обсягів контрольованих людських, природно-сировинних, енергетичних та інших ресурсів. Централізаторські інтеграційні проекти, як правило, у владно-політичному та у військово-владному форматах реалізовувались як імперії. На Українську державу та суспільство сьогодні спрямовані впливи двох цивілізаційно різновекторних стратегічних проектів: проекту європейської та євроатлантичної інтеграції

«контраверсійного» до проекту євразійської інтеграції. Деякі сучасні інтеграційні міжнародні проекти мають чітко виражений генетичний кодовий зв'язок з «централізаторськими», тобто колонізаторськими та імперсько-загарбницькими проектами попередніх епох.

Необхідно артикулювати, що для гарантування національної безпеки в умовах геополітичної кризи та утримання суспільної стабільності система державного управління України повинна перейти від фази дипломатико-формалістичного «споглядання» вказаних проектів в якості об'єкта впливу до фази активної взаємодії в якості суб'єкта та актора стратегічного управління. Потрібно розпочати розробку власних проектів та відповідних державних та соціальних механізмів управління діловими та політичними ситуаціями, що виникають внаслідок впровадження третіми суб'єктами міжнародної стратегії компонент згаданих мегапроектів. При цьому пам'ятаючи, що негативним тенденціям, які створюються недружніми чи ворожими конкурентними проектами, необхідно перманентно активно протистояти. Проект європейської та євроатлантичної інтеграції поки що викликає багато складних запитань та формує низку викликів, однак передбачає конкурентно-партнерські, тобто суб'єкт-суб'єктні відносини.

Ці проблеми необхідно поступово вирішувати в майбутньому, а на ворожі стратегічні «соціальні» проекти необхідно шукати відповіді негайно. Вважаємо, що до проектів, які відверто або приховано негативно впливають на розвиток Української держави, сьогодні, насамперед, можна віднести активно «діючі» проектні ідеологеми такого типу, як «Русский мир», «Третій Рим» тощо. Вони особливо віроломні, оскільки ідеологему та технологічну практику про особливу централізаторську роль Російської Федерації (далі – РФ) автори та промоутери цих проектів намагаються ідентифікувати, класифікувати та демонструвати не як проект, а як особливу

цивілізаційну місію. Місію, яка підкріплена природним «матеріальним», «об'єктивним» порядком самоорганізації Великого Євразійського континенту, з одного боку, та особливою духовною пасіонарністю російського народу, російської мови та культури – з іншого. Такий зміст проектування підтверджують й офіційні, аналітико-проектні інформаційні матеріали. Так, у Посланні Президента РФ В. Путіна до Федеральних Зборів РФ від 12 грудня 2012 р. зазначено, що «Россия должна не просто сохранить свою геополитическую востребованность – она должна её умножить, она должна быть востребована нашими соседями и партнёрами» [11].

Сусідам РФ і, насамперед, Українській державі, її державним діячам, керівникам та службовцям відповідних державних органів доцільно фокусувати увагу на тому, що, з точки зору проектного аналізу, шлях до формулювання концептуального ядра місії оновленого мегапроекту «Євразійська імперія Росія» розпочався зі створення в 1996 р. «автономної некомерційної організації» «Русский институт», метою діяльності якого стало проголошення «сприяння становленню російської культурної самосвідомості та інститутів нової суспільної ідентичності» [12].

Одним з найпомітніших та найуспішніших для реалізації наступальної геополітичної стратегії РФ соціально-комунікаційних проектів «Русского института» стало заснування у 1997 р. провідного російського інтернет-ресурсу «Русский журнал» [17]. На веб-сторінках цього «журналу» розгорталася, зокрема, дискусія щодо «Русского мира» (далі – РМ) та пошуків місця РФ у світі та змісту російської національної ідентичності. За рахунок соціальних мереж ця дискусія стала засобом зомбуючої пропаганди. За кілька років ці проектні пошуки «російської ідентичності» трансформувалися від поетичної метафори «Русский мир» до ідеологічного концепту та політтехнології.

Доцільно звернути увагу на таку тезу стратега ідеологічної агресії РФ В. Ксенофонтова: «Русский мир – это эволюционирующий в пространстве и времени исторический и социокультурный феномен со свойственной ему ментальностью... Русский мир имеет свой синтезирующий духовный корень, объединяющий три братских народа: русский, украинский, белорусский» [8].

Прихильники РМ переконані, що цей проект допомагає російській державі у вирішенні демографічних проблем. Якщо представники інших етносів мігрують в РФ, вивчають російську мову і використовують її, то вони також стають «громадянами» «Русского мира». Так, білінгви є повноправними учасниками РМ, незважаючи на їхню етнічну та конфесійну приналежність. Фундатори РМ вважають, що цей проект істотно розширює діапазон ідентичності. У його межах одні суб'єкти можуть себе ідентифікувати як громадяни сучасної РФ, інші – здатні бачити себе нащадками «великої і неподільної» імперії взірця 1914 р., треті – можуть проживати за межами РФ, але все одно ідентифікувати себе частиною Росії. Водночас усі учасники РМ мають можливість ідентифікувати себе у глобальних реаліях ХХІ століття.

Відповідно до розширеного місіонерського трактування «Русского мира», що був запропонований одним із активних розробників проекту П. Щедровицьким, РМ є «мережною структурою великих і малих спільнот, які думають і говорять російською мовою» [21]. Визначальною рисою ідеології РМ у варіанті П. Щедровицького є її спрямованість назовні, прагнення до розширення сфер впливу, у жодному разі – не обмеження територією сучасної РФ та російським етносом: «Чем большему числу отдельных граждан других государств нужна Россия, тем устойчивее позиции России в мире. Основы устойчивости и нужности формирующаяся русская государственность может и должна искать в пределах русского мира, в политике конструктивного развития его мировых сетей» [21].

У аналізованого нами розробника євразійського імперського проекту «РМ» – це гіпотетичний інструмент отримання доступу до глобальних економічних та фінансових ресурсів за допомоги російськомовних діаспорних спільнот. Крім економічного трактування місії проекту, у П. Щедровицького місія має також і футуристичний характер. Це полягає у «нав'язуванні» доцільного для Кремля уявлення про радикальні зміни у світовій економіці та політиці, швидку зміну основних суб'єктів соціальних та економічних процесів, послаблення ролі держав і транснаціональних корпорацій у світовій економіці, їх заміну містами та світовими діаспорними мережами тощо. Однак П. Щедровицький неявно пропонує зниження цивілізаційної, геополітичної, економічної тощо ролі таких національних держав, як Україна, Білорусь, Польща, Угорщина та інших незалежних «сусідів», і вивищення ролі мегаміста Москви у ролі «Третього Риму» та у ролі міста-імперії (тобто за зразком Риму першого століття нашої ери).

В останні два десятиліття розвитку світової цивілізації, державної влади та управління РФ активно розвиває та технологічно застосовує смислові напрацювання згаданого мегапроекту. У призмі технологій глобального проектування Російської автократичної імперії особливо актуальними видаються слова О. Бланка: «Імперії сьогодення створюються не зброєю, а нав'язуванням смислів» [12].

Подібне нав'язування відбувається за рахунок сучасних технологічних досягнень. Так, А. Добровольська констатує, що «технологічні досягнення вплинули на формування нової соціально-політичної культури, дали привід розглядати можливість постійної участі громадян в оцінці проблем, поставлених перед суспільством, та визначенні необхідних суспільних змін. У контексті побудови суспільства, об'єднаного за допомогою засобів глобального зв'язку, інформаційно-комунікаційна революція знайшла своє відображення в процесах інновацій-

ного вдосконалення державного управління за рахунок впровадження моделі електронного уряду. Застосування інформаційних мереж в урядовій інфраструктурі країн третьої цивілізаційної хвилі стало визначальним для оптимізації державного управління» [5].

Однак електронні засоби масової комунікації в умовах реалізації загарбницьких геополітичних проєктів гібридних війн є можливістю використовувати як інструмент зомбування та формування атмосфери масового психозу та «соціальної параної». Так, агресивне кремлівське керівництво РФ на сучасному етапі використовує електронні комунікаційні технології для зомбування власних підданих, які проживають на території РФ, та генерування «ідеологічних рабів», які проживають в сусідніх країнах та, навіть, по всій Європі на тій основі, що вони розмовляють російською мовою. Вказане керівництво досягає такого зомбувально-агітаційного «ефекту» за рахунок фінансування глобальної мережі супутникового телебачення та мережі Інтернет, у якій для цього успішно працюють інформаційно-ідеологічні диверсійно-пропагандистські центри. Крім віртуального простору, мережа впливу паралельно розширюється за рахунок купівлі «агентів впливу» в усіх європейських країнах: Франції, Німеччині, Італії, Чехії, Словаччині, Угорщині тощо. Мережу «агентів впливу» сьгоднішнє кремлівське керівництво намагається нарощувати й на інших континентах глобалізованого світу.

Протіканню зазначеного геополітичного процесу міждержавних комунікацій сприяє те, що «завдяки різкому збільшенню потоків інформації при якісному посиленні ролі нечисленних глобальних медіа-імперій, що монополюють панують на інформаційних ринках, нечувано збільшилися можливості контролю та цілеспрямованої обробки масової свідомості через засоби масової інформації та інші засоби комунікації. Багато в чому дискредитовано і девальвовано в минулому звичні для

величезних мас людей цінності, способи самоідентифікації, стандарти життя» [5].

РФ використовує на сучасному етапі той факт, що глобалізація об'єктивно руйнує деякі грані національної та державної ідентичності. Стосовно цієї проблеми слушною є теза, що, окрім проблеми взаємодії і взаємозалежності національних співтовариств, глобалізація по-новому поставила питання ідентичності. Як ніколи раніше проявляється вплив інформаційних потоків, що розмивають саму індивідуальність. «Самоідентифікація особистості усе більшою мірою орієнтується не на стійкі культурні моделі (національно-цивілізаційний вибір, етнічну, конфесійну, соціальну і т. п. приналежність), а на моделі віртуальні. Взаємозв'язок мінливості і стійкості спрямовує вектор соціокультурної динаміки сучасності, що характеризує глобальне суспільство, у напрям ерозії цінностей національної держави. Підключення до процесів інноваційного розвитку стало тим фактором, що зламає традиційні культурні змісти та моделі поведінки на основах запозичення (часто поверхневого) західного досвіду, призводить до кризової трансформації національно-цивілізаційної ідентичності суспільства. Відповідно небувалої актуальності здобуває відродження в країнах наздоганяючого розвитку стійких цінностей – етнічних, конфесійних, реконструювання власних передісторії й ідентичності» [5].

З точки зору проблеми відновлення сили самоусвідомлення ідентичності громадянина та особи на новій культурній основі через соціальні стратегії цікавою є думка О. Парахонського про розвиток ролі держави. «Держава – це надзвичайно складне і багатовимірне політичне утворення, яке має властивості суб'єкта, тобто відтворює риси активної, свідомої істоти, що організує й контролює своє життя, вирішує власну долю. Кістяк держави – це її політична організація, насамперед державні інститути, а також система розподілу владних відносин у межах суспільства» [13].



Погоджуючись із цією смисловою проекцією ролей держави, доцільно наголосити, що культура державотворення раннього феодалізму базувалася на принципах династичної спадковості права власності на державні території та їх багатства. Національні держави стали зразком нових держав капіталістичної епохи. Соціалістичні держави радянського типу частково стали поверненням до феодалізму та рабовласницьких типів державного устрою. Процес становлення постсоціалістичних національних держав прямо залежав від попереднього існування на тій чи іншій території компонент стратегічної діади «держава – культура патріотизму». Там, де вони сформувалися в період становлення національної буржуазії та національного ринку, процес появи національних держав пройшов без сутнісних катаклізмів та все ж потребував ідеологічного, культурного, літературно-романтичного та публіцистичного генерування патріотичної ідеології державотворення. Якщо ж була лише одна компонента діади з вказаного – культура, виникала необхідність спочатку створити (відродити) загальні політичні інститути, тобто розбудувати державу, без проходження всіх стадій культурної гомогенізації. Коли ж були відсутні обидві компоненти майбутньої державної діади, необхідно було створити загальні політичні інститути та сформувати стандартизовану культуру. Тому, за умов, коли державність створюється або відновлюється на певному геополітичному просторі планети як дезінтеграція імперії, то побудова ефективної національної держави потребує формування ланцюга стратегічних політичних рішень та системи державноуправлінських стратегічних програм для ефективного подолання бар'єрів культурної гомогенізації.

**Висновки.** Наша держава повинна враховувати весь спектр альтернатив майбутнього розвитку у сучасному глобалізованому світі. Що може протиставити інструментам розглянутих вище проектів інтеграційного

поглинання нашої країни державне та соціальне управління України? Перш за все, ефективну функціональну інтеграцію усіх фрагментів економічного та соціального простору України. Це можливо тільки за умов подолання рецидивів феодально-олігархічного дефектного капіталізму та його «охоронців»: корупції та офшорної схематизації економіки та бізнесу. По-друге, формування агенцій та служб, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх етнічних та соціальних груп України. По-третє, концепцію, смислову модель та технологію суспільної консолідації та суспільної стабільності на базі конкурентоспроможної сучасної капіталістичної демократичної української державності. По-четверте, розв'язання проблеми формування етнічної основи режиму консолідованої демократії, яка особливо загострилась в Україні під впливом технології проектів «Русский мир», «Третій Рим» та «Новороссія». Вказана проблема розшаровується на такі проблемні рівні:

- проблема політичного менеджменту: виборчі технології партій, що проходили в український парламент, починаючи з так званого «періоду раннього Кучми», певним чином користувались виборчими технологіями зонування країни та експлуатації етнічного та мовного факторів для формування електоральних рейтингів;

- проблема державної політики: не стали результативними державні програми, спрямовані на подолання ідеологічних розбіжностей між соціальними групами та мережами, які в якості основної комунікаційної моделі обрали ту чи іншу сигнально-вербальну систему: прив'язану до кремлівсько-орієнтованої ідеології «Русского мира»; прив'язану до російськомовної системи комунікаційних мереж, орієнтованих на Київ та українську самодостатню державність; прив'язану до природно збереженого та відродженого українського мовного та культурного середовища, що центрується на україномовній художній, науковій, політичній та філософській

літературі, на україномовному та російськомовному патріотичному локальному сегменті глобальної Інтернет-мережі тощо.

### **Список використаних джерел**

1. Андреев Д.В. Національні чинники забезпечення дієвості соціально-правової комунікації влади та громади / Дмитро Володимирович Андреев // Часопис Київського університету права. – 2013. – Вип. 2. – С. 26–29.
2. Білосорочка С.І. Соціально-психологічні методи консолідації населення України : державноуправлінський аспект : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Світлана Іванівна Білосорочка. – Харків : ХарПІ НАДУ, 2011. – 20 с.
3. Бочковський О. І. Вступ до націології / Ольгерд Іполит Бочковський. – Мюнхен : УТПІ, 1991-1992. – 338 с.
4. Вітман К.М. Особливості політики консолідації в Україні / К. М. Вітман // Держава і право: зб. наук. пр. – 2014. – Вип. 63. – С. 276–282.
5. Добровольська А. Інформаційний простір : проблеми становлення нової якості національного росту / Ангеліна Добровольська. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www1.nas.gov.ua/publications/books/serii/academy/1102010/Documents/2010\\_03/a14.pdf](http://www1.nas.gov.ua/publications/books/serii/academy/1102010/Documents/2010_03/a14.pdf)
6. Карлова В.В. Національна самосвідомість як духовна основа державотворчих процесів в Україні : управлінський аспект : автореф. дис. ... док. наук з держ. управління : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Валентина Володимирівна Карлова. – К. : Національна академія державного управління при Президентові України, 2013. – 36 с.
7. Крисаченко В.С. Українська політична нація : генеза, стан, перспективи / В.С. Крисаченко, М.Т. Степи-

- ко, О.С. Власюк [та ін.] ; за ред. В.С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2004. – 648 с.
8. Ксенофонов В.В. Русский мир и глобализация / В.В. Ксенофонов // Век глобализации. – 2009. – № 2(4). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.socionauki.ru/journal/articles/126929/>
  9. Луцишин Г. Чинники консолідації української нації / Галина Луцишин // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку : [збірник наукових праць] – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua>
  10. Нестеренко Г.О. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення: монографія / Галина Олегівна Нестеренко. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/ispu\\_ksue\\_Nesterenko/](http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/ispu_ksue_Nesterenko/)
  11. Оржель О. Консолідація українського суспільства на основі національної ідеї : перспективи та обмеження (з точки зору європейського досвіду) / Олена Оржель // Вісник Національної академії державного управління. – 2012. – № 2. – С. 28–38.
  12. Павловский Г. К возобновлению русского / Глеб Павловский, Сергей Чернышев // Русский журнал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.russ.ru/ri/index.htm>
  13. Парахонський Б. Стратегічне мислення як основа прийняття соціально-політичних рішень / Борис Парахонський. – Стратегічна панорама. – 2006. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=s-pp0&issue=2006\\_1](http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=s-pp0&issue=2006_1)
  14. Поліщук О. Українська політична нація – міф чи реальність? / Олександр Поліщук // Наука. Релігія. Суспільство. – 2011. – № 1. – С. 170–177.

15. Послание Президента Федеральному Собранию. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kremlin.ru/events/president/news/17118>
16. Рудакевич О. Політико-ідеологічні проблеми розбудови України як національної держави / О. Рудакевич, І. Загрійчук // Мандрівець. – 2013. – № 3. – С. 84–88.
17. Русские – это искусственно сконструированная идентичность под сверхзадачу Госстроя. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.archipelag.ru/ru\\_mir/history/new\\_idea/russkie/](http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/new_idea/russkie/)
18. Русский журнал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.russ.ru/>
19. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / Михайло Тимофійович Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
20. Чупрій Л.В. Патріотичне виховання молоді в контексті забезпечення гуманітарної безпеки держави / Леонід Васильович Чупрій // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 2(19). – С. 67–72.
21. Щедровицкий П. Русский мир и Транснациональное русское / Петр Щедровицкий. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://old.russ.ru/politics/meta/20000302\\_schedr.html](http://old.russ.ru/politics/meta/20000302_schedr.html)

*Наталія ДІУС,  
провідний спеціаліст  
НН Інституту євроінтеграційних  
досліджень ДВНЗ «УжНУ»*

## **АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

*У статті викладено основні аспекти модернізації вищої освіти в Україні на шляху інтеграції в європейський освітній простір як одного з методів міжнародного співробітництва у галузі вищої освіти та досліджено вплив глобалізації на цей процес.*

**Ключові слова:** модернізація, вища освіта, глобалізація, міжнародна співпраця, інтеграція.

*В статье изложены основные аспекты модернизации высшего образования в Украине на пути интеграции в европейское образовательное пространство как одного из методов международного сотрудничества в области высшего образования и исследовано влияние глобализации на этот процесс.*

**Ключевые слова:** модернизация, высшее образование, глобализация, международное сотрудничество, интеграция.

*The article outlines the main aspects of the modernization of higher education in Ukraine towards integration into the European educational space as one of the methods of international cooperation in higher education and investigated the influence of globalization on this process.*

**Keywords:** modernization, higher education, globalization, international cooperation, integration.

**Актуальність дослідження.** Сучасний розвиток людської цивілізації, що визначається як перехід до суспільства знань, характеризується якісно новими вимогами до інтеграції і розвитку освіти. Тож не дивно, що на початку 21 століття освіта стала предметом пріоритет-

ної уваги міжнародної політики. Проявом такої тенденції стало міжнародне співробітництво серед вищих навчальних закладів усього світу.

Європейський Союз визнає, що освіта та професійне навчання є життєво важливими для розвитку сучасного суспільства і економіки. Стратегія розвитку Європейського Союзу наголошує на необхідності налагодження співпраці між усіма країнами в цьому напрямі, а також обміну знаннями між ними. Для України, як повноцінного суб'єкта міжнародної політики, актуальним залишається реформування державної політики з метою інтеграції до єдиного європейського освітнього простору. Одним з таких напрямів державної політики є необхідність модернізації вищої освіти нашої держави до умов Європейського Співтовариства.

**Мета статті** полягає у дослідженні закономірностей, тенденцій і перспектив процесу модернізації вищої школи України в умовах глобалізації і визначенні на цій основі основних шляхів його реалізації.

**Виклад основного матеріалу.** Геополітична спрямованість сучасного цивілізаційного процесу визначається його глобалізацією, зростанням значущості гуманітарної сфери, високих інформаційних технологій, постіндустріальних принципів суспільного розвитку, підвищенням ролі інтелектуального капіталу та менеджменту, соціальних і гуманітарних чинників економічного прогресу, утвердженням пріоритетності базових засад сталого розвитку.

Однією з найважливіших сфер розвитку євроінтеграції є сфера вищої освіти, де вона набула форм Болонського процесу, який наголошує на необхідності європейської співпраці у забезпеченні якості вищої освіти, підвищенні якості підготовки фахівців, зміцненні довіри між суб'єктами освіти, мобільності, сумісності систем кваліфікацій, посиленні конкурентоспроможності європейської системи освіти.

Його головна мета – консолідувати зусилля наукової та освітянської громадськості й урядів для суттєвого підвищення конкурентоспроможності європейської ви-



щої освіти і науки у світовому вимірі, а також для підвищення ролі цієї системи у соціальних перетвореннях. Це зумовлено реальними змінами, що відбуваються на теренах Європи і світу: проблемами глобалізації, становленням інформаційного суспільства, посиленням міграційних процесів, мобільності ринку праці, міжкультурних обмінів, головно, об'єктивно сформованою потребою навчитися жити разом, зберігаючи власну етнічну, культурну, релігійну та іншу різноманітність і водночас розуміючи та поважаючи один одного [1].

Сучасне постінформаційне суспільство характеризується актуальними та потенціальними перетвореннями в освітніх системах. Світ на порозі виникнення глобальної системи освіти.

Нинішні світові глобалізаційні процеси відбуваються у час, коли «основним ресурсом стає інформація, а фактором, що стимулює чи обмежує розвиток суспільства, – знання» [2]. Перехід від індустріальних до інформаційних технологій стає помітним явищем в усіх провідних країнах світу. Ідеалом, кінцевою метою такого переходу є побудова інформаційного суспільства, у центрі якого постає людина з усім розмаїттям її інтересів та потреб.

В епоху глобалізації простежується природне прагнення до максимальної сумісності систем вищої освіти. Це дасть змогу всім учасникам процесу повною мірою скористатися перевагами культурного різноманіття, невпинно підвищувати якість освіти, полегшити мобільність студентів і забезпечити міждержавне визнання кваліфікацій. В основі Болонського процесу лежать ті ж цінності, що й в основі ширших процесів європейської інтеграції. Сьогодні країни Європи характеризуються певними загальними рисами, водночас культурне різноманіття вони приймають як факт і вважають це перевагою. Наявні такі суттєві переваги: запровадження загальноєвропейських освітніх стандартів, збільшення мобільності студентів і викладачів, безперешкодні можливості запо-

зичення прогресивних зарубіжних освітніх досягнень, розширення ринку праці. Проте така широка інтеграція може зумовити певні негативні наслідки. Триває пошук різних форм інтеграції. Отже, ми перед складною дилемою: як поєднати інтеграцію, що сьогодні необхідна, з великим різноманіттям систем, норм, символів тощо, що характерне для держав західного регіону (особливо в галузі культури й освіти) [3].

Є кілька аспектів, що пов'язують глобалізацію із забезпеченням якості освіти:

- конкурентоздатність держав на світовому ринку експорту освіти;
- міжнародна мобільність робочої сили (впевненість, що випускники вітчизняних ВНЗ можуть ефективно працювати всюди, в Україні або в інших країнах);
- бажання подальшого розвитку угод з іншими країнами про взаємне визнання кваліфікацій (для того, щоб підтримати нашу освітню індустрію і надати можливість працевлаштування нашим випускникам в інших країнах або в іноземних фірмах, що працюють в Україні);
- збільшення кількості вітчизняних та іноземних студентів. Її швидке зростання говорить про необхідність забезпечити студентів та інших споживачів освіти у відносно високій якості вищої освіти (цей аспект проблеми стає все більш важливим в Україні, оскільки вітчизняні вищі навчальні заклади залучають велику кількість платних вітчизняних й іноземних студентів, для яких вартість і якість диплому, освітньо-кваліфікаційного рівня є важливою інвестицією).

Українська освітня система вимагає серйозних змін у підходах до навчання, структури й змісту навчального процесу, мотивованого навчання студентів і, врешті-решт, відповідність здобутих студентами знань до попиту з боку роботодавців.

Країни-учасниці Болонського процесу підтримують участь ВНЗ та студентства у Болонському процесі і вважають, що лише активна участь усіх партнерів у про-

цесі може забезпечити його довгостроковий успіх.

Усвідомлюючи, який внесок авторитетні ВНЗ можуть зробити в економічний та соціальний розвиток країни-учасниці сходяться на тому, що університети повинні бути уповноваженими приймати рішення щодо своєї внутрішньої організації та управління. Вони закликають ці навчальні заклади і в подальшому впроваджувати реформи в усі сфери свого життя.

Забезпечення якісного рівня вищої освіти є одним із головних завдань, невід'ємних від соціальної сфери. Якість освіти значною мірою регулюється стандартами вищої освіти. При розробці стандартів ураховуються процеси створення єдиного освітнього простору в Європі. Рекомендації щодо нормативних вимог визначаються згідно з Лісабонською конвенцією і Болонською декларацією.

З метою незалежного забезпечення якісних показників освітньої діяльності законодавство України передбачає чіткий та прозорий механізм її регулювання, основними складовими якого є інституції ліцензування, атестації та акредитації. З цією метою в Україні створена відповідна державно-громадська інституція – Державна акредитаційна комісія (ДАК), яка забезпечує додержання вимог до вищої та професійно-технічної освіти шляхом встановлення відповідних нормативних показників до їх ліцензування та акредитації. До складу ДАК входять представники громадськості – найвідоміші вчені, ректори навчальних закладів та державні особи.

Держава здійснює контроль рівня якості освіти і фахової підготовки за допомогою показників якості вищої освіти, яку набула особа в результаті реалізації вищим навчальним закладом освітньо-фахової програми підготовки за критеріями досягнення цілей вищої освіти.

Для України друга половина ХХ та початок ХХІ стст. ознаменувалися безпрецедентним піднесенням значення освіти і науки як чинників забезпечення комплексного розвитку держав у цілому та кожного члена суспільства зокре-

ма. Від стану освіти і науки та від ефективності державної політики у цих сферах залежить вирішення завдання консолідації українського суспільства, формування єдиного гуманітарного, інтелектуального, інформаційного і культурного просторів, залежить те, чи зможе Україна посісти гідне місце в сучасному світі. Саме тому, одним з найважливіших стратегічних завдань на сучасному етапі модернізації системи вищої освіти України є забезпечення якості підготовки фахівців на рівні міжнародних вимог.

Саме тому інтегрування в Європейський освітній простір, запровадження основних положень Болонського процесу передбачає врахування національних підходів до організації навчання, змісту освіти, традицій у підготовці майбутніх фахівців з вищою освітою. У програмних європейських документах щодо розвитку вищої освіти зазначається, що університети значною мірою повинні зберігати свої власні традиції, надбання, школи. Тому мова не йде про пряме запровадження закордонного досвіду в навчальний процес українських університетів.

Інтеграція в європейський освітній простір потребує вироблення і впровадження нових механізмів, серед яких: запозичення досвіду сусідніх з Україною держав-членів ЄС; адаптування законодавства України до вимог Болонського процесу; спільна підготовка фахівців у європейських вищих навчальних закладах та обмін випускниками; вирішення проблем юридичного визнання дипломів українських вишів у країнах ЄС; створення умов для закріплення фахівців, що закінчують навчання; недопущення «відтоку мізків» з нашої держави; підготовка фахівців, спроможних захистити інтереси України у жорстких умовах світової конкуренції та інші виклики.

Слід зазначити, що практика роботи Міністерства освіти і науки, загалом вищої школи України за останні роки значно наблизила нас до реалізації ідеї входження до Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), яка базується на інституційній автономії, академічній свободі, рівних можли-

востях та демократичних принципах, які сприятимуть мобільності, підвищуватимуть можливості працевлаштування. Саме на досягнення названих пріоритетів спрямована сучасна стратегія розвитку університетської освіти України в контексті Європейського простору вищої освіти до 2020 року [4].

Навколо вищої освіти групуються багато ключових питань глобалізації: транснаціональна освіта; забезпечення міжнародної якості; підприємницькі підходи до функціонування освіти; інформаційна і комунікаційна технології та віртуальні навчальні заклади; поява нових освітніх посередників – провайдерів освіти, проблеми рівноправності та доступності освіти тощо. Величезне накопичення, обробка і майже миттєва передача інформації завдяки злиттю інформаційної та комунікаційної технологій – ключовий аспект глобалізації. Це життєздатна інфраструктура, яка включає час і простір, полегшує економічний й політичний розвиток суспільства. Стосовно вищої освіти ці технології розглядаються як такі, що надають можливості скорочення витрат на студента завдяки переміщенню курсів і бібліотечних матеріалів в онлайнове середовище. Ця стратегія також підвищує можливості для отримання транснаціональної освіти і умови для нових посередників надавати освіту, не вдаючись до традиційної інфраструктури із застарілим інструментарієм, до паперових бібліотек.

Враховуючи зазначене та з метою приведення мережі вищих навчальних закладів України до європейської практики, пропонується здійснювати оптимізацію мережі у два етапи:

– на першому етапі провести передачу вищих навчальних закладів, підпорядкованих міністерствам і відомствам, до сфери управління Міністерства освіти і науки України;

– на другому етапі здійснити укрупнення вищих навчальних закладів шляхом їх об'єднання та створення університетів регіонального типу.

Лише за умов раціональної та зваженої оптимізації вищі навчальні заклади отримують можливість успішно розвиватися в єдиному освітньому просторі, матимуть необхідну методичну і наукову підтримку.

На шляху інтегрування в європейський освітній простір вищій школі України необхідно послідовно і якісно вирішити низку конкретних завдань, серед яких:

- формування національної системи кваліфікацій;
- визнання попереднього навчання та освіта протягом життя;
- розвиток дистанційної освіти;
- упровадження елементів відкритої освіти;
- інтеграція освіти і науки;
- забезпечення пріоритетності дослідницьких університетів в інноваційному поступі України.

Завдання вищів, на наш погляд, – формувати власне освітнє середовище, культурну організацію навчання, культуру викладачів і студентів, культуру оцінювання навчальних досягнень студентів, культуру забезпечення якості підготовки майбутніх фахівців та науково-педагогічних працівників. Справжня європеїзація як наочний аналог модернізації української освітньої галузі починається тільки сьогодні. Її елементами, зокрема, є [5]:

а) припинення безконтрольного зростання кількості вищих навчальних закладів та сертифікації ними всіх нових нібито «модних», але непрофільних для них спеціальностей – цей процес у минулому вже зробив нас, на жаль, міжнародним посміховиськом;

б) сполучення освіти і науки, концентрація державних та інших доступних ресурсів розвитку в руках провідних – як сьогодні, так і історично – вищих навчальних закладів, які мають загально визнані наукові досягнення;

в) поступове приведення державного замовлення у відповідність із справжніми потребами бюджетного сектора, а також вивчення можливостей стратегічного прогнозування потреб ринку праці;

г) деідеологізація – очищення від спотворень викладання історії та літератури, акцентування багатогранності української ідентичності та культурної спадщини, виховання громадянськості зокрема – і як ключового елемента загальноєвропейської макроідентичності;

д) пропаганда в суспільстві необхідних вже сьогодні вітчизняному і міжнародному ринку праці інженерно-технічних спеціальностей і надання відповідної підтримки ВНЗ, що їх культивують;

е) аналіз можливостей створення і розвитку кількох, так званих, здвоєних програм (на рівні бакалаврату, магістрату і докторату – Ph.D., «доктора філософії») – з провідними університетами країн ЄС, концентрація уваги на сфері поширення викладання іноземних мов.

### Список використаних джерел

1. Андрущенко В. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 6–7.
2. Сохраняева Т.В. Гуманистические ориентиры развития системы образования /Т.В. Сохраняева // Философские науки. – 2005. –№9 – С. 117–121.
3. Журавський В. Основні завдання вищої школи щодо реалізації в Україні принципів і завдань Болонського процесу / В.Журавський // Вища школа. –2004. –№ 1. – С. 42–43.
4. Ващук Ф.Г. З практики роботи Закарпатського державного університету щодо наукового забезпечення процесу інтеграції в європейський освітній простір / Ф.Г. Ващук // Геополітика України: історія і сучасність: зб. наук. пр. Вип.3. – Ужгород: ЗакДУ, 2010. – С. 220.
5. Сенашенко В. Интеграционные процессы в сфере образования / В. Сенашенко // Вестн. высш. шк. – 2006. – № 3. – С. 10–15.



Мірела МАРИНА,  
асистент кафедри міжнародного бізнесу,  
менеджменту та логістики  
ДВНЗ «УжНУ»

## ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

*Проаналізовано особливості сучасного стану світового ринку туристичних послуг з урахуванням впливу на нього тенденцій регіоналізації та глобалізації. Досліджено динаміку розвитку міжнародного туризму за останні роки. Розкрито регіональні аспекти розвитку туризму у світі.*

**Ключові слова:** міжнародний туризм, глобалізація, світовий ринок послуг, туристичні потоки, регіональний розвиток.

*Проанализированы особенности современного состояния мирового рынка туристических услуг с учетом влияния на него тенденций регионализации и глобализации. Исследовано динамику развития международного туризма за последние годы. Раскрыты региональные аспекты развития туризма в мире.*

**Ключевые слова:** международный туризм, глобализация, мировой рынок услуг, туристические потоки, региональное развитие.

*The features of the current state of global tourism market, taking into account the impact on him of regionalization and globalization trends, are analyzed . The dynamics of international tourism in recent years is researched. The regional aspects of tourism development in the world are revealed.*

**Keywords:** international tourism , globalization , global services market , tourist flows , regional development.

**Постановка проблеми.** Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується домінуванням

сфери послуг як у структурі національного виробництва більшості країн світу, так і в системі міжнародних економічних відносин. Це свідчить, з одного боку, про формування економік нового типу, а з іншого – про перехід до наступного ступеня розвитку світового співтовариства – постіндустріального типу суспільства, що характеризується провідними позиціями послуг та інформаційних технологій у системі створення валового національного продукту, зовнішньої торгівлі окремих країн та, відповідно, міжнародної торгівлі в цілому.

Серед основних видів послуг найбільш високі показники розвитку спостерігаються у сфері міжнародного туризму. Разом з тим, недостатньо дослідженими залишаються питання оцінки сучасних процесів, що відбуваються на світовому ринку туристичних послуг в умовах глобалізації та дослідження механізму подальшого розвитку світового ринку туристичних послуг.

**Актуальність.** Міжнародний туризм під впливом процесів глобалізації та інтеграції набуває найдинамічнішого розвитку та стає чинником, від якого залежить зростання економіки, підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках, покращення добробуту населення. На сучасному етапі розвитку туризму глобалізація перетворилася на одну із ключових його характеристик, якісно новий етап розвитку туристичного ринку, що в цілому відповідає умовам світового господарства.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Питанням розвитку міжнародного туризму присвячені праці вітчизняних та зарубіжних економістів В.Данильчука, Т.Дворова, В.Козика, Ю.Макогона, В.Новицького, Н.І. Кабушкина, В.А. Квартальнова, Г.А. Папіряна, А.Д. Чудновського, І.М. Школи, Дж.Уокера. Проте низка питань, пов'язаних із особливостями розвитку туризму в умовах глобалізації, залишилися поза увагою дослідників.

**Мета дослідження.** Аналіз ринку міжнародного туризму в умовах посилення глобалізаційних процесів

та визначення перспектив розвитку світового ринку туристичних послуг.

Серед сучасних тенденцій розвитку світового господарства особливої уваги заслуговують два процеси: глобалізації та регіоналізації.

Глобалізація є новим етапом розвитку світу, який характеризується різким прискоренням темпів інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя. Глобалізаційні процеси мають вагомий підстави для створення нової суспільно-політичної формації – глобалізму. Підставою для такого висновку є те, що глобалізація вже призвела до формування специфічних виробничих відносин, нових технологічних систем і способу виробництва загалом [8].

Глобалізація відображає об'єктивний процес активізації взаємопроникнення та взаємозалежності сучасних соціально-економічних і суспільно-політичних процесів у світовому масштабі, які не лише долають національні бар'єри, а й поєднують, на перший погляд, несхожі й різновекторні явища.

Термін «глобалізація» епізодично застосовувався впродовж багатьох десятиліть, проте лише на початку 80-х рр. він став фігурувати як базовий елемент різних концептуальних побудов. Серед багатьох визначень дефініцій цього явища найбільш вдалим, на нашу думку, є злиття трьох в одне: глобалізація – це «вища на даний момент фаза інтернаціоналізації (інтеграції) економіки і політики, а в зародковому стані - і культури» (В.Пефтієв, В.Черновська) яка першочергово проявляється в процесах гомогенізації і суверенізації (К.Ейк) а також «у зростаючій взаємозалежності різних суспільств» (Г.Ділігенський).

Світове господарство на початку XXI ст. постає як неподільне глобальне ціле, в якому постійно відбуваються різнопланові й різноякісні процеси. Глобалізацію світового господарства зумовили такі взаємопов'язані фактори:

– міжнародний поділ праці: структура, практика та логіка сучасної глобальної економіки привели до появи нової концепції міжнародного поділу праці, яка не лише сприяє змінам балансу економічної сили між окремими країнами і регіонами за рахунок використання часткових переваг (географічне положення, дешевизна енергії, сировини чи робочих рук, доступ до ринків збуту, кваліфіковані кадри тощо), а створює передумови для формування економічної, а пізніше – і політичної багатополлярності світу;

– інтернаціоналізація фінансів: яскравими прикладами цього явища є запровадження єдиної європейської валюти й уніфікація світового валютного ринку, функціонування міжнародної банківської мережі, залежність фінансових систем багатьох країн від коливань на світовому фондовому ринку;

– нові інформаційні і технологічні системи: нова глобальна інформаційно-орієнтована економіка надає перевагу здійсненню технологічних проривів у розвитку за рахунок упровадження ноу-хау-технологій, при цьому єдиний інформаційний простір робить кордони держав «прозорими», а процес глобалізації – незворотним;

– посилення конкурентної боротьби між новими індустріальними країнами і провідними промислово розвиненими державами;

– гомогенізація міжнародного споживчого ринку – однією з причин є поширення масової культури, яка приносить моду на використання однакової продукції (автомобілі, побутова техніка, мобільні телефони, джинси, спортивне взуття, напої, засоби гігієни, іграшки тощо), споживання однакових видів послуг (ресторани швидкого харчування, кінофільми, музика і література, розваги у нічних комп'ютерних клубах, дискотеках, барах, туризм, який асоціюється з відпочинком на березі теплового моря), їх стандартизацію та проникнення в усі сфери життя і регіони світу [4].

Одним із найважливіших проявів глобалізації є розвиток ринку міжнародних послуг. Він охоплює значний сектор світової економіки. Під впливом розгортання процесів інтеграції та глобалізації, що відбуваються в сучасному світовому господарстві, ця тенденція стала характерною для більшості країн світу. Як показує практика, сфера послуг є однією з найважливіших і швидко зростаючих складових світової економіки. Так, у розвинутих країнах світу частка сфери послуг у структурі ВВП перевищує 70%, у ній зайнято понад 60% робочої сили.

Більше того, сучасний етап розвитку світового господарства характеризується домінуванням сфери послуг як у структурі національного виробництва більшості країн світу, так і в системі міжнародних економічних відносин. Це свідчить, з одного боку, про формування економіки нового типу, а з іншого, більш глобального – про перехід до наступного ступеня розвитку світового співтовариства – постіндустріального типу суспільства, що відзначається провідними позиціями сфери послуг та інформаційних технологій у системі створення валового національного продукту, зовнішньої торгівлі окремої країни та відповідно – міжнародної торгівлі в цілому [9].

Міжнародна торгівля послугами протягом тривалого часу залишалася поза увагою представників економічної науки у світі. Обіг у цій сфері був незначним, і проблеми, пов'язані з його регулюванням, не були чимось серйозним. У структурі міжнародної торгівлі послугами переважали такі види діяльності: транспортні послуги, банківські і страхові операції, поштовий і телеграфний зв'язок, туризм. Кожна держава визначала порядок функціонування сфери послуг у межах своїх кордонів, а зовнішньоекономічні зв'язки достатньо успішно регламентувалися спеціальними міжнародними правилами і конвенціями [9].

Сьогодні міжнародна торгівля послугами набуває все більшого значення і стає предметом уваги з боку

провідних спеціалістів світу. Зазвичай, міжнародну торгівлю послугами розглядають невідривно від міжнародної торгівлі товарами, а під міжнародною торгівлею розуміють торгівлю як товарами, так і послугами. Проте поняття послуги є більш багатогранним, ніж поняття товару [9].

Всесвітня торгова організація поділяє міжнародну торгівлю послугами на дванадцять секторів: ділові (включаючи професійні і комп'ютерні); в області зв'язку; будівельні і пов'язані з ними інженерні послуги; дистриб'ютерські, включаючи послуги оптової і роздрібною торгівлі; у сфері освіти; послуги, пов'язані з охороною навколишнього середовища; фінансові (страхові і банківські); в області охорони здоров'я і соціального забезпечення; туризм і послуги, які пов'язані з подорожами; послуги з організації дозвілля, культурних і спортивних заходів; транспортні послуги; інші послуги, які не ввійшли в перелік (наприклад, побутові послуги). Кожний сектор, у свою чергу, поділяється на підсектори. Всього класифікатор послуг нараховує 155 підсекторів. Система ВТО зрівнює шанси всіх членів, надаючи право голосу невеликим країнам, обмежуючи, таким чином, можливість економічного диктату більших держав, що було б неминуче при двосторонніх переговорах. Торговельна система ВТО допомагає безперешкодному здійсненню торгівлі й забезпечує країни конструктивним і справедливим механізмом вирішення спірних питань з торгівлі, тим самим зміцнюючи міжнародну стабільність і співробітництво [5].

Серед основних видів послуг найбільш високі показники розвитку спостерігаються у сфері міжнародного туризму.

Туризм відіграє одну з головних ролей у світовій економіці, забезпечуючи десятку частину світового валового національного продукту. Ця галузь економіки розвивається швидкими темпами і в наступні роки ста-

не найбільш важливим сектором економіки. Щорічне збільшення інвестицій в індустрію туризму складає біля 30%. Спираючись на дані Всесвітньої туристської організації, за останнє десятиліття доходи від туризму зростають щорічно на 7,9%, при середньому зростанні кількості туристичних прибутків щорічно на 4,5% [5].

Для сучасного міжнародного туризму характерна значна просторова нерівномірність.

У загальному вигляді вона відображає різні соціально-економічні рівні країн світу:

– на розвинені країни припадає – 57% туристських прибуттів;

– на країни, що розвиваються – 30%;

– на країни транзитивної економіки – 13% [3].

Динаміка міжнародного туризму за останні роки значно вирізняється. Близькі до середньосвітового рівня показники характерні для Європи та Америки. Що стосується макрорегіонів, то найвиразнішою динамікою вирізняються Азія та Океанія, в яких темпи зростання іноземних туристів у 9 разів перевищують середньосвітові. В свою чергу Африканський макрорегіон відрізняється високими темпами росту, втім суттєво не впливає на світову динаміку [9].

Найбільший розвиток міжнародного туризму у західноєвропейських країнах. На їх частку припадає понад 70% світового туристичного ринку та приблизно 60% валютних надходжень. Америка отримала 20%, Азія, Африка та Австралія – менш ніж 10% разом узяті.

На сьогоднішній стан розвитку міжнародного туризму характеризується такими основними показниками:

– щорічно у світі здійснюється близько 808 млн подорожей, понад 52% з яких у межах Європи, приблизно 60% всіх подорожей пов'язано з відпочинком;

– частка туризму у світовому експорті товарів і послуг становить близько 13%, а у країнах ЄС – 14%, туризм



формує 8% сукупного ВВП країн ЄС і забезпечує близько 11% економічного зростання;

– відбувається скорочення тривалості й збільшення кількості туристичних подорожей;

– спостерігається активне залучення держав у конкурентну боротьбу за вплив на параметри туристського потоку;

– приблизно 12% від загальної чисельності зайнятих – робочі місця в туристичній індустрії країн ЄС;

– одним з найпріоритетніших напрямів розвитку туризму є створення ефективних механізмів встановлення та підтримання рівноваги між збереженням природних й інших ресурсів та туристичною діяльністю [8].

Всесвітня організація з туризму у своїй класифікації виділяє країни, що є переважно постачальниками туристів (США, Бельгія, Данія, Німеччина, Голландія, Нова Зеландія, Швеція, Канада, Англія) і країни що є, в основному, реципієнтами (Австралія, Греція, Кіпр, Італія, Іспанія, Мексика, Туреччина, Португалія, Франція, Швейцарія). Значна кількість зайнятого населення в туристичній сфері спостерігається в країнах Східної Азії (Корея, Японія, Китай) – 74819 тис. осіб. Далі йдуть країни Південної Азії – 30795 тис. осіб. В Європі цей показник становить 24301 тис. осіб [7].

Посилаючись на дані Барометра, наприкінці літа 2013 р. UNWTO Всесвітньою туристичною організацією були опубліковані дані динаміки туристичних поїздок за 2013 рік, втім не у вартісному об'ємі, а зі сторони туристичних прибуттів. Не дивлячись на падіння економіки, результати, досягнені міжнародним туризмом, перевершили очікування та досягли відмітки 52 млн туристів [7]. У першій половині 2013 року, кількість туристичних прибуттів збільшилася на 5% у порівнянні з попереднім періодом. Ці показники перевищили прогнози, коли очікувалося, що кількість прибуттів підніметься на 4% за рік, досягнувши відмітки майже 500 тис., з них – приріст

становив 25 млн чоловік [7]. Основний темп зростання виявлено у країнах з економікою, що розвивається, а 4% припадає на країни з розвинутою економікою.

Прибуток, отриманий від галузі туризму та його значний вплив на економіку країн можна прослідкувати завдяки вкладу туризму в світовий ВВП.

Аналізуючи рисунок 1, варто відмітити постійне зростання ВВП. Прогноз на 2023 рік також є оптимістичним та передбачає збільшення його рівня [11].

Таблиця 1

**Розподіл фінансових надходжень, 2012 р.**

Регіон	Сума коштів	Відсоткове відношення
Європа	\$ 457 млрд	43%
Азіатсько-Тихоокеанський	\$ 323 млрд	30%
Американський	\$ 215 млрд	20%
Близький Схід	\$ 47 млрд	4%
Африка	\$ 34 млрд	3%

Тенденція до зростання пояснюється, перш за все, посиленням економік країн, що розвиваються, в які, разом з тим збільшився потік туристів.

Крім цього, на фоні зниження темпів розвитку економіки всього світу, а, особливо, Європи, сфера туризму не тільки не ослабла, але і, навпаки, посилилася.

На сегмент міжнародного туризму, що має на увазі подорожі та пасажирські перевезення припадає 30% світового експорту і приблизно 6% від загального обсягу експорту товарів та послуг. Галузь туризму в якості експортної категорії займає перше місце в багатьох країнах, що розвиваються, і так само п'яте місце в світі після експорту палива, хімікатів, продуктів харчування та автомобільної промисловості [8].

У країнах з високим рівнем розвитку економіки та в тих, що розвиваються спостерігаються інтенсивні темпи зростання у туристичних напрямках. В 2012 році до десятки лідерів по цьому показнику увійшли: США (+11%), Іспанія, Франція (+7%), Китай та Італія, за якими йдуть Макао, Німеччина (+6%), Об'єднане Королівство (+5%), Гонконг (+14%) та Австралія. До числа інших туристичних напрямів з розвинутою економікою маючих швидкі темпи росту, а сама 10% та більше, відносять Японію (+33%), Швецію (+17%), Республіку Корею (+14%) та Фінляндію (+16%) [11].

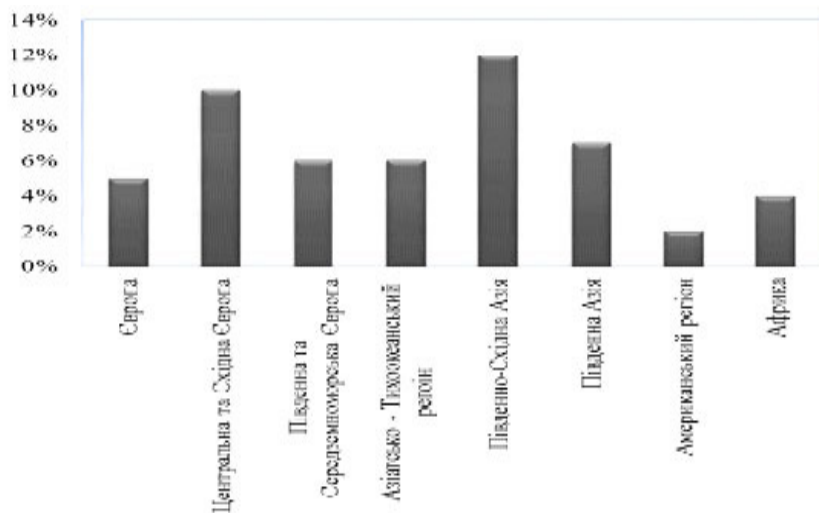


Рис. 1. Прибуток від туризму в 2013 році

Серед країн, економіка яких розвивається, помітних темпів набули Таїланд (+25%), Індія (+22%), В'єтнам (+18%), Єгипет (+14%), Україна (+13%) та Польща (+13%) [11].

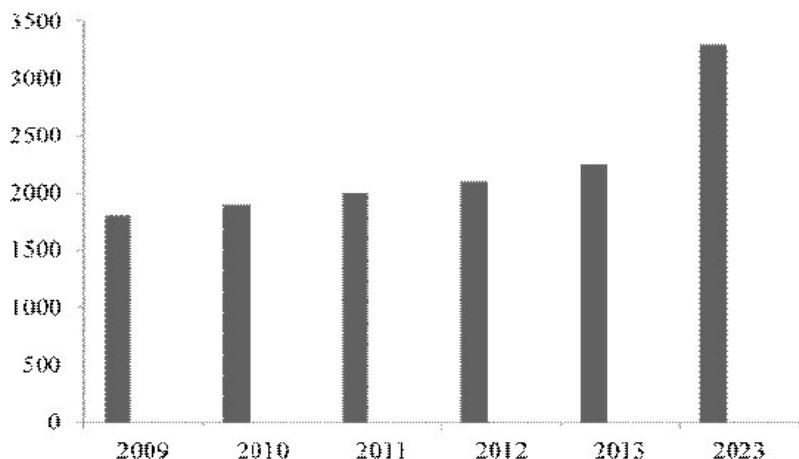


Рис. 2. Прибуток від галузі туризму у 2009 – 2013 роки (млрд дол.)

У міжнародному туризмі процес глобалізації найкраще простежуються на прикладі сектора ТНК.

ТНК перейшли від конкурентної боротьби до політики співпраці та реалізації спільних проєктів. Ця тенденція виявляється у створенні глобальних союзів корпорацій. Головна мета таких коаліцій полягає в об'єднанні фінансових, науково-технічних і людських ресурсів різних фірм для досягнення переваг у конкурентній боротьбі чи для реалізації спільних програм і проєктів шляхом співпраці. Помилково твердити про повне припинення конкурентної боротьби між виробниками чи продавцями туристичного продукту. Глобальні союзи укладаються між американськими, європейськими, американсько-європейськими, японськими ТНК для зміцнення власної фінансової незалежності та конкурентоспроможності. Дії таких союзів спрямовані проти небезпечних суперників із високорозвинених та нових індустріальних країн [6].

Яскравим прикладом діяльності подібних союзів є глобальні комп'ютерні системи бронювання широкого спектра туристичних товарів і послуг – від авіаційних перельотів, переїздів залізницею і придбання пакет-турів, до оренди автомобілів, попереднього замовлення місця в готелі чи квитків на футбольний матч або концерт. Найбільш відомими серед таких систем є «Амадеус» та «Галілео», які присутні і на українському ринку транспортних і туристичних послуг [6].

Окрім глобальних союзів, яким притаманна зміна відносин власності, виникають стратегічні альянси, що формуються лише на домовленостях сторін і не зачіпають майнових питань. Формування стратегічних альянсів в індустрії туризму має на меті створення єдиної системи збуту туристичного продукту шляхом просування на ринку товарного знака (марки) і розподілу фінансового ризику. За оцінками фахівців, альянси стануть у ХХІ ст. основою стратегії розвитку готельних компаній.

Ще одним глобальним суб'єктом світового туристичного ринку виступають міжнародні інституції, а саме з міжнародним туризмом пов'язані понад 300 організацій, провідною з яких є Всесвітня туристична організація, діяльність якої безпосередньо пов'язана з глобалізацією ринку. Пояснити це можна тим, що з моменту свого створення, організація опікувалась проблемами лібералізації ринків туристичних послуг, які визначають можливості створення глобального туристичного простору. ВТО всіма способами намагається сформувати позитивний імідж глобалізації ринку, так як глобалізований ринок дає змогу розширити сферу діяльності, перерозподілити ресурси та підвищити дохідність операцій.

Глобалізація туризму має і негативні наслідки, які прямо чи опосередковано впливають на розвиток індустрії туризму. Йдеться про екологічні проблеми, спалахи захворювань і епідемії у різних куточках світу та загрозу терористичних актів. Більшість із перелічених проблем

має регіональний характер, але глобалізація «примушує» реагувати на них всю світову індустрію туризму. Взаємопов'язаність екології та туризму є одним із визначальних моментів глобального розвитку туристичної індустрії і, власне, глобалізації. З одного боку, ТНК освоюють країни із сприятливою екологічною ситуацією та унікальними природними ресурсами, залучаючи їх до туристичного використання. Це часто призводить до деградації вразливих екосистем і необхідності впроваджувати заходи з їх охорони та розвивати альтернативні види туризму: екологічний, науковий, сільський, пригодницький тощо. З іншого боку – численні техногенні аварії і катастрофи в районах традиційного відпочинку, інтегрованих у світову індустрію туризму, виводять їх з рангу популярних і створюють низку проблем для розвитку [3].

На основі доповіді Всесвітньої туристичної організації «Туризм: панорама 2020» розглянемо та проведемо оцінку довгострокового прогнозу розвитку світового туризму на перші 20 років нового тисячоліття.

Основне завдання доповіді «Туризм: панорама 2020» полягає у створенні кількісних прогнозів (охоплює 25-річний період, починаючи з основного 1995 р.) на 2010–2020 роки [11].

Фахівці Всесвітньої туристичної організації визначили п'ять найперспективніших видів туризму у ХХІ ст., а саме:

1) круїзи – один із найперспективніших та бурхливо зростаючих видів туризму. Якщо на початку 1980 р. кількість «круїзних» туристів складала 1,5 млн осіб, то нині – 10 млн, і їх кількість постійно зростає;

2) пригодницький туризм – для любителів гострих відчуттів. Постійно зростає попит на сходження на найвищі вершини світу та екскурсії до морських глибин;

3) культурно-пізнавальний туризм – активно розвиватиметься в Європі, Азії, Близькому Сході, відповідно, зросте значення охорони пам'яток культури;

4) діловий туризм – набув активного розвитку нині та розвиватиметься і в майбутньому, що пов'язано зі швидкими темпами розвитку світової економіки, поглибленням політичних та економічних зв'язків між різними державами світу;

5) космічний туризм – за даними американських фахівців, забезпечить щорічний дохід у розмірі 10 млрд дол. США [5].

Передбачається, що країною-лідером до 2020 р. по кількості туристичних прибуттів буде Китай і досягне 137,1 млн осіб. Другим за популярністю туристичним напрямком стануть США (102,4 млн осіб), далі – Франція (93,3 млн осіб), Іспанія (71,0 млн осіб), Гонконг (59,3 млн осіб), Італія (52,9 млн осіб), Великобританія (52,8 млн осіб), Мексика (48,9 млн осіб), Росія (47,1 млн осіб), Чехія (44,0 млн осіб) [10].

**Висновки.** Таким чином, беручи до уваги прогнози ЮНВТО та проаналізувавши міжнародний ринок туристичних послуг, можна визначити такі тенденції розвитку туризму до 2020 року:

– у Європі буде необхідно витримувати жорстку конкуренцію за прибутки від туризму, що, в свою чергу, вимагатиме від європейської індустрії туризму підвищення якості наданих послуг;

– витрати на всі види подорожей і, в першу чергу, витрати на транспорт, будуть збільшуватися швидше, аніж на інші статті сімейного бюджету. Подорожі стануть більш частими, але менш тривалими, тому що витрати на одну поїздку знизяться. У цілому ж витрати на подорожі зростуть за рахунок більш якісного відпочинку;

– число поїздок буде збільшуватися за рахунок міжконтинентальних подорожей з Європи в Америку, Азію й Океанію;

– використання повітряного транспорту буде розширюватися швидше завдяки збільшенню зручних прямих рейсів;



- в міру більш активного впровадження комп'ютерних систем бронювання, будуть зменшуватися строки бронювання;
- найбільш активними туристами будуть дві вікові групи: люди літнього віку і молодь;
- продовжуватиме зростати попит на туризм, пов'язаний із відвідуванням визначних пам'яток культури, а також з активним відпочинком;
- стан навколишнього середовища стане одним із домінуючих чинників у притягненні туристів, особливо в сільських і приморських районах;
- географія ж міжнародного туризму буде визначатися пріоритетним для туристів фактором привабливості тих чи інших регіонів, країн. Надалі, основним джерелом задоволення туристичних потреб залишатиметься природний потенціал;
- відбудуватиметься тяжіння до незайманої природи, що асоціюється з поняттям краси, і у зв'язку з цим розвиватиметься, насамперед, екологічний туризм;
- розвиток нетрадиційних (екстремальних) видів туризму, поширення індивідуальних туристських подорожей, розвитком елітарного (мисливського, наукового, конгресного), космічного туризму.

### **Список використаних джерел**

1. Ананьев М.А. Международный туризм. М.А. Ананьев – М.: Международные отношения, 1968. – 208 с.
2. Ващенко Н.П. Сучасні тенденції розвитку міжнародного туризму. Н.П. Ващенко, О.В. Горохова // Громадське харчування і туристична індустрія у ринкових умовах: зб. наук. праць – Київ: КНЕУ, 2001– 240 с.
3. Кононов І.Ф. Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика: І.Ф. Кононов, В.П. Бородачов, Д.М. Топольськов. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів – Луганськ: Знання, 2010. – 384 с.

4. Міжнародні ринки ресурсів: навч. посібник /А.Б. Яценко, К.С. Мітюшкіна, Т.В. Марена, Я.А. Дубенюк, Ю.В. Макогон – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 194 с.
5. Журнал Всесвітньої туристичної організації «Туристичний барометр». –2013. №3. [Електронний ресурс]:<<http://www.unwto.org/facts/eng/ barometer.htm>>.
6. Загальна характеристика близькосхідного регіону міжнародного туризму. – [Електронний ресурс]: <<http://refsmarket.com.ua/viewfree.php?diplomI=8683&pageid=1>> .
7. Звіт Всесвітньої Туристичної Організації за 2013 р.– [Електронний ресурс]: <<http://tourlib.net/wto.htm>>.
8. Згуровський О.В. Війни глобалізації. – [Електронний ресурс]: <<http://www.dt.ua/1000/1600/54652/>>.
9. World Tourism Organization UNWTO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://media.unwto.org/ru/press-release/2013-01-29/v-2013-godu-prodolzhitsya-aktivnyi-rost-mezhdunarodnogo-turizma>.
10. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2010. «Balancing Economic Development and Environmental Sustainability». – World Economic Forum. Geneva, Switzerland, 2010. – 474 p.
11. Tourism Vision 2020. – [Електронний ресурс]: <<http://unwto.org/facts/eng/ vision.htm>>.

*Tatyana ONUCHKO,  
graduate student of the Eurasian  
National University after L.Gumilyov*

## **CERTAIN ASPECTS OF REGIONAL SECURITY CHALLENGES AND THREATS IN CENTRAL ASIA**

*This article aims to discuss the three levels of security threats in Central Asia - domestic, regional and extra regional threats and their importance. The author argues that domestic security threats comprise ethnocratic pattern of states and regional division of political elites in countries of this region, inefficiency of institutions, social and ulterior economic problems.*

*Through assessing all levels of security threats in Central Asia article argues that Central Asian countries should intensify regional cooperation in order to deal with the existing challenges and threats.*

***Keywords:** Central Asia, security threats, domestic threats, regional threats, extra regional threats, regional cooperation.*

### **Introduction**

The object of this study is challenges and threats to security in Central Asia.

Literature review. The problems of national and regional security became object of study for Kazakh, Russian and foreign scientific thought.

Among recent works of Kazakhstani authors studying the problems of national and regional security, the works of the following authors should be highlighted: E.T.Karina [1], S.M.Akimbekova [2], S.K.Kushkumbayeva [3], M.T.Laumulina [4], K.L.Syroezhkina [5]. These papers primarily address specific challenges and security threats (terrorism, drug trafficking, Afghan problem), interrelations among great powers in Central Asia, Chinese factor of regional security, activities of SCO, CSTO and NATO. These works share a common concept of geopolitical situation in the region.

It is necessary to highlight analytical report of KazISS (Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of Kazakhstan) «New challenges and threats in Central Asia in the context of geopolitical situation in the neighboring regions' [6], where the authors clearly link the concept of «regional security with a particular region - Central Asia.

Among the Russian authors we distinguish works of V.E.Petrovskiy[7], A.D.Bogaturov [8], A.D.Voskresenskiy [9] and A.I.Smirnov [10]. In these works it is noted that projects of Russia, USA and China focused their attention on the formation of security system in Central Asia. Security issues are central to such organizations operating in the former Soviet Union, such as the CIS, CSTO and SCO. It seems that the division of «areas of responsibility» between the CSTO, CIS and SCO promotes more effective solution to security issues in Central Asia. [11]

The researchers conclude that in CIS there are three safety protection projects for Central Asia: a unified air defense system, peacekeeping activities and anti-terrorist center of CIS.

While writing the work, the significant importance was given to a collaborative collection of Russian and Central Asian scholars - «Security Challenges in Central Asia» [12], which addressed the global, regional, national, political, economic and military factors and aspects of security situation in Central Asia, where particular attention was paid to the role of key players in the region.

These works have common research methodology selected by authors: a systematic approach that allows creating a comprehensive view of the current geopolitical situation in the region, as well as historical and comparative analysis for comparison of interests involved in regional policy, where the author of this work also relied on this type of analysis.

The articles and monographs of foreign researchers consider diverse aspects. Among the analytical works on the

security of the region, the work of foreign experts, such as S. Akiner [13] R. Dannroyter [14] M.B.Olkotg [15] should be highlighted.

The problems of thesis. All studied literature is of great importance for understanding the designated topic. But we shall admit that the majority of these works is devoted to research of one of the players, or bilateral relations, and studies of the functioning and development of an international or regional organization. This narrows down the comprehensive vision of the system of regional security in the CAR (Central Asian Republics) and provides an integrated view of the problem of security challenges and threats in Central Asia. The author will attempt to do the following:

The aim of this work is to consider challenges and security threats in Central Asia at various levels in a comprehensive approach.

To address this the following research objectives were set:

- to examine the internal (national) level of regional security;
- to analyze the regional level security threats
- to investigate the extra-regional security threats;
- to assess their relative level of importance
- to make some recommendations based on an analysis of challenges and threats to security in Central Asia.

Hypotheses. The author suggests that internal security threats depend on the specificity of ethnocratic states, the regional division of political elites in the region, ineffectiveness of political institutions, as well as latent economic and social problems.

The author believes that the problem of the legal status of the Caspian Sea, existence of potential conflicts, frozen conflict zones, existence of ethnic enclaves, water «wars» and drug trafficking are the main regional security threats.

Presumably, the main threats to regional security in Central Asia are the withdrawal of US troops from

Afghanistan, intensification of China's activities in the region, as well as Uighur separatism.

Besides that, it is expected that the Central Asian countries should strengthen their regional cooperation in order to face current challenges and threats.

The variables used in the analysis of security in Central Asia include conflict zones, demilitarized border, level of development of economy, development of state institutions, economic and social problems, and others.

Applied methods. While writing the work, the author relied on the theory of political realism the representatives of which are N. Machiavelli [16] K. von Clausewitz [17] G. Morgenthau [18] R. Aron [19] and others, who considered security as the primary interest of any state as well as the causes of their violent confrontation on the world arena. The famous theorists in world of international relations and the followers of liberal paradigm, namely, Hugo Grotius [20] K. Deutsch [21] D. Mitrani [22] and etc., built their own system of safety studies on the recognition of the interdependence of global actors and their attempt to develop comprehensive cooperation.

Moreover, this work designates special attention the work of recognized expert in the field of international security, B. Buzan [23], who considers security in terms of different levels of its formation (personal, national and international), and stresses the need for a comprehensive study of safety issues according to the sectors: politics, economy, ecology, etc.

The main methods, the use of which helped to solve the tasks, were general scientific methods, such as analysis and synthesis, induction and deduction, factor analysis; special methods of analyzing information, included historical method, comparative method, retrospective method; as well as the methods of the theory of international relations, namely, the method of scenarios construction, modeling, SWOT-analysis and others.

### **Domestic Level of Regional Security**

To investigate defined problem, the author decided to implement the most developed and efficient methodology for the analysis of the regional dimension of international politics - theory of regional security complexes (TRSC), set out by Englishman, Barry Buzan, and Dane, Ole Waever, in their book «Regions and Powers: structure of international security» [24].

I like the idea of TRSC, which claims that, despite globalization, the majority of security threats in international relations still have a territorial nature, and their extent depend directly on the geographical distance. Buzan and Waever emphasize that «TRSC is a theory, in which the geographical factors take central place.» Most states are anxious, mainly, due to the power potential and intentions of their neighbors. In view of this, the relationship of security interdependence is usually concentrated in regional clusters or «security complexes».

In the analysis of threats and challenges to security in Central Asia the thesis Buzan and Waever is applicable, which says that «a set of actors, processes, securitization de-securitization are so interconnected that the problems of safety of these actors cannot be analyzed or separated from each other.»

When working with the source it was helpful that TRSC widely uses constructivist as well as realist approaches. The constructivist component of TRSC is that it relies on the theory of securitization that is on the analysis of the socio-political processes by which given problems receive the status of safety issues. The intense geopolitical component, emphasis on territoriality of major international actors (states) and the polarity of the distribution of power between them bring it together with realism.

However, unlike the most influential trend of contemporary realist paradigm - neorealism, which focuses on the level of global system, TRSC stresses the regional dimension of international politics.



Relying on the ideas outlined above, the author by solving the tasks, came to some conclusions. At first, since getting independence in 1990s Central Asian states practiced different approaches to nation- and state-building, however, by mid-2000s all countries (except for Kyrgyzstan) consolidated into authoritarian regimes with various degrees of political openness and maturity of market economy. Still, some countries proved to be more stable, while others failed to develop efficient institutions. This is typical for small countries like Kyrgyzstan and Tajikistan. Although the reasons for institutions failure in these two countries vary, the weakness of the state authorities in these republics negatively affects the regional security in Central Asia.

Second, the parallel processes of nation building and state-building led to the ethnocratic character of states. All Central Asian republics represent the countries where population originates from various ethnic groups and their peaceful interaction inside the countries is a key to both state and regional security. Although officially states guarantee access to power to all ethnic groups, in reality the government is dominated by leading ethnos. Obviously, this process varies across states; however even Kazakhstan, which attempts to develop civic identity over ethno-national one, faces the conflict of interests with conflict potential. This issue became evident during 2010 events in Osh when power conflict was transformed into violence between Kyrgyz and Uzbek population of the region.

The third domestic factor contributing to regional security is disunity of elites and regionalism/tribalism. The political power in Central Asian republics largely relies on clan relations and ties, rather than political values and identity. The presence of different clans in politics of all Central Asian countries and their constant rivalry for power affects the domestic stability of the states, and thus challenges regional security. The issue of successor adds up

another point of concern to the continuing rivalry between elites in Central Asia.

Last, but not least, the social and economic development of republics varies substantially. Central Asian states fall between a) middle-income economies (Kazakhstan and Turkmenistan) able to provide certain level of living standard and b) economies dependent on remittances and foreign aid (Tajikistan and Kyrgyzstan). These economic differences create problems through intensification of labor migration (sometimes illegal) from low-income economies to better doing neighboring countries further deteriorating the possibilities of economic growth at home. Moreover, the permanent economic inefficiency and inability of state to provide better living conditions became a ground for open social unrest as well as extremism. In this regard, continuous revolutions in Kyrgyzstan might serve as good illustration of the argument.

Thus, social unrest in one of the Central Asian republics might sparkle region-wide instability and thus ability of state to prevent such unrest through providing higher living standards becomes crucial for regional security.

### **Regional Level of Security Threats**

The regional level of security threats includes issue of legal status of Caspian Sea, terrorist activities, territorial disputes among states of the region complemented by ethnic controversies, tensions over water and energy resources, problems of drug trafficking and inefficiency of regional organizations.

More than 20 years have passed since the collapse of the USSR, countries bordering Caspian Sea were not able to come to the decision over its legal status and the exact borders. By now Russia, Kazakhstan and Azerbaijan agreed on demarcation of the seabed, dividing 64% of the Caspian Sea floor among them. Iran and Turkmenistan do not agree to the schemes offered by other bordering countries; Iran, for instances, can not find a common denominator with

Azerbaijan. Even the past four Summits did not solve all the contentious issues of the Caspian states. Although this issue did not bring open confrontation among bordering countries, its existence affects the usage of Caspian Sea resources, including oil and gas as well as construction of oil and gas pipelines in the region and thus endangers security of states and region as a whole.

The issue of proliferating terrorism and extremism remains to be crucial for Central Asian security. The ongoing ISAF mission in Afghanistan as well as deterioration of domestic economic and social situation in Central Asian republics contribute to increase in number of terrorist and fundamentalist groups in the region. Islamic extremist organizations are active in all five countries; even Kazakhstan, most stable and prosperous country of the region, experienced terrorist attacks recently. Moreover, Fergana valley remains to be a source of potential conflict in a region, where Islamic fundamentalists fuel social and economic problems. The other point of concern is Pamir area of Tajikistan, which is weakly controlled by central government and through shared border with Afghanistan falls under influence of the processes going on in that country.

The third regional source of security threat is the heritage of the Soviet Union. The collapse of the SU led to the painful process of border delimitation and created a zone of ethnic enclaves in the region. The actual state borders in Central Asia do not coincide with the ethnic borders. While that might be true for many countries worldwide, in Central Asia this discrepancy is complemented by nation building process, which is mainly driven by ethnic identity. For instance, more than 600 thousand Uzbeks live in Osh and Jalal Abad areas of Kyrgyzstan and this number is equal to mainly Kyrgyz population inhabiting Talas and Issyk Kul regions of Kyrgyzstan. Similar regions exist in Uzbekistan, Turkmenistan and Tajikistan. This creates potential for conflict, and recent border conflicts between Tajikistan and

Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan are illustrative in this regard.

The other source of potential conflict in Central Asia is water and energy resources. The countries of the region are divided into water rich and energy rich republics. During Soviet time water usage and energy systems of the region were united in one complex, providing enough water and energy for those in need. However, the collapse of the SU led to nationalization of the parts of the system and water became a source of conflict. Upper stream countries Kyrgyzstan and Tajikistan attempts to use it to get access to the energy resources of neighboring countries as they do not have enough resources at home, while downstream countries Kazakhstan, Uzbekistan and Turkmenistan attempt to secure their access to water supply for their agriculture. The existing plans of constructing Kambarata (Kyrgyzstan) and Rogun (Tajikistan) hydropower plants fuels fears of downstream countries to loose water supply for agriculture. This is vital for Uzbekistan, which heavily relies on water from Tajikistan in its cotton production; recently Tashkent even threatened to start a war in case Tajikistan continues to build Rogun HPP.

Drug trafficking has become another threat to regional security in Central Asia. The unequipped borders, inexperienced border control personnel, proliferation of criminals in early 1990s and corruption in the region as well as increased drugs production in Afghanistan made Central Asian states a transit route for drugs from Afghanistan to Russia and further to Europe. Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan's borders with Afghanistan have become starting point of this route, which encompasses Kazakhstan. While previously drugs were delivered to Russia and Europe, recently some of the narcotics began to be left in the region to cover domestic demand in drugs. Obviously, drug trafficking leads to criminalization of the countries and might weaken state authorities, thus destabilizing the region.

Last, but not least, Central Asia lacks efficient and strong regional organization. In reality, countries of the region were not able to unite under one roof to fight against security threats and ensure prosperity of the region in these years. Instead, region became divided among different organizations, none of them able to fully take responsibility for regional security. Moreover, the idea of Central Asian unity became devaluated, as countries switched for bilateral solutions or changed their priorities.

Thus, the failure to solve the problems by Central Asian states continues to create certain security risks at the regional level.

### **Extra Regional Security Threats.**

Since United States proclaimed their decision to withdraw troops from Afghanistan by 2014, scholars and policy-makers started their debate on the consequences of such withdrawal for global and regional security. For Central Asian countries withdrawal of NATO troops from unstable Afghanistan is a nightmare as it is obvious that Central Asian republics are not able to protect themselves from threats originating in that country.

Along with post-2014 challenges in form of growing Islamic fundamentalism and extremism, withdrawal issue has other dimension. US and other NATO members participated in ISAF uses territory of Central Asian republics for transit of its military equipment and weapons through so called Northern Route. It covers railways of Uzbekistan and Kazakhstan, as well as port Aktau in Kazakhstan. There is serious concern that during transportation, the military equipment might be lost or stolen and slip to the black market. Taking into consideration instability of Central Asian states, high level of corruption, integration of some authority representatives in the Southern Kazakhstan and several areas of Tajikistan with criminal structures will probably lead to the equipment plunder and destruction. Moreover, it could be used for organization and conduction

of diversified activity in the eastern direction of the route, in the close proximity of Xinjiang-Uyghur autonomous area in China, where strong separatists forces exist. The second extra regional security threat is connected to growing Chinese involvement in Central Asia both economically and politically. This growing presence of China revives "New Great Game" in Central Asia, affecting stability and security of the region. States of the region is forced to seek their ways to maneuver among powers engaged in rivalry. The paradox of the situation is that all powers involved in "Great Game" is interested in stability of the region, but they also seek to maximize their own influence, and the competition for influence proportionally affects stability. It is hard to keep fragile equilibrium of powers in the region, however it is needed to keep it stable and secure.

The third most important threat is Uyghur separatism in Xinjiang, China, reinforced by the US and the number of European states. Although China invests a lot into combating separatist movements in Xinjiang, her efforts might be insufficient. Additionally, bordering regions of Central Asian states are inhabited by Uyghur people who might support separatists by providing shelter and assistance in case of need and this will complicate bilateral relations of Central Asian republics with China. Moreover, this separatism might endanger territorial integrity of states; for instance Kazakhstan has large Uyghur diaspora living mainly in Almaty region adjacent to Chinese border and it might attempt to unite with Chinese Uyghur to create independent state.

Thus, we see that Central Asia has a complex of problems associated with non-regional security threats. Moreover, one of the states are not able to cope with these threats and challenges on their own.

### **Conclusion**

Analyzing all the issues related to the threats and security challenges in Central Asia, the author made several

conclusions. Central Asia is a region in which the different levels of security threats interact and intersect with each other, creating a complex network of issues. This paper made an attempt to present the most significant threats to security, which arise at different levels - national, regional and extra-regional, and their impact on security in Central Asia.

The opinion of the author is that, despite the fact that the impact of the various threats to regional security change, all of them remain to be important.

There is no doubt that the Central Asian states are not able to deal with all the security threats alone, especially with those that emerged at the regional and extra-regional level. Thus, countries require regional cooperation, as well as external security guarantees provided by great powers.

Nonetheless, different views on regional security, its threats and challenges, as well as the tools for security provision, both within the region and among participating nations, significantly influence the effectiveness of security regime in Central Asia. In this regard, it is recommended for the Central Asian Republics to fully exploit the potential of regional security organizations such as CSTO and SCO, and, where possible, promote inter-organizational cooperation between them.

Each chapter can further become a separate subject of study and be useful for understanding and solving all issues related to minimization of threats and security challenges in Central Asia.

### **List of Literature**

1. Karin, E.T. Soldier of the Caliphate: myth and reality. Almaty, 2014. p.268. (in the original language: Карин Е.Т. Солдаты Халифата: мифы и реальность. Алматы, 2014. 268 с);
2. Akimbekov, S.M. Afghan Knot and Security Issues in Central Asia. Almaty, 2004. p. 400 (in the original



- language: Акимбеков С.М. Афганский узел и проблемы безопасности в Центральной Азии. Алматы, 2004. 400 с.);
3. Kushkumbayev, S.K. Central Asia on the Way for Integration: Geopolitics, Ethnicity, Safety. Almaty, Dyke-Press, 2010, p. 315 (in the original language: Кушкумбаев С.К. Центральная Азия на путях интеграции: геополитика, этничность, безопасность. Алматы, Дайк-пресс, 2010, 315 с);
  4. Laumulin, M.T. Virtual Security in Central Asia. // Russia in Global Affairs. 2012, № 5.globalaffairs.ru/person/p\_2464; (in the original language: Лаумулин М.Т. Виртуальная безопасность Центральной Азии. //Россия в глобальной политике. 2012, № 5.globalaffairs.ru/person/p\_2464);
  5. Syroezhkin, K.L. Should Kazakhstan be Afraid of China: Myths and Phobias of Bilateral Relations. Almaty Orken, 2014, p. 431; (in the original language: Сыроежкин К.Л. Нужно ли Казахстану бояться Китая: мифы и фобии двусторонних отношений. Алматы, Оркен, 2014, 431 с.);
  6. Analytical Report Of KazISS under the President of Kazakhstan «New Challenges and Threats in Central Asia in the Context of the Geopolitical Situation in the Neighboring Regions», Almaty, 2012, p. 78; (in the original language: Аналитический доклад КИСИ при Президенте РК «Новые вызовы и угрозы в Центральной Азии в контексте геополитической ситуации в сопредельных регионах», Алматы, 2012, 78 с.);
  7. Petrovsky, V.E. Asia-Pacific Security Regimes after the Cold War. Evolution and prospects of Russian participation. M., 1998, pp. 261; (in the original language: Петровский В.Е. Азиатско-тихоокеанские режимы безопасности после «холодной войны». Эволюция, перспективы российского участия. М., 1998, 261 с.);
  8. Bogaturov, A.D. International relations in Central Asia. Events and documents. M., 2011. p.549; (in the original

- language: Богатуров А.Д. Международные отношения в Центральной Азии. События и документы. М., 2011. 549 с.);
9. Voskresensky, A.D. Asian-Pacific region and Central Asia: safety loop. М., 2001. p.355; (in the original language: Воскресенский А.Д. Азиатско-Тихоокеанский регион и Центральная Азия: контуры безопасности. М., 2001. 355 с.);
  10. Smirnov, A.I. Global security and the «Soft Power». Challenges and Opportunities for Russia. М., 2012. p.275; (in the original language: Смирнов А.И. Глобальная безопасность и «мягкая сила». Вызовы и возможности для России. М., 2012. 275 с);
  11. Borishpolets, K.P. Central Asia as a Regional Subsystem MO / K.P.Borishpolets II East / West: Regional and subregional problems MO / Ed. A.D.Voskresenskiy. М., 2002. - P. 184-210 (in the original language Боришполец К.П. ЦА как региональная подсистема МО / К.П.Боришполец II Восток / Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы МО / Под ред. А.Д.Воскресенского. М., 2002. - С. 184-210)
  12. Security Challenges in Central Asia. - М., ИММО RAS, 2013. – p. 150; (in the original language: Вызовы безопасности в Центральной Азии. – М., ИМЭМО-РАН 2013. – 150 с.);
  13. Shirin Akiner. The Shanghai Cooperation Organization: A networking organization for a networking world. [www.globalstrategyforum.org](http://www.globalstrategyforum.org);
  14. Roland Dannreuther. International security: the contemporary agenda(2nd edition) Polity,Cambridge, 2013, 214 p.;
  15. Marta B. Olcott. A Second Chance for Central Asia. Moscow Carnegie Center. Moscow, 2005, p. 356; (in the original language: Марта Б.Олкотт. Второй шанс Центральной Азии. Московский центр Карнеги. М., 2005, 356 с.);

16. Machiavelli, N. *The Prince* // <http://lib.ru/POLITOLOG/MAKIAWELLI/gosudar.txt>;
17. Clausewitz, K. *On War*. - М.: Ехмо, 2007. - 864 с.;
18. Morgenthau H., Thompson K., Clinton D. (2006), *Politics Among Nations*, McGraw-Hill Education, Boston, 752 p.;
19. Aron R. (2003), *Peace and War: A Theory of International Relations*, Transaction Publishers, London, 820 p.;
20. Grotius, G. *The Right of War and Peace*. Reprint of ed.1956 - М.: Ladomir, 1994. - 868 p. (in the language of original: Гроций Г. *О праве войны и мира*. Репринт с изд.1956 г. - М.: Ладомир, 1994. - 868 с.);
21. Deutsch K. (1968), *The analysis of international relations*, Prentice-Hall, 214 p.;
22. Mitrani D. (1975), *The Functional Theory of Politics*. Martin Robertson, London, 294 p.;
23. Buzan B. *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Harvester Wheatsheaf, London, 1991. - 393 p.; Buzan B. «New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century», *International Affairs*. 1991. - Vol. 67, № 3 (Jul.), pp 431-451;
24. Buzan B., Waever O. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 588 p.

### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Артёмов Іван Володимирович**, кандидат історичних наук, доцент, директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ»

**Волощук Сергій Михайлович**, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри нової і новітньої історії та історіографії ДВНЗ «УжНУ»

**Діус Наталія Олександрівна**, провідний спеціаліст НН Інституту євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ»

**Кляп Маріанна Іванівна**, кандидат педагогічних наук, доцент, заступник директора НН Інституту євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ»

**Кривенкова Руслана Юріївна**, асистент кафедри туризму ДВНЗ «УжНУ»

**Лукша Олег Васильович**, кандидат фізико-математичних наук, доцент, директор Міжнародного інституту людини і глобалістики «Ноосфера»

**Марина Мірела Василівна**, асистент кафедри міжнародного бізнесу, менеджменту та логістики ДВНЗ «УжНУ»

**Мателешко Юрій Павлович**, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства ДВНЗ «УжНУ»

**Менджул Марія Василівна**, кандидат юридичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри міжнародного приватного права, правосуддя та адвокатури ДВНЗ «УжНУ»

**Моца Андрій Андрійович**, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин факультету міжнародних відносин, провідний спеціаліст НН Інституту євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ»

**Онучко Тетяна**, студентка магістратури спеціальності «Країнознавство» («Регіонознавство») Євразійського національного університету ім.Л.М.Гумільова (м.Астана, Республіка Казахстан)

**Рябокоть Павло Андрійович**, науковий співробітник Агентства місцевого розвитку та інформаційних ресурсів «Європоліс», здобувач кафедри міжнародного бізнесу, менеджменту та логістики ДВНЗ «УжНУ»

**Тодоров Ігор Ярославович**, доктор історичних наук, професор, професор кафедри країнознавства ДВНЗ «УжНУ»

**Тодорова Наталія Юріївна**, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу ДВНЗ «УжНУ»

**Токар Петро Васильович**, кандидат соціологічних наук, директор Українського центру науки і культури при Посольстві України в Республіці Казахстан, закордонний професор Євразійського національного університету ім. Л.М.Гумільова (м.Астана, Республіка Казахстан)

**Черленяк Іван Іванович**, доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри міжнародного бізнесу, менеджменту та логістики ДВНЗ «УжНУ»

## AUTHORS

**Artyomov Ivan**, Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Educational and Research Institute of European Integration Studies of the Uzhgorod National University (director)

**Voloschuk Serhiy**, Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Associate Professor of the Department of the New and Newest History and Historiography of the Uzhgorod National University

**Dius Nataliya**, Senior Researcher in the Educational and Research Institute of European Integration Studies of the Uzhgorod National University

**Klyap Marianna**, Candidate of Sciences (Pedagogics), Associate Professor, Educational and Research Institute of European Integration Studies of the Uzhgorod National University (deputy director)

**Kryvenkova Ruslana**, assistant of the department of tourism of the Uzhgorod National University

**Luksha Oleh**, Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Assistant Professor, International Institute of Human and Globalists' «Noosfera» (director)

**Maryna Mirela**, Assistant in the Department of International Business, Management and Logistics, Uzhgorod National University

**Mateleshko Yuriy**, Candidate of Sciences (History), Associate Professor of the Department of Country Studies of the Uzhgorod National University

**Mendzhul Mariya**, Candidate of Sciences (Law), Associate Professor, Head of the Department of International Private Law, Justice and Advocacy of the Uzhgorod National University

**Motsa Andriy**, Candidate of Sciences (Law), Senior Researcher in the Educational and Research Institute of European Integration Studies, Senior Lecturer in the Faculty of International Relations of the Uzhgorod National University

**Onuchko Tetyana**, graduate student of the Eurasian National University after L.Gumilyov (Astana, Kazakhstan), specialty «Country Studies» («Regional Studies»)

**Ruban Svyatoslav**, graduate student of the Eurasian National University after L.Gumilyov (Astana, Kazakhstan), specialty «Political Science»

**Ryabokon' Pavlo**, Researcher in the Agency of Local Development and Information Resources «Europolis», postgraduate student in the Department of International Business, Management and Logistics of the Uzhgorod National University

**Todorov Ihor**, Doctor of Sciences (History), Professor, Professor of the Department of Country Studies of the Uzhgorod National University

**Todorova Nataliya**, Candidate of Sciences (Philology), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Multicultural Education and Translation of the Uzhgorod National University

**Tokar Petro**, Candidate of Sciences (Sociology), Ukrainian Center of the Science and Culture in the Embassy of Ukraine in Republic of Kazakhstan (director), foreign professor of the Eurasian National University after L.Gumilyov (Astana, Kazakhstan)

**Cherlenyak Ivan**, Doctor of Sciences (Public Administration), Professor, Head of the Department of International Business, Management and Logistics of the Uzhgorod National University



*Наукове видання*

## **ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ**

*Збірник наукових праць*

*Випуск 1 (14)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу  
масової інформації КВ № 20545-10345ПР,  
видане Міністерством юстиції України 15.01.2014 р.*

Відповідальний редактор:  
Кляп М.І.

Коректура: Алексеева Т.М., Серeda Л.І.  
Технічна редакція: Іванова М.І., Гурчумелія О.І.  
Комп'ютерна верстка, обкладинка: Бродич А.І.

Підписано до друку 14.10.2015 р.  
Гарнітура Palatino Linotype  
Формат 60x84/16 Зам.№126/1  
Ум.друк.арк.13,71  
Тираж 100 прим.

Оригінал-макет виготовлено  
в редакційно-видавничому відділі  
88015, м. Ужгород, вул. Заньковецької, 89  
dep-editors@uzhnu.edu.ua

Видавництво УжНУ «Говерла».  
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18. E-mail: hoverla@i.ua  
Свідоцтво про внесення до державного реєстру  
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції  
Серія 3г № 32 від 31 травня 2006 року

Віддруковано:  
ПП «А.А. Демидов»  
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25

**Г36**

**Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць.** Вип. 1 (14). /ред. кол.: І.В.Артёмов (голова) та ін. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2015. – 236 с.

ISSN 2078-1431

У збірнику наукових праць представлено основні результати наукових досліджень науковців та викладачів УжНУ щодо стану українсько-російських відносин на сучасному етапі. Досліджена руйнівна роль політичної кризи та гібридної війни на Сході України, їх вплив на політичний діалог та економічні відносини між Україною та Російською Федерацією.

УДК 327 (477)  
ББК 66.011.3 (4 Укр)